ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИНГ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

1989 ЙИЛ

19 МАЙ
№ 21 (3021)
ЖУМА

М. С. ГОРБАЧЕВНИНГ ХИТОЙДА БЎЛИШИ

14 май куни КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси М. С. Горбачевнинг ХХР Раиси Ян Шанкунь таклифига биноан Хитой Халқ Республикасига расмий визити бошланди. 15 май куни Халқ вакиллари Умумхитой мажлиси биносида М. С. Горбачев билан Ян Шанкунь ўртасида суҳбат бўлди. Улар СССР ва ХХР Олий ва маҳаллий ҳокимият органлари фаолияти хусусида ўзаро фойдали тажрибалар алмашишни актив кенгайтириш лозимлигини таъкидладилар.

●

16 май эрталаб Халқ вакиллари Умумхитой мажлиси биносида М. С. Горбачев ХКП Марказий Комитети Ҳарбий Кенгаши ва ХХР Марказий ҳарбий кенгашининг Раиси Дэн Сяопин билан суҳбатлашди.

Дэн Сяопин М. С. Горбачевга табрик сўзлари билан мурожаат этиб шундай деди: мен сиз билан учрашишни кўпдан бери хоҳлар эдим. Сизнинг Владивостокдаги нутқингиз мени шунга айниқса орзуманд қилиб қўйди. Ўша нутқда СССР Ташқи сиёсатининг янги мазмуни — янги сиёсий тафаккур деб аталган ҳодиса намоён бўлган эди. Мен сизга олий даражадаги Совет—Хитой учрашувини ўтказиш истагимни етказишни сўраган эдим. Бугун биз давлатларимиз ва партияларимиз ўртасидаги муносабатлар нормаллаштирилди деб айта оламиз. «Ўтган ишларни шамол учириб кетсин, келинг, олға қарайлик», деди Дэн Сяопин.

М. С. Горбачев бу фикрга қўшилди.

Суҳбат чоғида Россия—Хитой ва Совет—Хитой муносабатлари тарихининг баъзи масалалари хусусида гапирилди.

●

Шу куни М. С. Горбачев билан ХКП Марказий Комитети Сиёсий Бюроси доимий комитетининг аъзоси Хитой Халқ Республикаси Давлат Кенгашининг бош министри Ли Пэн ўртасида музокаралар бўлиб ўтди. Суҳбат чоғида ҳар иккала томон Совет—Хитой муносабатлари тинч-тотув яшашнинг умум эътироф этган, ҳар томонлама принциплари асосидагина муваффақиятли ривожланиши мумкин деган умумий фикрни изҳор қилди. Бу 50-йиллардаги муносабатларга қайтиш эмас, аммо сўзсиз, шундан кейинги йилларда рўй берган мухолифлик вазиятига чек қўйишдир.

●

17 май куни тушдан кейин М. С. Горбачев ХКП Марказий Комитети Бош секретари Чжао Цзиян билан суҳбатлашди.

Чжао Цзиян совет раҳбарини ХКП Марказий Комитети номидан табриклаб, шу бугундан эътиборан КПСС билан ХКП ўртасидаги муносабатлар нормаллаштирилди, деб ҳисоблаш мумкин деди. Бизларнинг партияларимиз ўз мамлакатларини идора қилувчи партиялардир. Шу сабабли улар ўртасидаги алоқалар Совет ва Хитой халқлари ўртасидаги яхши қўшничилик ҳамда дўстликни мустаҳкамлашда катта фойдали роль ўйнаши мумкин.

М. С. Горбачев Совет раҳбарияти номидан Дэн Сяопин, Чжао Цзиян ва Ли Пэн ўртоқларни расмий визит билан СССРга боришга таклиф этди.

●

17 май куни М. С. Горбачев Хитой жамоатчилиги вакиллари билан учрашди. Хитой ижтимоий фанлар академияси, халқаро алоқаларни ўрганиш Хитой халқ жамияти, халқаро масалаларни ўрганувчи Хитой институти уюштирган бу учрашувда юзлаб Хитой илмий ва ижодий вакиллари, совет раҳбарига ҳамроҳлик қилаётган совет фани, маданияти, санъати арбоблари ҳозир бўлдилар.

Учрашувда М. С. Горбачев нутқ сўзлади. Нутқ давомли қарсаклар билан кутиб олинди.

Пекиндаги учрашувлар ва музокаралар самимий, ҳайрихоҳлик муҳитида ўтди. Уларда: Совет томонидан — Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, Ю. Д. Маслюков, Е. И. Чазов, Г. Х. Шахназаров, О. А. Трояновский, И. А. Рогачев; Хитой томонидан — Хитой Халқ Сиёсий маслаҳат кенгаши Умумхитой комитети доимий комитетининг раиси Ли Сяньнянь, ХКП Марказий Комитети Сиёсий бюроси доимий комитетининг аъзоси, Давлат Кенгаши бош министрининг ўринбосари, ХХР Давлат план комитетининг раиси Яо Илинь, ХКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, ХХР Давлат Кенгаши бош министрининг ўринбосари Тянь Цзиюнь, ХКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, ХХР Давлат Кенгаши бош министрининг ўринбосари У Сюецянь, ХКП Марказий Комитети секретариатининг аъзоси Янь Минфу, ХХР ташқи ишлар министри Цянь Цичэнь, ХХРнинг СССРдаги элчиси Юй Хунлян қатнашдилар.

УЙҒОҚЛАР НИМА ДЕЙДИ?

Ҳозир фикрлашадиган пайт келди.

Фикрлашиш учун эса соҳа кўп. Мавзу кўп. Масала, ечилмаган муаммо кўп. Ва ниҳоят майдон ҳам кўп. Тўғри, одамларда фикрлашиш эҳтиёжи доимо бўлган. Фикрлашмагунча дунёнинг иши битмаган. Фикрлашиш — бу халқ демократияси, халқ қурултойи, эрки, хоҳишининг ажойиб маҳсулдор шакли. Партия ғояси билан амалга кираётган қайта қуриш ва кенг ислоҳотлар бу эҳтиёжга мисли кўрилмаган тўлқин ва забт берди. Кечагина фикрсизликдан ўртанган ва бундан ёлғиз чибинларгина яйраган, маза қилган жамият бугун ижтимоий ранг-баранг ғоялар, фикрлар, таклифлар босимидан зўриқиб нафас олаётир.

Ҳақиқий эркинликнинг тоза ҳавосидан бир қултумгина ютган афкор омма унинг бунчалар тозалиги, бунчалар шифобахшлигидан ҳайратланиб, энтикиб турибди. Афкор омманинг қошида бепоён жозиб олам очилди. Мана энди шу оламга у бир қадам қўйиб, баногоҳ ўзининг бу қадамидан, ўз олдида очилган беҳудуд имкониятлардан ғоятда таажжубда қолди ва ҳатто... несини айтасиз, чўчиб кетди: Наҳотки! Наҳотки бу рост бўлса! Наҳот дунё шунчалар поёнсиз бўлса! Наҳотки инсоннинг қўлидан шунчалар кўп яхши нарсалар келса! Ҳа, бундай тирик фикрлар ва фикрлашиш жамиятимизнинг барча қатламларига кириб боряпти. Одамлар фикр айтишнинг завқини олишяпти.

Шоирнинг юрагидан дастлаб қофия ўтганидек, редакция, ва унинг ходимларининг юракларидан аввало меҳнаткашларнинг хатлари ўтади. Мен меҳнаткаш деганда ишчини ҳам, деҳқонни ҳам, олим, ўқитувчи, врач, инженер, ёзувчи, журналист — жамиятимизнинг ҳамма-ҳамма тенгҳуқуқли аъзоларини назарда тутаман. Бугунги баҳор ойи хатларини редакцияда ўқиб қувонамиз. Кеча, ўтган куни ҳуқуқ-тартибот ташкилотларининг ноҳақ ёки лоқайд ишларидан шикоят кўп эди, бугун ҳам нафсиламирга оз эмас. Лекин ҳозир улардан кўра ҳам одамларимизнинг таклифлари кўп. Ғоялари кўп. Сиз эҳтимол, айтарсиз, қуруқ таклифни ҳамма ҳам айта олади, аммо уни ким, қандай бажаради? Ҳолва! Ҳолва! — деб бақириб ётибмиз. Лекин оғзимиз ҳеч чучийдиганга ўхшамайди-ку! Қуруқ таклиф — қуруқ қошиқ — оғиз йиртишдан бошқа нарсага ярамайди!

Йўқ! Биз бундай қарашларга, илгари сурилаётган таклифларни бундай совуққонлик билан баҳолашларга бутунлай қўшилмаймиз. Ҳозир таклифлар нима қилсам, азиз юртимга яхшилик келтираркинман, деган жонлардан чиқяпти. Фикрлашишга ташна одамлардан ва ниҳоят ўзини энди-энди чинакам эркин гражданн деб ҳис қилаётган кишилардан чиқяпти.

«Каттақўрғонда Учқизил сув омбори қурилган, — деб ёзади термизлик журналист

ХАТ ЙЎЛЛАГАНЛАРГА

Холмўмин Худойқулов, — у баландликда жойлашгани ва атрофи бетонлаб чиқилмагани учун суви қумга сингиб боряпти ва ўз навбатида ерости сувини кўпайтиряпти. Исроф сувлар ҳисобига ҳозирда «Термиз» совхозига қарашли жойларнинг ўзида ўндан ортиқ кўл пайдо бўлди. Ерости суви кўпайиб, экинзорлар, боғ-роғлар қуриб, жамоат ва турар-жой биноларини зах босяпти, юқумли касалликлар чиқяпти...». Жонкуяр журналист ер ва сувни инсоф билан қаттиқ тежаб ўзлаштириш зарурлигини айтади. Энг муҳими, у Каттақўрғонда туячиликни ривожлантиришни таклиф этади. Бу ишни йўлга қўйишнинг ҳаётий асослари борлигини исботлайди. Ростдан ҳам, шунча чўлларимиз, боши-кети кўринмас саҳроларимиз бўла туриб нега шунчалар сердаромад ва ҳар томонлама фойдали соҳа — туячиликни унутиб юбордик? Туянинг сути — қимрон кимга ёқмайди. Туянинг беҳад шифобахш юнги кимнинг киссасига зиён? Нега Қорақум, Қизилқум ва даштларда туячиликнинг замонавий фермаларини ташкил этмаймиз? Жаҳон бозорида туя жуни, туя сути ва қолаверса, туя гўшти арзон эмасдир? Қани, ким бу кони фойда ишларни қўлга олади? Йўлга қўяди?

Бухоролик ўқитувчи Орифжон Воҳидов «Аргументы и факты» ҳафталигига ўхшаган республика газетасини чиқаришни ва уни «Саволлар ва жавоблар» деб аташни таклиф этади. Бундай газета жумҳуриятимиз кишиларининг билимларини оширган, ҳар турли мишмишларга, гумонларга, иккиланишларга барҳам берган бўларди деб ишонади. Бошқа бир газетхон эса «Комсомольская правда»ни ҳар сонини тўла ўзбекчага таржима этиб нашр этиш фикрини илгари суради. Биз ҳозир қоғозлар қаерга сарфланаётганлигини яхшилаб ҳисоблаб чиқиб, бундай беҳад фойдали таклифларни амалга ошириш йўллари ва чораларини қидиришимиз керак бўлади. Ўзбекистон жумҳуриятининг ўз маънавий-маданий, руҳоний эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган замонавий қоғозсозлик корхоналари қурадиган ва бу корхоналарда пахтамизнинг маълум бир қисмини ўзимиз ишлайдиган вақт келмадими? Қадим-қадимдан машҳур Самарқанд қоғозининг шуҳратини тиклайдиган замонлар ва одамларни қачонгача кутиб ўтирамиз? Неча минг йиллик умр кўрган ўша қоғозлар хитой маликасининг уч минг йиллик тирноғидай ҳали ҳамон йилтираб турибди-ку! Самарқанд қоғози чиқаришни тикласак, кўҳна қўлёзмаларимизни факсимил нашрларини бир бошдан нашр қилмасмидик ахир! Ҳали ҳозирча шунча олим кадрлар, шунча илм даргоҳлари, шунча нашриётлар борлигига қарамасдан факсимил нашрларга йўл очмадик! Ахир минг йиллик қўлёзмалар умрини фақат шу йўл билан узайтириш мумкин-ку!

Яйпанлик Валижон Мамадалиев Ўзбекистонда ва айниқса Фарғона водийсида сада терак етиштиришни эътибордан қочирмасликни таклиф қилади. Бир пайт газетамиз шундай таклиф билан чиққан эди. Ўшандан бери қанча сада терак тупи кўпайганини билолмадик. Лекин бу ниҳоятда фойдали таклиф ҳамон ўз кучини йўқотгани йўқ. Жойлар ажратилса, сада терак плантациялари ўстирилса, бу ахир ҳам уй-жойларга тайёр пишиқ, чиройли материал, ҳам аъло навли қоғоз-ку!

Ўзбекистон халқлари тарихи музейи катта илмий ходими М. Султонов кекса, тажрибали музей ходимлари бирин-сирин қарилик кунига ўтиб, ҳам иқтидор, ҳам чуқур билим, қизиқишга эга ёш музейшунослар камайиб кетаётганлигини қайғуриб маълум қилади. Ҳурматли отахон Тошкент Маданият институтида музейшунослик кафедраси очиш, музейшунос дипломли мутахассислар тайёрлаш зарурлигини уқтиради. Маданиятимизнинг масъул ходимлари ҳисоблаб чиқишганмикин, жумҳуриятнинг элликдан ортиқ давлат музейи ва беш мингдан ортиқ турли соҳалардаги музейларига яқин ўн йилликда қанча музейшунос зарур бўларкин? Юксак малакага эга музейшунос қанчалар кўп ва фойдали иш қилиши мумкинлигини, айтайлик, Ойбек уй-музейининг директори олиб бораётган катта ишлар кўрсатиб турмаяптими?

Калининградда ҳарбий хизматни ўтаётган йигит Отабек Облаев халқимизнинг қадимги урф-одатлари, анъаналаридан кўпчилик бехабар эканлигидан қайғуради. Украина ва Белоруссияда ойлар уларнинг ўз тилгарида қадимги анъаналарига кўра чиройли номлар билан аталади, деб ёзади у. Ўзбек халқи ва умуман Ўрта Осиё халқларининг қадимги ой номлари ҳақида маълумот бериш, агар у атамалар ҳозирги пайтда ўзини оқласа, ой номларини улар билан юритишни таклиф этади. Ўйлаб кўрса арзимайдими бу таклифни? Ёки шаҳрисабзлик Собир Пиримов ошхона, ресторан, емакхоналаримизда ўзбек миллий таомларининг тури ғоятда камайиб уч-тўрт таомгагина зўр берилаётганидан ташвишланади. Миллий таомларнинг турларига бой ошхона ахир халқнинг сиҳат-саломатлиги эмасми? Неча-нечалаб жуда фойдали, танга мадор ва қувват таом турларимизни унутиб қўйдик. Пиримов миллий таом тайёрлайдиган ошпазларнинг малакасини ошириш, таомнинг ҳажмига эмас, лаззатли бўлишига кўпроқ аҳамият беришни сўрайди. Рост, булар ҳақида бош қотирадиган кишиларни тарбияламасак асло бўлмайди. Шуни унутмайликки, миллатнинг турмуши, ҳаёти беҳад кўп соҳалар, нарсалар, хусусиятлардан ташкил топади. Булар камбағаллашса, миллат ҳаёти ҳам бир тусга киради ва ўта қашшоқлашиб бораверади. Сиз шуни хоҳлайсизми?

Жумҳуриятимизнинг фикрловчи гражданларини бугун миллий тилларни асраш, уларга давлат ҳуқуқлари бериш, қишлоқларимиздаги оғир шароитларни яхшилаб бориш, яшаш муҳитимизни турли талафот ва зарарлардан асраш, пахта яккаҳокимлигига барҳам бериш ва ёхуд унинг харид нархини ўз қимматига яраша кўтариш, халқнинг саломатлиги, ёш авлоднинг маънавий оламини бойитиш устида ғамхўрлик қилиш, эски ўзбек имлосини ўрганишни ҳар томонлама йўлга қўйиш ва бошқа ўнлаб бугун кун тартибида яллиғланиб турган муаммолар жиддий ўйлантиряпти. Қоракўллик бир гуруҳ ўқитувчилар тилимиз жуда хатарли тарзда аралаш-қуралаш бўлиб кетаётганлиги, бунга халқ эътибор бермаётганлигидан куйиниб ёзадилар. Бу борада газета «янада журъатлироқ бўлиб, халққа йўл кўрсатиб турса... ҳозир бизда шундай туйғу борки, гўё ақлини энди таниётган ёш боладекмиз. Энди дунёни кўряпмиз, қандай дунёда яшаганимизни, яшаётганимизни ҳис қиляпмиз», дейишади улар. Одамлар даврни, унинг боришини, тўлқинларини жуда нозик ҳис қиляптилар. Ақл, онг ўсяпти. Бизнинг фожиаларимиздан бири — бир киши ўрнида ўн киши ва ҳатто юзлаб кишилар ишлаётганидир. «Известия» газетасининг 15 май сонида америкалик фермер беш киши саккиз юз гектар ерда дон етиштиришлари ва йилига 250 чўчқадан 3 ярим минг чўчқа боласи олишлари ҳақида ҳикоя қилади. Шунда киши бошига тушадиган даромад йилига 48 минг долларга етар экан. Бу чўпчакка ўхшайди. Лекин чўпчак эмас. Қачон биз шундай меҳнат ва шундай даромадга эришамиз? Бунинг ўрнига деганимиз яккаш: ҳолва!.. «Қонунларда тенг ҳуқуқлик ҳақида, эркин миллатлар тўғрисида жар соламиз-у нега амалда ўшанга қатъий риоя қилмаймиз?» — деб сўрайди қўқонлик журналист Ҳ. Тожиматов. Тенгсизлик бўлиб туюлаётган масала — миллий тил.

Ўзбек халқининг давлатчилиги ҳозир шу жумҳуриятимизда мужассамлашган. Ўзбек халқининг бошқа давлати йўқ. Шу давлат шу халққа тегишли барча ҳақ-ҳуқуқларни сақлаш, таъминлаш, қўриқлаш, ҳимоя қилиш, халқаро конвенцияларга мослашга масъулдир. Шундай экан, ҳар бир миллатнинг она тили ўз давлатчилиги ва жумҳурияти доирасида ҳар соҳада кенг истеъмолда бўлиши, яъни давлат ҳуқуқи билан таъминланиши қонуний ҳол. Бунда ўзга миллий тилларни чеклаш, қисиб чиқариш ёки улар устидан «зўравонлик» ўрнатиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Тиллар ўз истеъмол доираларида ва миллий ҳавзаларида ҳамкорликда униб-ўсавередилар. Бошқа тилларга мешчанларча калондимоғлик муносабатида бўлиш, калтабинлик ғайриақлоқий ҳол сифатида қораланади.

Ўтмишда кўп қинғайишлар бўлди. Энди улар тўғриланяпти. Кўп янглишувлар рўй берди. Энди улар тузатиляпти. Бу жараён осон кечмас. Авлодлар маънавий ғайрат отига минмасалар, ишлар битмас.

Иброҳим ҒАФУРОВ

ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙНИНГ 100 ЙИЛЛИГИГА

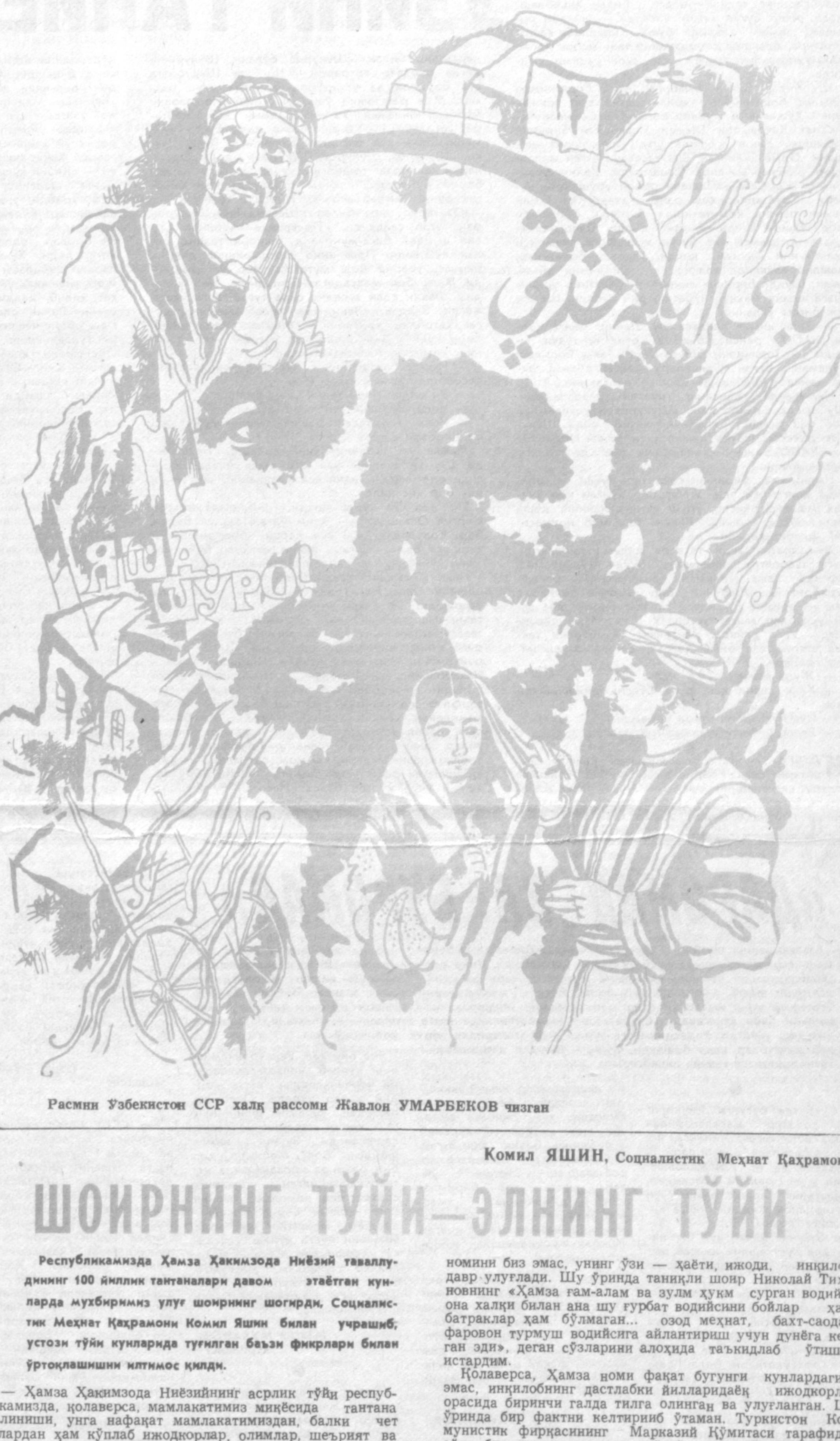

Расмни Ўзбекистон ССР халқ рассоми Жавлон УМАРБЕКОВ чизган

Қомил ЯШИН, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони

ШОИРНИНГ ТЎЙИ—ЭЛНИНГ ТЎЙИ

Республикамизда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий таваллудининг 100 йиллик тантаналари давом этаётган кунларда мухбиримиз улуғ шоирнинг шогирди, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Комил Яшин билан учрашиб, устози тўйи кунларида туғилган баъзи фикрлари билан ўртоқлашишни илтимос қилди.

— Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг асрлик тўйи республикамизда, қолаверса, мамлакатимиз миқёсида тантана қилиниши, унга нафақат мамлакатимиздан, балки чет эллардан ҳам кўплаб ижодкорлар, олимлар, шеърият ва санъат ихлосмандларининг иштирок этиши халқнинг улуғ шоирига бўлган буюк эҳтиромидир. Эндиликда Ҳамзани ортиқча таърифу тавсиф қилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. У барча халқлар қалбига инқилоб яловбардори ва унинг оташин куйчиси сифатида кириб борди. Шоир тириклигидаёқ классик даражасига кўтарилган буюк санъаткор эди. Оташин шеърлари халқ орасида жуда машҳур, қўшиқлари хонандаларнинг репертуарларидан жой олган, драматик мероси томошабинларнинг мулкига айланганди. Айни пайтда, у фақат ўз ижоди билангина эмас, ижтимоий-сиёсий фаолияти билан ҳам барчага намуна бўлганди. Ҳамзанинг хизматлари фақат ўзбек халқи, адабиёти доирасидагина қолиб кетмади. Ўрта Осиё ва Шарқ халқлари ҳаёти ва адабиётига ҳам сезиларли таъсир этди. Бу таъсирни қардош адабиётлар вакиллари эндиликда ҳурмат билан эътироф этмоқдалар. Шунинг учун ҳам машҳур қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматов Ҳамзани «Совет шарқидаги халқларнинг чўлпон юлдузи» деб атаган эди.

Бугун бир асрлик довондан туриб Ҳамза ҳаёти ва ижодига назар ташласак, қилинган ишлар ҳамда эндиликда амалга ошириладиган вазифалар яққол намоён бўлади.

Лекин Ҳамза ижодий меросини ўрганишда ҳозиргача қилинган ишлар кифоя қиладими? Бугунги ошкоралик, демократия даврида шоирнинг ҳаёт йўли ҳақида, барча асарлари ҳақида халқимизга муфассал маълумотлар бера олдикми? Назаримда, бу борада ҳали кўп ишлар қилишимиз зарурга ўхшайди. Ҳамзанинг серқирра ижоди ўзининг чуқур илмий, ҳаётий ва ҳар тарафлама, замондошлари даврасида ҳақиқат ўрнини белгилаб берадиган жонли таҳлилини кутаяпти. Бунда шоирнинг ижодини ўзи яшаган мураккаб ва жанговар давр руҳидан келиб чиққан ҳолда таҳлил этиш лозим. Унинг қанчадан-қанча асарлари ҳали топилиб ўқувчиларга етказилгани йўқ. Қўлёзмалари, мактублари ва ҳар хил қимматли фикрлари танишлари қўлида қолиб кетган. Демак, уларни тўплаш ва нашр этиш керак. Бу борада ҳаммамиз биргаликда фаолият кўрсатишимиз зарур. Шунингдек, Ҳамзанинг ҳаёти ва ижодига оид кўплаб мавзулар ҳам тадқиқини кутиб ётибди.

Кейинги пайтларда Ҳамза ижодини тадқиқ этиш, ҳаётини ўрганиш борасида ҳар хил баҳслар пайдо бўлмоқда. Бу табиий. Лекин баъзан «Ҳамза шахси замондошларига нисбатан нотўғри асосда кўкларга кўтарилмоқда», деган фикрлар ҳам эшитилмоқда. Бу нотўғри. Чунки шоирнинг номини биз эмас, унинг ўзи — ҳаёти, ижоди, инқилоб давр улуғлади. Шу ўринда таниқли шоир Николай Тихоновнинг «Ҳамза ғам-алам ва зулм ҳукм сурган водийда она халқи билан ана шу ғурбат водийсини бойлар ҳам, батраклар ҳам бўлмаган... озод меҳнат, бахт-саодат, фаровон турмуш водийсига айлантириш учун дунёга келган эди», деган сўзларини алоҳида таъкидлаб ўтишни истардим.

Қолаверса, Ҳамза номи фақат бугунги кунлардагина эмас, инқилобнинг дастлабки йилларидаёқ ижодкорлар орасида биринчи галда тилга олинган ва улуғланган. Шу ўринда бир фактни келтирииб ўтаман. Туркистон Коммунистик фирқасининг Марказий Қўмитаси тарафидан ойда бир чиқарилатурғон сиёсий-иқтисодий ва адабий ўзбекча «Инқилоб» журналининг 4-нўмирида, яъни, 1922 йил 15 майда бош муҳаррир, файласуф, олим, ўзбек маданияти ва санъатининг чуқур билимдони Назир Тўрақулов ўзбек театри тарихи ҳақидаги бош мақоласида янги ўзбек ёзғувчилари тўғрисида тўхталиб, бундай деб ёзади:

«Янги ўзбек ёзувчиларидан биринчи галда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийни кўрсатмак керак. Бу ўртоқ ўтган асрнинг 80-йилларида туғилғондир. Фарғонада муаллимлик била машғул, Ҳ. Ҳ. Ниёзий Хўқанд мадрасасида таҳсил этган. Тўрт китобдан иборат бўлғон «Фарғона фожиалари» унинг асарларидан бўлиб, бундан бошқа «Заҳарли ҳаёт», «Очлик қурбонлари», «Бой ила хизматчи», «Туҳматчилар жазоси» деган драмалари ҳам бор. Ниёзийнинг асарларига танқид хийла раҳмсиздир». Шундан кейин у А. Авлоний, Фитрат, Чўлпон, А. Бадрий, Ғ. Зафарий, А. Қодирий асарлари ҳақида сўз юритади. Бу факт Ҳамза асарларининг умрбоқийлиги, халқ дилига биринчи галда яқинлиги ўша пайтда эътироф этилганлигини кўрсатади.

Хўш, инқилоб куйчисининг, бор-йўғи 40 йилгина яшаб ўзидан ўлмас мерос қолдирган ижодкорнинг хотираси бўй-бастига яраша эъзозланмоқдами? Албатта! Лекин шу билан бир қаторда мен Ҳамза хотирасини янада абадийлаштириш учун баъзи ишлар қилишимиз лозимлигини ҳам эслатмоқчи эдим. Маълумки, Ҳамза республикамизда ва ундан ташқарида кўп жойларда бўлган, янги турмушни қарор топтиришда фаол қатнашган. Қизил қўшин сафларида хизмат қилган. Шунинг учун шоир бўлган жойларда унга бағишлаб хотира тахталари ўрнатилса, уни яқиндан билган, кўрган одамларнинг хотиралари тўпланса, ҳарбий кучларимиз сафидаги ансамбллардан бирига номи берилса яхши бўлар эди.

Биз Ҳамза ҳақида бор ҳақиқатни айтиш учун, унинг умрбоқий иккинчи юз йиллигига қадам қўймоқдамиз. У ҳамиша эл севган инқилобчи шоир, адабиёт яловбардори бўлиб қолаверади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда шоирнинг тўйи — элнинг тўйидир.

4-БЕТ 5-БЕТ 7-БЕТ

ЎЗИНИ ТАНИЁТГАН ОДАМЛАР

КОЛХОЗ КЛУБИ одамларга лиқ тўлган. Клубнинг икки эшигида, ташқаридаги радио карнайлар олдида ҳам тўп-тўп одамлар. Юз-кўзларда эҳтирослар алангаси ловуллаб ёнаётгандай...

Бир ҳафта аввал ҳам зал тумонот одамга тўлганди. Йиллик ҳисобот йиғилишида хўжаликнинг 35 йиллик раиси Шамси Назаров шаънига аччиқ-тизиқ гаплар айтилди. Унинг ўрнига бошқа кишини сайламоқчи эдилар. Аммо йиғилишни олиб борган Пахтачи район ижроия комитети раиси И. Жўрақулов бунга «журъат» эта олмади. У ошкоралик ва қайта қуриш замонида бўлаётган эндиги мажлислардан ҳар нени кутган бўлса-да, вазият бундай тус олади, деб сира ўйламаганди чоғи.

Эҳтимол, шунинг учун ҳам у раис сайловини бошқа кунга қолдиришдан бўлак чора тополмади. У маслаҳатлашиши керак эди. Норозилик алангаси, эҳтирослар тошқини сарҳадларни буза бошлади. Райондаги биронта алоқа бўлими қабул қилмаган норозилик телеграммаси барибир Тошкентга, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасига етиб келди. «Демократик сайлов қўпол равишда бузилди. Бизга ёрдам беришларингизни сўраймиз» дейилганди унда.

Хўш, нега шундай бўлди? Нега ижроқўм колхозчиларнинг хоҳиш-иродаси билан ҳисоблашмади. Ахир бугун замон ўзгарди — «инсон онгидаю, замон қаърида буюк инқилоб давом этаётир», одамлар ҳақ-ҳуқуқини танимоқда. Аммо маъмуриятчилик услуби ҳам жон сақлаш умидида.

Шу ўйлар билан Хуморга етиб борганимда мажлис бошланишига ярим соатча вақт қолган эди. Хўжаликни, унинг раиси — Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Шамси Назаровни биринчи кўришим. Унинг кўксида уруш қатнашчиси нишони. Одми кийинган. Биз тасаввур этган миллионер раисларга сира ўхшамайди. Кейин билишимча Шамси ака Пахтачи район уруш ветеранлари Советининг ҳам раиси экан. Кўп ўтмай район партия комитетининг биринчи секретари Абдураҳмон Шарипов етиб келди. Салом-аликдан сўнг Шамси ака бугун истеъфога чиқмоқчи эканлигини маълум қилди. Ижозат беринглар, мажлис аввалида халққа шу фикримни айтай, деди. Шунда биринчи секретарь беихтиёр ўрнингизга кимни маъқул кўрасиз, деб сўради. Шамси ака бироз ўйланиб:

— Халқ кимни сайласа шу. Лекин, менга қолса, РАПО раиси Номозов бўлгани тузук, — деди. — Теплицани битказишда ўзим бош-қош бўламан, қолган қўрғонлару мактабга ҳам! Эҳҳе қанча қурилишлар бошлаб қўйганман...

Нимадандир раиснинг кўнгли безовта эди. Шу орада кимдир халқ «Шукуровни сайлаймиз» деб оёқ тираб туришганини айтиб қолди. Шукуров райком партия комиссияси раиси, Номозов эса РАПО раиси — иккаласи ҳам шу колхоз фарзандлари.

Назаримда, биринчи секретарь икки ўт орасида қолгандай эди. Унинг бир кўнгли кўп йиллик машҳур раисни, уруш қатнашчисининг кўнглини чўктирмаслик... Лекин халқнинг иродаси-чи? Демократия-чи?

Демократия энди тетапоя қадам ташлаяпти. Янги шароитга қийинчилик билан кўникяпмиз. Афтидан ҳали қўлимизни нималардир боғлаб турибди. Секретарнинг бир қарорга келишига ҳам назаримда шу нарса халақит берди. Яна эски услублар ишга тушди. У Шукуровни дараклатди. Унга райком раисликка Номозовни тавсия этяпти, сиз нима дейсиз, дея синовчан назар ташлади.

— Жуда яхши...

— Халқ сизни ҳам раис бўлсин дейишаётган экан.

— Йўқ-йўқ!.. Мен отвод бераман.

— Яхши, шундай қилганингиз маъқул.

●

КЛУБГА тумонот одам йиғилган. Райком секретари саҳна берисидаги кутиш хонасига колхоз активларини маслаҳат учун чақирмоқчи бўлди. Тўғриси, мен бу маслаҳат нега зарур бўлганини тушуна олмадим. Аммо халқ бунга кўнмади. «Йўқ, ҳеч кимни юбормаймиз. Ҳамма гап ошкора бўлсин», дейишди. Бошқа илож қолмаган эди. Мажлис бошланди. Райком секретари раисга сўз берди. Шамси ака қариб қолгани, соғлиги безовта қилаётганини айтиб, мени раисликдан озод қилинглар, деб илтимос қилди. Раис шу гапни айтди-ю.. зални қарсак тутиб кетди.

Бу гулдурос қарсакларнинг маъноси не эди? Миннатдорчиликми? Ёки раиснинг шу бир оғиз сўзини илҳақ кутган одамларнинг «дўпписини осмонга отишими?» Ҳар ҳолда буни бир оғиз сўз билан баҳолаш қийин эди. Лекин шу нарса аниқки, одамларнинг эрки, овози бўғилган жойда эртами-кеч барибир халқ асов дарёдек тошиб, бандларни бузиши турган гап. Лекин ҳали бу йўлнинг сабоқлари кўп...

Раиснинг истеъфоси-ку шу тариқа қабул қилинди. Аммо унинг ўрнига район партия комитети тавсия этган РАПО раиси А. Номозов номзоди эълон қилинганда залнн ғала-ғовур босиб кетди. Одамлар «йўқ, бўлмайди» дейишарди дангаллик билан, «Шукуров бўлсин, Шукуров!» деган овозлар янграрди. Шу чоғ Шукуровга сўз берилди ва у: «Ишончларингиз учун раҳмат. Мен раисликка ўзимдан кўра Номозовни муносиб биламан. Ўз номзодимни эса қайтариб оламан», — деди. Аммо халқ бунга кўнмади. Бутун зал якдиллик билан жўр бўлиб фақат «Шукуров, Шукуров, Шукуров» дерди. Одамларни дарёдай тоширган кучли оқимга қарши бориб бўлмасди. Райком секретари ҳам баногоҳ буни англаб етди-ю, хатосини тузатди.

Юз фоиз овоз билан Шавқиддин Шукуров раис этиб сайланди. Правление аъзолари ҳам ана шундай баҳс-мунозара, ошкора танқид билан сайланди. Правление аъзоларининг деярли барчаси, барча бош мутахассислар ўзгартирилди. Халқ бор мақсадига эришди-да, деб ўйладим. Лекин ҳали мажлис сира тугаётганга ўхшамасди. Залдан: «Эски раис ҳисоб берсин!» деган хитоблар эшитилди. Одамлар бири олиб, бири қўйиб, бир-бирига гал бермай эски раиснинг хатоларини айта кетишди:

— Нега колхозчининг чўнтагида, колхознинг кассасида бир мири ҳам йўқ?

— Уч ойдан бери тийин ҳам олмадик.

— Нега колхозни ўтирғизиб қўйди?

— Нега марказдан бошқа қишлоқларда газ, водопровод йўқ?

Ҳамма ўз дардини тўкиб соларди. Назаримда, Шамси аканинг ўзи ҳам ўтган йиллар орасида одамлардан нечоғлик узоқлашиб кетганини илк бор ҳис қилди...

Бир аёл сўз сўраб чиқди. (8-бригада аъзоси Норгул Очилова): — Эрим ўлган, тўртта болам бор. Колхоздан 1450 сўм қарзим бор эмиш. Уй қуришга ёрдамлашган пулни колхоз бўйнимга илиб қўйибди. Уни қандай тўлайман...

Ниҳоят, мажлис тугади. Оғир таассуротлар оғушида қолдим. Нега одамлар Шамси акадан юз ўгиришди? У қайси гуноҳлари учун бунчалар таъна-дашномга қолди? Эҳтимол, бир мажлис таассуротларининг ўзи билангина бунинг замирига етиш қийиндир. Янги раис Шукуров ва райкомнинг биринчи котиби Шарипов Шамси Назаровнинг қанчадан-қанча хизматларини айтиб ўтишди: Пионерлар саройи, 1,5 миллион сўм сарфлаб қурилаётган сузиш бассейни, спорт комплекси, теннис корти, «Хумор» ва бошқа янги посёлкалардаги 250 дан ортиқ типовой уйлар, янги мактаб, санаторий-профилакторий, теплица хўжаликлари, ҳаммом, сауналар... Наҳотки буларни раис фақат номига —сохта обрў қозониш учун қурган бўлса? Наҳотки бу иншоотлардан колхозчилар ва уларнинг фарзандлари баҳраманд бўлмаса? Нега одамлар узоқ йиллар ҳурмат-эътиборли саналиб келган раисга шердек ташланишмоқда?

Ўшандан буён шу ҳақда ўйлайман. Хумордан ҳам ҳар хил мактублар келиб турибди. Собиқ раис ўз хизматлари ҳақида ёзади. Унинг мухолифлари эса раис истеъфога чиққанига қарамай ҳамон унинг ортидан тош отишмоқда.

Ўша куни мажлисдан сўнг янги ва эски раис билан суҳбат чоғида эскисининг кўнглини кўтардим, янгисига муваффақият тиладим. Шамси аканинг юз-кўзига қараган одам унинг руҳий дунёсида юз бераётган бўронни англамаслиги мумкин эмасди. Шавқиддинга ҳам осон эмас. Халқ ишонч билдириб, катта кураш билан раисликка сайлаганидан хурсанд. Аммо унинг кўнглида ҳам ғалаён бор. Шамси ака амалга оширган ишларни мен ҳам уддасидан чиқаманми, деган ўй-ташвишда. Ахир бугун раиснинг камчиликлари билан бирга қанча фазилатлари ҳам айтилди-ку. Мен Хумор қишлоғининг қиёфаси ҳақида эшитиб, уни кўргим келган эди. Шу боис ҳар икки раисдан оғизга тушган иншоотларни кўрсатишни илтимос қилдим. Улар бундан хурсанд бўлишди. Аввал Хумор қишлоғини айландик. Бир-икки қаватли уйлар, ораста кўчалар, ҳовлилар. Маданий-маиший иншоотлар ҳам шундай узатсанг қўл етгудек.

Бундай уйлар ҳаммага ҳам етавермайди-ку, деган ўй хаёлимдан ўтди. Шамси ака буни сезгандай ҳайдовчи йигитга «ўғлим нариги қишлоққа — «Қизил қўшин»га ҳам бургин», деди. Сўнгра менга юзланиб, яна битта қишлоғимиз битай деб турибди, унда ҳам бу ердагидек барча қулайликлар бўлади. Бундан ташқари, хоҳлаган одамларга ер беряпмиз, кучи етганлар ўзи, пули борлар кооператив орқали уй қуриб олишяпти, деди. Хумордаги сингари бежирим уйларни, қурилаётган янги стадионни айланиб ўтар эканмиз, ўйладим: бу уйларда бундай роҳат қилиб, қаддингни кўтариб яшаганга нима етсин. Лекин олаётган маошинг рўзғорни эплагани, бола-чақани боққани етмаса-чи? У ҳолда бу гўзалликнинг бир чақалик қадри қоладими? Одамларни ғалаёнга олиб келган нарсанинг бир жиҳати шунга боғлиқ эмасми?

Иккинчидан, колхоз катта — мингдан ортиқ хўжалик яшайди: аввало ҳаммани бундай уйлар билан таъминлаб бўлмайди, қолаверса, уй тегмаганларнинг ҳаммаси ҳам ўз кучи ё кооператив йўли билан обод уй қуришга қурби етмайди-ку!

Эски раисга савол назари билан қарайман. У киши эса бошқача изоҳлайди: режамиз ҳаммани шундай уй билан таъминлаш. Аммо одамларга ҳайронман. Колхоз ҳисобидан қурилган янги уйнинг калитини қўлига топшириб, кўчгин десанг, ўғлини ё қизини кўчиради-да, ўзи эски қўрғонида қолаверади. Шундай қилиб бу хутор ўлгурни тугатолмаяпмиз. Мен ҳаммани янги қишлоқларга кўчириб, эскиларини бузмоқчи эдим. Лекин булар кўнишмайди.

Ғалаённинг бош сабабини англаб етгандай бўлдим. Одамлар мажлисда ҳам шу хусусда: раиснинг эски қишлоқларга газ ва водопровод ўтказишга қарши бўлганлиги хусусида ёзғиришган эдилар.

Ким ҳақ? Ҳаммани марказий обод қишлоқларга кўчирмоқчи бўлган раисми ёки эски, жин кўчали қишлоқларини кўзи қиймаётган одамлар? Кеча раис ҳақ эди. Бугун одамлар! Негаки, турғунлик йилларида партиянинг хутор системасини тугатиш деган қарори бор эди. Бугун мол-ҳол ва ердан ажраган халқ ночор яшаётганининг бир жиҳати мана шу кўрсатмага бориб тақаляпти. Бу қарор туфайли Россия, Украина, Белоруссияда қанчадан-қанча қишлоқлар ҳувиллаб қолди. Одамлар майда қишлоқлардан совхоз ёки колхоз марказига эмас, бир йўла шаҳарларга, саноат марказларига кўча бошлади. Рус, украин, белорус деҳқони шу тариқа ердан ажраб қолди. Нафақат ерни, улар умуман деҳқончилик касб-корини унутдилар. Ишчилар синфи сафини тўлдирдилар. Соатбай иш, юқори маош, шаҳар шароити... Россиянинг индустриал марказлари шу тариқа тез ривожланди. Хомашёни, озиқ-овқатни эса бошқа зоналар, масалан Ўзбекистонга ўхшаган республикалар етказиб беравердилар. Шаҳар меҳригиёси уларни — марказий зонада яшаб келган рус, украин, татар фарзандларини ўзига шундай ром қилдики, улар Россия ва Украина индустрия марказларидан жой ололмагач, Қозоғистон ва Болтиқбўйи, Кавказ ва Ўрта Осиё республикаларига ёғилиб келишди. Бу шаҳарлардаги ишчилар синфи сафини бир неча баробар тўлдирди. Бу жараён ҳамон давом этмоқда. Ҳа, шаҳар меҳригиёси уларни ўзига шу қадар ром қилиб олдики, энди ҳеч ким ҳувиллаб эгасиз қолган қишлоқларга, ўзининг она ерига юз буришни истамайди. Буни, яъни русларнинг, уларга қўшни яшаётган бошқа халқларнинг умуман деҳқончиликдан чиқиб кетганини рус адиблари марказий матбуот саҳифаларида жуда ҳаққоний кўрсатиб ўтдилар.

ШАМСИ АКАНИНГ колхозчилари эса Хуморингга бормайман, керак бўлса, газни ҳам, водопроводни ҳам шу ерга олиб келиб берасан, деб тўғри қилишади. Бугун бу талабга қулоқ осмай бўлмайди. Шамси ака ҳар қанча уддабурон, ҳар қанча илғор, ҳар қанча куюнчак бўлмасин, 35 йиллик раислиги давомида раҳбарликнинг барча ижобию салбий жиҳатларини ҳам ўзига сингдирган. Буни тан олмасликнинг иложи йўқ. Хутор системасини тугатиш сиёсатига берилиб, раис кўп яхши ишлар ҳам қилди: обод қишлоқлар қурди. Яхши ишларининг яна бир жиҳати эски қишлоқларини ўша урра-урра йилларда бирданига йўқ қилиб юбормади. Колхоз қаддини тиклаб олгач, аста-секин йўқотишга киришди. Камчилиги эса бугунга келиб партиянинг ўша сиёсати хато эканлиги, давр у қарорни бекор қилганини англаб етмади. 35 йиллик раис ва унинг қўлида лом-мим демай ишлаб келган одамлар ўртасида шу заминда зиддият келиб чиқдию, у катта кучга айланиб бошқа бўлар-бўлмас нарсалар, майда адоватлар ва хатою камчиликларга қўшилиб, хуморликларни бош кўтаришга олиб келди. Бу даврнинг сабоғи.

Шу сабоқлар ҳақида ўйлайман-у, яна одамларнинг шикоятлари хаёлимдан кетмайди. Халқ «Маошимиз рўзғорни тебратишга етмаяпти. Уч ойдан бери уни ҳам олмадик», деяпти. Ҳақли талаблар. Аммо бунга баъзи колхозчилар ўйлаганидек, раис амалга оширган қурилишлар сабабчими?

«Коммунизм» колхозининг асосий деҳқончилик соҳаси пахта. Раиснинг колхозчилар даромади билан боғлиқ айби бўлса, у ҳам мана шу пахта билан боғлиқ. Пахта майдонларини ўз хоҳиши билан қисқартира олмаслиги, унинг ўрнига даромадли соҳаларни яна ҳам кўпроқ жорий этаолмаганлиги билан боғлиқ. Ҳалиям бошқа ўнлаб, юзлаб хўжаликларга қараганда бу борада Шамси ака кўпроқ ишларни қилиб улгурибди. Улкан чорвачилик комплекси, катта теплица хўжалиги — булар колхоз даромадининг бир чеккасини кўтариб турибди. Аммо барибир пахта монокультура сифатида фақат «Коммунизм»нинг эмас, республиканинг юзлаб хўжаликларида иқтисодга, халқнинг моддий турмуш даражасига тушов бўлиб ётибди. Лекин шунга қарамай, барча хўжаликларда унинг раҳбари ишига ҳамон пахтага қараб баҳо беришади. Қани пахта майдонини камайтириб, унинг ўрнига бошқа даромадли соҳани — колхозчининг қорнини тўқ, устини бут қилиши мумкин бўлган соҳаларни ўз хоҳиши билан жорий этиб кўрсинчи, партбилети билан жавоб беради. Ҳали деҳқон ўз ерига хўжайинлик ҳуқуқини тўла қўлга киритгани йўқ. Бу гаплар энди бўляпти... Энди пахтани онгли равишда камайтириб, аста-секинлик билан қисман бошқа соҳаларга ўтайлик, дейилмоқда. Лекин бу йўлда ҳали озмунча бюрократик тўсиқлар тургани йўқ. Пахта камайса, халқ беиш қолади, даромади тушиб кетади, деб ёлғон айтаётганлар учраб турибди.

Узоқ йиллар мобайнида халқнинг номидан гапириб келдик. Қўйинг, бугун гарчи ошкоралик, демократияга унчалар тайёр бўлмаса-да, гоҳ адашиб, гоҳ хатолар қилса-да, ўша халқнинг ўзи гапирсин. Хуморда бўлгани сингари бутун эл бўлиб, бир ёқадан бош чиқарсин.

Колхозчиларнинг Шамси Назаровга муносабатида ҳам мана шундай тўғри ва янглиш тасаввурлар йўқ эмас. Масалан, раис ўтган йили даромад бўлсин деб эккан пиёзларини ўрнига қўйиб реализация қилолмабди. Ҳолбуки, шу йил айни қиш кунлари Украина хўжаликларида пиёзнинг ҳар килосига тенгма-тенг картошка сотишган. Бизда эса шу йил қишда картошканинг нархи 1—1,5 сўмга чиқди. Қовун-тарвуз, узум ва бошқа сабзавот-мевачиликдан ҳам ўхшатиб даромад олишни ўрнига қўя олмабди. Шамси ака, яна юзлаб хўжалик бошлиқлари бу борада халқ олдида қарздордир. Бугунги ҳаёт тарзимиз, партия сиёсати ва халқ эҳтиёжи яхши яшашнинг мана шундай иқтисодий механизмларини моҳирона эгаллашни кун тартибига қўймоқда. Ш. Назаров тадбиркор раис сифатида буни эртароқ англаши зарур эди. Лекин раис керак бўлмаган ҳар хил қурилишлар қилиб, халқнинг пулини кўкларга совурди деган гапларга эса асло қўшилиб бўлмайди. Билмадим, раисни бугунги эҳтиёжлардан орқада қолган раҳбар сифатида ҳар қанча айблаш, қоралаш мумкиндир. Аммо у қурган иншоотлар учун беҳурмат қилишни, у яратган гўзалликлар устидан мағзава ағдаришни ақлга сиғдириш қийин. Биз истаймизми-йўқми бу бинолар унинг келажакни ўйлаб иш тутганлигини кўрсатиб турибди. Унинг қаттиққўллиги, баъзан шафқатсизлиги, халқ билан бемаслаҳат ўз билганини қилишга одатланиб қолгани эса юракни тирнайди. Одамларни раисдан юз ўгиришга олиб келган нарса ҳам назаримда — шу!

Пахтачида бўлганимда шулар ҳақида ўйладим. Уларнинг асосан қуруқ нон-чой ва ёвғон овқатдан иборат тирикчилиги билан танишганимда умуман республика дала меҳнатчисининг топиш-тутиши ҳақидаги маълумотларни ахтардим. Ўртача ойлик даромад 132 сўм экан, 6—8 фарзанди бор ўн жонлик оила гўштнинг ҳар килосига 8 сўмдан пулни қаёқдан олсин. Ахир қозон битта гўштнинг ўзи билан қайнамайди-ку. Пахтазорлар қисиб қўйган қишлоқларда эса сабзи билан картошкаю, мева-чеванинг нархи Московдагидан ҳам қиммат.

ҲАМОН ҚУЛОҚЛАРИМ остида бева Норгул Очилованинг ноласи акс садо бериб турибди. Ўз фарёдини эл дарди бўлиб тўкиб солган бу оддий фуқарони кўз олдимга келтирганда катта минбарда деҳқонга ўргатмаган ким қолди, дея жунбушга келган «мутахассис»ни, кечаги совуқ эл ризқи-насибасини ер билан яксон қилиб кетган далалардан оғзига сиққанча неъмат беришга ваъда айлаган манқуртларни ўйладим.

Ҳукмлар ўқилур сенинг номингдан,
Тарихлар тўқилур сенинг номингдан.
Нимасан! Қандайин сеҳрли кучсан!
Нечун томошага бунчалар ўчсан!
Қаршингда ҳасратли ўйга толаман,
Қачон халқ бўласан, сен эй, оломон!!

Пахтачида халқни оёққа турғазганларни эса мен сира оломон, дея олмайман. Улар халқнинг ўзи эди. Халқ ўзига чинакам ғамхўр, куюнчак раҳбарни, бошига қилич келса ҳам хиёнат қилмайдиган, мансабидан ажралишдан қўрқиб эл манфаатидан кечмайдиган асл ишбилармонларни топиб олиши учун ҳамма хуморликларга ўхшаб ҳақ-ҳуқуқини танимоғи даркор.

Мен сизга ҳавас қиламан, уйғонаётган одамлар!

Мурод АБДУЛЛАЕВ

«ДАРОМАД ВА БУРОМАД»

Газетамизнинг шу йил 17 февраль сонида «Даромад ва буромад» сарлавҳали давра суҳбати эълон қилинганди. Унда республикамизнинг таниқли олимлари, мутахассислари ва адибларининг пахта яккаҳокимлиги билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш юзасидан фикр-мулоҳазалари, таклиф ва истаклари баён этилганди. Суҳбат кенг жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди. Редакциямизга турли касб эгаларидан кўплаб мактублар кела бошлади. Қуйида улардан айримларини эътиборингизга ҳавола қилаётирмиз.

●

Суҳбатда бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири кўтарилган. Айниқса, иқтисод фанлари докторлари Р. Ҳусанов ва М. Абдусаломовнинг мулоҳазалари асослидир. Иллатнинг олдини олиш учун ҳозирданоқ жиддий ишга киришиш лозим. Борди-ю, фақат бугунни ўйлаб яна бир-икки йил сусткашлик қилсак, аҳвол баттар оғирлашади: ерларимиз мутлақо яроқсиз ҳолга келиб қолади. Иккинчидан, Ўзбекистон Иттифоқимизда фақатгина асосий пахта базаси эмас, балки бошқа регионларни мўл-кўл мева-чева, сабзавот маҳсулотлари билан таъминловчи республика ҳам ҳисобланади. Буни унутмаслигимиз керак.

Менга Ўзбекистон ССР Агросаноат давлат комитетининг бошқарма бошлиғи Р. Назаровнинг жавоблари маъқул бўлмади. Сабаби — у киши ўзини гўё пахта майдонларини камайтириш тарафдори қилиб кўрсатган-у, аслида эса пахтадан бўшаган ерларда етиштирилажак бошқа маҳсулотларни реализация қилолмаслигимизни, сақлай олмаслигимизни, қисқаси, пахтани кескин камайтиришга тайёр эмаслигимизни рўкач қилиб, таниқли олимларнинг ва зиёлиларнинг фикрларини инкор этган. У, шунингдек, СССР Давлат план комитети томонидан бу йил республикамизга 1 миллион 710 минг тонна пахта толаси етказиб бериш вазифаси топширилганини қайд этади-ю, бундай номутаносибликка қарши бонг урмайди. Пахтанинг харид нархини ошириш масаласида ҳам кўпчиликка таниш фикрларни такрорлашдан нарига ўтмайди. Турган гапки, қуруқ гап билан халқнинг иқтисодий-ижтимоий аҳволини яхшилаб бўлмайди.

Е. ТОЖИЕВ,
филология фанлари номзоди

●

Суҳбатда бирорта ҳам академик пахта майдонларини қисқартириш зарурлигини илмий жиҳатдан асослаб бера олмади, деган фикр билдирилибди. Таажжуб! Бу муаммони академиклар илмий жиҳатдан асослаб бера олмаган бўлсалар ҳам, оқибати аниқ ва равшан кўриниб турибди-ку. Бизни боқаётган, кийинтираётган еримизни асраб-авайлаш, эртани ўйлаб яшаш ҳар биримизнинг бурчимиз эмасми? Токайгача айрим кишиларнинг ўйламай-нетмай қилган ишидан меҳнаткашлар жабрситам чекади?

Деҳқон фақат оғизда ёки қоғозда эмас, амалда ернинг ҳақиқий эгаси бўлиши керак. Инсон ўз меҳнатининг самарасидан тўла баҳраманд бўлмаса, яхши еб-ичмаса, дам олмаса, фақат оғир иш қилаверса, яшашдан нима маъно қолади?

Тоҳир ТЎХТАСИНОВ
Фарғона

●

Ҳақиқатан ҳам, бутун мамлакатни кийинтираётган, тўйдираётган деҳқоннинг меҳнати тўғри баҳоланаётгани йўқ. Бинобарин, пахтанинг харид нархини тезроқ ошириш лозим. Айни пайтда пахта майдонларини қисқартириш, планни камайтириш керак. Сабаби — ҳурматли олимларимиз, адибларимиз тўғри таъкидлаганларидек, пахта туфайли қишлоқ меҳнаткашлари мева-сабзавотни, чорвачилик маҳсулотларини Иттифоқ миқёсидагидан анча кам истеъмол қилмоқдалар. Оқибатда турли касалликлар кўпаймоқда. Болаларимиз жисмонан заиф, камқувват бўлиб қолмоқдалар. Бу ҳол боғ-роғларни, сабзавот-полиз майдонларини кўпайтиришни, шу билан бирга қишлоқ аҳлининг маданий-маиший шароитини тубдан яхшилашни тақозо этади.

Афсуски, бизда ҳозирча бу масалага етарли эътибор берилмаётир. Бир мисол: яқинда Беруний район Будённий номидаги совхозда бўлдим. Қаранг: ўтган йили 4300 тоннадан зиёд пахта етиштирган совхозда атиги биттагина радиокарнай бор экан. Қишлоқ одамлари лоақал 100 километр нарида жойлашган Нукус телевидениеси кўрсатувларини томоша қилиш имконига эга эмас эканлар. Табиий газ йўқ. Инсон омили деймиз-у, яна планни — пахтани биринчи ўринга қўямиз.

Яна бир гап. Республикамизнинг кўплаб колхоз-совхозлари чорвачиликдан катта моддий зарар кўради. Оқибатда пахтадан олинган фойданинг бир қисми зарарни қоплашга сарфланади. Бунинг кимга фойдаси бор? Менимча, ҳар бир районда чорвачиликка ихтисослаштирилган алоҳида совхоз ёки комплекс ташкил этиб, қолган барча хўжаликлардаги молларни шу ерда боқишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир. Бундай хўжаликлар озуқаниям, маҳсулотниям ўзлари етиштирсин, бошқалар эса деҳқончилик билан шуғуллансинлар.

Махсет МУХАНОВ,
журналист

●

Ҳозир давлатга валюта келтирувчи маҳсулот ишлаб чиқараётган корхоналар даромаднинг 96 фоизини сўм ҳисобида олсалар, тўрт фоизини валюта ҳисобида ўз балансларига ўтказиш ҳуқуқига эгадирлар. Улар шу тўрт фоиз орқали келадиган инвестицион пулнинг 70 фоизини иш қуролларини модернизациялаштиришга, меҳнат шароитини қулайлаштиришга сарф қилишлари мумкин. Қолган қисми эса ишчи-хизматчиларнинг маданий-маиший ҳаётларини яхшилаш учун мўлжалланган. Энди савол туғилади: агар Ўзбекистонда етиштириладиган пахта толасининг тахминан ярми чет элларга валюта эвазига сотилишини назарда тутсак, бизнинг деҳқонларимиз ҳам валютадаги даромаднинг тўрт фоизини ўз ҳисобларига ўтказишлари керак эмасми? (Албатта, бу ўринда пахта тозалаш заводлари хизматчиларининг меҳнатини ҳам кўздан қочирмаслик зарур). Шу маблағни пахтакорларнинг меҳнат шароитларини ва маданий-маиший ҳаётларини яхшилаш учун сарфлаш ўринли бўлмайдими?

1987 йилги ўрта толали пахтанинг жаҳон бозоридаги энг паст нархи (бир тонна тола 1360 доллар) бўйича («Конъюнктура капиталистического хозяйства и основных товарных рынков 1987 год» — Бюллетень иностранной коммерческой информации, №3, 1988,) ҳисоблайдиган бўлсак, давлатимиз ўтган йили Ўзбекистонда етиштирилган пахта эвазига 1 миллиард 142 миллион 400 минг доллар даромад олади. Бунинг 4 фоизи эса 45 миллион 696 минг долларни ташкил этади. Шу пулнинг қанчаси пахтакорлар меҳнат шароитини ва турмушини енгиллатишга сарфланиши мўлжалланяпти? Менимча, ошкоралик замонида бу маълумотни билишни бизга ҳеч ким ман этмаса керак.

Озод МЎМИН
Тошкент

●

Биз СССР Енгил саноат министрлиги мутасаддиларининг ва айрим мутахассисларнинг пахта плани қисқартирилса, деҳқонларнинг даромади пасайиб кетишидан ташвишланиб, «ғамхўрлик» қилишларига муҳтож эмасмиз. Улар нима учун бундай ғояни илгари сураётганликларини ҳаммамиз тушуниб турибмиз. Ҳолбуки, айрим ташкилотларнинг манфаати умумхалқ манфаатидан устун бўлмаслиги керак. Биз озиқ-овқат маҳсулотлари мўл-кўл бўлишини, болаларимиз соғлом-дуркун ўсишини, табиатимиз мусаффо бўлишини истаймиз! Мана шулар биз учун энг катта бойлик — энг юқори даромаддир.

Шавкат ХОЛБЕКОВ
Самарқанд

Акс садо

●

Менинг ёшлигим далада ўтаяпти. Қишлоғимизнинг ҳамма томони пахтазор. Ота-онамга ёрдам бўлсин, деб, саратон жазирамасида бўйим тенги кетмон кўтариб далада ишлайман. Кузда пахта тераман. Иш ҳақимиз эса маълум. Ёзда сояда, қишда иссиқда ўтириб тайёр пахта хомашёсидан маҳсулот ишлаб чиқарадиган ишчилар деҳқонга нисбатан анча кўп ҳақ олади. Нима учун шундай? Ҳали ёшман, буни тушунмайман. Аммо бир нарсага ақлим етади. Ҳозир кўплаб хўжаликларда оила ва ижара пудрати жорий этиляпти. Шу кетишда бир неча йилдан кейин қишлоқларда ишсизлар сони кўпайиши тайин. Зеро, колхоз-совхозларда пахтани қайта ишлашга мўлжалланган корхоналар қурилса, айни муддао бўларди. Шунингдек, қишлоқларда маданий-маиший хизмат кўрсатиш тармоқларини кўпайтириш лозим. Бизнинг қишлоқда эса на клуб, на ҳаммом, на сартарошхона, на болалар боғчаси бор. Қолганини ўзингиз тушуниб олаверинг.

Абдуваҳоб БОЛТАБОЕВ,
Бекобод районидаги 44-мактаб ўқувчиси

●

Давра суҳбатини ўқиб, ўйланиб қолдим. Хўш, қачонгача баҳслашамиз, қачонгача мунозара қиламиз? Ундан кўра деҳқоннинг турмуш тарзини тезроқ яхшилаш йўлларини қидирсак бўлмайдими?

Ўтган йили бригадамизда оилавий ва звено пудрати жорий этилганди. Эвазига анча йиллардан буён бажарилмаган план ортиғи билан уддаланди. Лекин ҳисоб-китобга келганда барчамизнинг ҳафсаламиз пир бўлди. Масалан, бизнинг оиламиз шартномага кўра 6,75 тонна пахта топшириши лозим эди. Кузга келиб бу кўрсаткични 7,69 тоннага етказдик. Лекин меҳнатимизга яраша ҳақ ололмадик. 4761 сўмлик даромаддан атиги 768 сўми қўлимизга тегди. Бу маблағ вояга етмаган етти фарзанди бор оила учун нима бўлади?

Колхоз раҳбарлари пудратдан бошқа ишлар учун ҳам оилавий пудратчилар маошидан чегириб қолишди. Ҳолбуки, бригадада тупроқ ишлари, дарахтларни кузаклаш, ферма ҳовлисини тозалаш, ток кесиш, ишлов бериш каби ишлар текин бажарилганди. Бундан ташқари, шахсий секторлардан гўшт йиғиш баҳонасида ҳар биримиздан 50 сўмдан, жами 1500 сўм пул йиғиб олишди. Эътироз билдирганларга беда берилмайди, деб дўқ-пўписа қилишди. 50 сўмдан тўлаганларнинг ойликларидан ҳам яна 17 сўмдан уриб қолишди.

Бундай ноҳақликлар бошқа хўжаликларда ҳам учрайди. Билмадим, биз деҳқонларнинг ҳалол пешона тери эвазига топган ҳақини олиб беришга ким ёрдам бераркин?

Сулнжон ХУДОЙҚУЛОВ,
Яккабоғ районидаги «Ленинизм» колхози

●

Қишлоқларимиз ҳаёти анча мураккаб. Баъзи оилалар 5—6 кишилашиб далада ишлайди. Аммо ҳафтада 2 килограмм гўштни ҳам осонликча тополмайди. Қишни ғўзапоя билан ўтказаётганлар, болаларини дурустроқ кийинтириш учун пул топа олмаётганлар қанча? Қишлоқ болаларининг аксарияти ноябрдан то тут пишиғигача олма, узум, анор, қовун каби сервитамин ноз-неъматларни деярли тановул қилмайди. Асосий овқатлари нон ва чой. Устига-устак уйда мол боқиш учун ем-хашак йўқ. Томорқаларнинг асосий қисми чорва экинлари билан банд. Бу ҳоллар партия ва ҳукуматимизнинг кейинги пайтларда қабул қилинган қарорларида кескин танқид қилинди, шароитни яхшилаш юзасидан тегишли кўрсатмалар берилди. Лекин натижа қани? Деҳқон томорқасини ривожлантиришга, шахсий хўжаликларда чорва маҳсулотлари, мева ва сабзавотлар етиштиришни кўпайтиришга қачон амалий ёрдам кўрсатилади?

И. БЕРДИЕВ
Қизилтепа

●

Бизнинг районимизда пахта экилмайди. Тоғли жой. Ҳавоси мусаффо. Чорвачилик ривожланган. Пахта майдонлари, заҳарли химикатларга түйинган далалар биздан узоқда. Лекин, шунга қарамай, районимизда болалар ўлими кўп. Сариқ касали билан оғриганлар ҳам анчагина. Негаки, аввало «текин дастёрлар» ўқувчилик пайтларида пахта ҳашарига бориб, ўша кимёнинг таъмини тотиб қайтишган. Иккинчидан, кундалик овқатимизга ишлатилаётган пахта мойининг тозалигига, таркибида заҳарли химикатлар йўқлигига ким тўла кафолат бера олади? Демак, пахтачиликни ривожлантиришни инсон соғлиғини, табиатни муҳофаза қилиш масаласи билан уйғун равишда режалаштириш лозим.

Яхшилик ТЎРАҚУЛОВ
Нурота

●

Кейинги пайтларда пахта яккаҳокимлиги оқибатларини тугатиш ҳақида турли давраларда, матбуотда қизғин баҳс-мунозаралар бўляпти. Бироқ бу борадаги баъзи фикрлар кўпчиликка тушунарсиз бўлиб қолмоқда. Аниқроғи, айрим раҳбарларнинг ва олимларнинг мулоҳазалари ғайри-табиийга ўхшайди. Ахир, ўзингиз ўйлаб кўринг, кўп йиллик тажриба фойдаланиладиган барча майдонларда алмашлаб экишсиз пахта етиштирилгандагина республиканинг максимал пахта топшириш имконияти 5 миллион тонна атрофида бўлиши мумкинлигини кўрсатган эди. Ҳозирги кунда мутахассислар, раҳбарлар алмашлаб экиш ҳақида бонг урмоқдалар. Бу яхши. Лекин қоидага кўра 30 фоиз ерни алмашлаб экиш жорий этилса, республиканинг реал пахта плани 3,4 миллион тоннага тўғри келади. Бундан ташқари, бошқа озуқа экинлари ўз плани асосида экилса, яъни уларнинг ўрнига қўшимча пахта экилмаса, бу миқдор 3 миллион тонна атрофида бўлади. Бас, шундай экан, мутахассисларимиз ва олимларимиз қандай омилга ишониб пахта планини 5 миллион тоннадан туширмаслик керак демоқдалар. Ахир, биз планни 5 миллион қилиб белгиласак, турғунлик давридаги 6 миллион тоннанинг мавҳум бўлган, аниқроғи қўшиб ёзилган қисминигина камайтирамиз, холос. Аввалги план эса ўзгармай қолаверади. Демоқчиманки, келгусида турғунлик давридаги каби нохушликларга йўл қўймаслик учун пахта планини 3,5—4 миллион тоннага келтириш лозим. Шундагина республикамизда пахтадан ташқари кўплаб мева-чева, озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш учун қулай имкониятлар туғилади. Алмашлаб экиш тўғри йўлга қўйилади. Маълум вақт ўтгач, ерларимизнинг мелиоратив ҳолати яхшиланади, пахта ҳосилдорлиги ошади. Шу тариқа планни кўпайтириш ҳам мумкин бўлади.

Маъруф ИКРОМОВ
Тошкент

●

Пахта яккаҳокимлиги туфайли халқимиз кўп жабр чекди. Пахта туфайли энг кам гўшт истеъмол қилаётган халқ ҳам бизнинг халқимиз. Пахта деб энг кўп эзилаётган болалар ҳам бизнинг болалар. Энди улар оила пудрати туфайли мактаб исканжасидан оила исканжасига ўтди. Пахта туфайли бозор нарх-навоси осмонда. Қишлоқ районларига чиқсангиз, пахта далаларидан бошқа ҳеч нарсани кўрмайсиз. Бир манбада ўқиган эдим. Республикамиздаги боғлар ҳозир 1917 йилдагига нисбатан 100 марта қисқариб кетибди. Тайин гапки, 4 миллион тоннадан ортиқ пахта бизга фақат ташвиш келтиради. Бу масалани кескин ҳал этиш, етиштирилган ҳосилнинг асосий қисмини ўзимизда қайта ишлашни йўлга қўйиш, шу асосда регионал ўз-ўзини таъминлаш принципига ўтишимиз шарт. Бунинг учун экологиямизга жиддий зарар етказадиган кимё заводлари ўрнига пахтани қайта ишловчи корхоналар қуришимиз зарур.

З. САЛИМОВ
Паркент

ХАЛҚ ХИЗМАТКОРИМИЗ

Ҳамма ҳам кундалик матбуот воситаларини интизорлик билан кутиб, газета-журналларнинг янги сонини ўз вақтида ўқишни истайди. Бу талабни қондириш алоқа ходимлари зиммасига катта масъулият юклайди. Лекин почтальонлар ҳар доим ҳам газета-журналларни аҳолига ўз вақтида етказиш талабини қондира олмайди. Шунинг учун ҳам баъзан обуначилар ҳақли равишда биздан ранжийдилар.

Мен ҳам алоқа бўлимида почтальон бўлиб ишлайман. Баъзан хат-хабар, телеграмма, газета-журналлар ўз вақтида алоқа бўлимига етказиб берилмайди. Бу эса одамларнинг эътирозига сабаб бўлади. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, алоқа бўлими ходимларига етарли шароит яратиб берилмаган. Почтальонлар иши осондек туюлса-да, бу ишнинг ўзига хос масъулияти, қийинчиликлари бор. Айниқса, қаҳратон қиш ва эрта баҳор ойларида

Куюнчак газетхонлардан хатлар

ишимиз қийинлашади. Биз почтальонлар қишлоқ жойларда ҳар куни юзлаб хонадонга газета, журнал, хат-хабарларни шахсий мотоциклимизда ёки велосипедда элтиб берамиз.

Ҳалол ва сидқидилдан меҳнат қилаётган алоқа бўлими хизматчиларининг меҳнати муносиб тақдирланаяптими? Йўқ. Ҳатто 15—20 йиллаб шу соҳада ўз шахсий транспортидан фойдаланиб келаётган почтальонларга бирон бир моддий ёрдам кўрсатилмаётир. Йил ўн икки ой мотоциклда юриш ҳам осон эмас, иккинчидан, ёқилғи, эҳтиёт қисмларга кетаётган маблағ оила бюджетига таъсир этиши ҳам сир эмас. Ушбу хатим газетада эълон қилинса, газетхонлар ўз мулоҳазаларини билдиришса яхши бўлар эди. Чунки почтальонларга ғамхўрлик қилиш, уларга етарли шароит яратиб бериш, меҳнатини қадрлаш вақти келди.

Ж. ҚОРАЕВ,
Олтинсой райони

Азиз шеърхон дўстлар!

Абдулҳамид Чўлпон: «Бир неча йил қантаргач яна олдим созимни» деганидек, аслида бир неча ой бўлса-да, менга бир неча йилдек туюлган ижодий сукутдан сўнг яна сизлар билан газета орқали учрашиб турибман. Бу шеърлар сизга соғинчли салом бўлсин.

Биз бу кунларни соғинган эдик. Лабларимизга осиб қўйилган ўта хунук қулфнинг олиб ташланишини кутган эдик. Ошкораликка зор бўлиб, ўша қулфлик лабнинг чеккасидан бўлса ҳам нималарнидир ғудранган эдик. Энди нега лолмиз? Кеча юракларни ўртаб аланга бўлиб ёнган шеърлар нега бугун йўқ? Қулфга шунчалик ўрганиб қолганмидик? Шеъриятимиз ишоралар шеърияти бўлиб шаклланиб қолган эканми? Қаранг-ки, ечилган қулф илгагидан чиқмай туриб ўзимизнинг ичимиздан: «Бўлди-да, мумкин экан деб гапираверишми?» деган садолар чиқмоқда. На чора, биз баҳс қилишга ўрганмаганмиз. Жасорат қилганни тийиб қўйишга эса жуда устамиз. Бундоқ сўз, бундоқ ҳаракат юрагимизга кириб олган, хотиржам узоқ вақтларни мўлжаллаб қуббадек чўкка тушиб олган қулбаччанинг ишидир. Бу «кичкина одам»ни юракдан қувиб чиқармагунча биз одам бўлмаймиз.

Янги шеърларимнинг бир қисми сафарда битилди. «Ватанингни танимоқчи бўлсанг хорижга бор, ватанингни севмоқчи бўлсанг хорижга бор», дейдилар. Америка йўллари, учрашувлари менга кўп мавзулар, туйғулар ҳадя этди. Насиб этса, уларни ҳам қоғозга туширарман. Бу кўнглимдаги қарз.

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» муштарийларига эзгу тилаклар билан

МУАЛЛИФ

•

Мухбирларга шафқат қилинг, раҳбарлар,
Ноширларга шафқат қилинг, раҳбарлар.
Раҳм этинг киночи аҳли санъатга,
Ҳеч қачон ҳеч ерда тушманг сувратга.

Минглаб ленталарни қирқиш осонми?
Миллион китобларни йиғиш осонми?
Осонми сувратлар чизган рассомга?
Осонми уларни ёққан авомга?

Сизнинг ўзингизга ҳаммадан қийин
Азобларга қолар руҳингиз кейин.

Тушунинг, мен сизга эмасман душман,
Ҳеч қачон ҳеч ерда сувратга тушманг.

1984 йил марти

•

Биламан, Ватаним, жароҳатинг кўп,
Унга туз сепсалар, сирқирар таним.
Бағрингда гоҳ яйраб, гоҳи ёш тўкиб
Барибир севаман сени, Ватаним,
Гарчи дардларинг кўп, қувончларинг кам,
Мен сени ҳеч қандай жаннатга бермам.

1989 йил марти, Вашингтон

Эркин ВОҲИДОВ,
Ўзбекистон ССР халқ шоири

ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИГА

Сизни халқ танлади,
Қилмади суюк,
Балки елкангизга юк ортди буюк.
Сайлаб олди мардлар ичра мардини,
Адо қиласизми мардлик шартини?
Эртага чиққан чоғ баланд минбарга
Айта оласизми юртнинг дардини?
Азалий одатни қиласизми ё,
Ялпи қўл кўтариб келасизми ё?
Депутат нишонин таққач кўкракка,
Қулоқ солиб кўринг бир бор юракка.
Ул юрак тубида эл ғамидин гам,
Доғидин кўнгилда доғингиз борми?
Агар керак бўлса Горбачёвга ҳам
Эътироз қилмоққа чоғингиз борми?
Айни жасоратни кутар муҳаққақ
Ортингизда турган кўп миллионли халқ.
Хўп деб қайта берманг, нега, деб айтинг,
Биз ҳам иззат-нафсга эга деб айтинг.
Ҳиммат билан туринг, бор денг арзимиз,
Тўлаб қўйилсин денг бўлса қарзимиз.
Дўстликнинг шартига риоя бўлсин,
Ҳеч ғубор тушмасин дил кўзгусига.
Камтар улушимиз, айтинг, қўйилсин
Жаҳон бозорининг торозусига.
Не бу жаҳон узра солмак кўпкари
Шарт эса кетмаслик қозондан нари.
Асли инқилобдан не эди мақсад?
Йўқсилликми абад, хорликми абад?
«Йўқсиллар бирлашинг» деб ҳайқирган он
Наҳот йўқсил бўлсин дедик бу жаҳон?
Феълимиз шунчалар торми деб сўранг,
Бу мулкнинг эгаси борми деб сўранг!
Сиз ёлғиз ўзбекнинг дардин айтмангиз,
Азага боргандек йиғлаб қайтмангиз.
Ахир Эстонда ҳам ўша оғриқдир,
Рус қишлоғин дарди биздан ортиқдир.
Ерда қиладиган ишимиз кўп, денг,
Ҳадеб ота берманг осмонга тўп, денг.
Тобакай фалакка саройлар қуриб,
Само пойгасида от суражакмиз.
Қултум тоза сувга зор бўла туриб
Заримизни кўкка совуражакмиз?
Тобакай миллиардлар элдан беизн
Ҳарбнинг ариғига оқиши керак?
Бизни босиб олмас капитализм,
Босиб олса, ахир, бошиши керак!
Сизга гап ўргатмак шоир ишимас,
Ҳар бирингиз Арбоб, ҳар бирингиз Шахс!
Дардни айтган билан дил бўлмас халос,
Гапни кўп гапирдик, иш қолди, холос,
Қарорлардан бўлдик, иложлар керак,
Ҳасратлардан тўйдик, ривожлар керак.
Сизни эл танлади,
Қилмади суюк
Балки елкангизда юк ортди буюк.
Сиз элнинг эгилган қаддин кўтаринг,
Депутат сўзининг қадрин кўтаринг.

1989 йил апрели

КЎРСАТКИЧ БАРМОҚ

Умринг таҳликада, қўрқиб яшадинг,
Ёнмадинг, тутундек бурқиб яшадинг.

Бармоқларинг ичра баридан кўпроқ
Сенга хизмат қилди кўрсаткич бармоқ.

Лабга босдинг, шифтга ишора қилдинг,
Кўпни тилсиз қилдинг, бечора қилдинг.

Бир замон кўрсаткич бармоқни қўллаб
Омон қолдинг, дорга дўстингни йўллаб.

Энди ошкораликдан куйиб турибсан,
Бармоқни чакканга қўйиб турибсан.

Сирсиз ҳаёт сенга бағоят мушкул,
Юрагингда яшар итоатли қул.

Тилайсан, Берия тирилиб келса,
Норасмий гуруҳлар қирилиб кетса.
Бу кунлар тиллар бўлса-ю қармоқ,
Яна кучга кирса кўрсаткич бармоқ.

1989 йил январи

ИЛЬЗА ХОНИМ

И.-Л. Сиртаутасга

Она тилим!
Меҳринг бу қадар
Ўртагувчи экан жонимга.
Асир бўлиб лолу мусаххар
Термуламан Ильза хонимга.
Термуламан Ильза хонимага
Кўзларимга ишонмай ҳайрон.
Амриқолик хушрўй олима
Сўзлар эди ўзбекча равон.
«Сиаттлга хуш келибсизлар,
Олис юртдан йўл босиб йироқ.
Танишинглар, бу йигит, қизлар
Ўзбекчадан олмоқда сабоқ...»
Дастурхонда парварда, пашмак,
Хандон писта, қип-қизил ширмой.
Атлас кийган сулув келинчак
Одоб билан узатар кўк чой.
Мен эс-ҳушим йиғмасдан ҳали
Қулоғимга дилбар куй етди.
Накамури — япон гўзали
«Тановар»га чарх уриб кетди.
Она юртим!
Меҳринг бу қадар
Азиз экан дилу жонимга.
Термулганча лолу мусаххар
Сўз айтаман Ильза хонимга:
— Минг ташаккур ўзбек элидан,
Яшанг, дунё тургунча туринг.
Илтимосим, шогирдлар билан
Диёримга ташриф буюринг.
Келинг, сизни Она юрт учун
Фидолар бир тинглаб қувонсин.
Бу қувончдан лекин бир умр
Жудолар ҳам тингласин, ёнсин.
Ўз элати меҳридан дилин
Ёт тутганлар сизни эшитсин.
Ўз юртида ўз она тилин
Унутганлар сизни эшитсин.
Сизни кўрсин жаҳолат, ғафлат
Уйқусида ётган бандалар.
Ўз қадрини унвон, манфаат
Бозорида сотган бандалар.
Амалдор зот ҳамқишлоқларга
Ташлагандек баланддан назар,
Чиққан чоғи баланд минбарга
Ўз тилидан қилганлар ҳазар,
Умри ўтиб Ўзбекистонда
Ассаломни билмаганлар ҳам,
Икки оғиз бизнинг забонда
Арзу иншо қилмаганлар ҳам.
Илмдаю маҳкамаларда
Лойиқ унга жой бермай ҳалол,
Ўзбек тилин эски шаҳарда
Бозор тили қилганлар хаёл —
Ильза хоним,
Сизни эшитиб,
Хатоларин билсалар эди.
Андак тилнинг қадрига етиб,
Сал инсофга келсалар эди.
Эй сиз, доно устоз олимам —
Олис юртда мунис йўлдошим,
Сизга эгай подшоларнинг ҳам
Ҳузурида эгмаган бошим.

1989 йил феврали

ҚАЛДИРҒОЧ

Бир вақт сени
қора қошим,
Қалдирғочим дер эдим.
Кунларимни қора қилма,
Қора сочим, дер эдим.
Не қилайки, бу қаролик
Манглайимда бор бўлди.
Мен хизматга кетдим,
сенга
Ўзга йигит ёр бўлди...
Йиллар ўтди. Менга энди
Қисматнинг не жабри бу.
Бир дастурхон атрофида
Келиб қолдик рўбарў.
Сен ўзганинг маҳрамисан,
Сўзлай десам ҳаддим
йўқ,
Роз айтмоқ не, ҳатто
тўйиб
Қарашга ҳам ҳаққим йўқ.
Кўзларингни олиб қочиб
Сен қарайсан баландга.
Яноғингда шуълаланар
Унут бўлган аланга.
Мен эрингга ўз-ўзимча
Не балолар сўйлайман.
Хаёлимда ўпичларинг
Оташини ўйлайман.
Ундан эса бир гап
чиқмас,
Кавшанганча ўлтирар.
Гоҳ гапимни тасдиқлару
Яна оғзин тўлдирар.
Эй сен, қалбим осмонида
Ёзиб учган кенг қулоч,
Шу қоронғу уй тоқига
Ин қўйдингми,
қалдирғоч?

1987 йил сентябри

Бундан йигирма икки йил аввал «Гулистон» журналида «Деҳқоннинг бир куни» деган ҳикоя босилган эди. Унда оддий пахтакор оиланинг бир кунлик ҳаёти тасвирланган...

Ҳикоя рус тилида «Литературная Россия» ҳафталигида чиқди, тўпламларга кирди, талай қардош халқлар тилларига, чет эл тилларига ўгирилди.

Орадан шунча фурсат ўтгач, эски дўстларим, қариийб ўз тенгқурларим — Муяссар ва Алижонни қўмсайвердим... Мана, улар билан тағин учрашдик.

МУАЛЛИФ

Ўткир ҲОШИМОВ

ДЕҲҚОННИНГ БИР ТУНИ

ҲИКОЯ

Ё-Ё-ЁТИШИБДИ... Ўнг томонда Алижон. Чап томонда Муяссар... Ёнбошида тўрт яшар Дониёр... Уй ичи салқин. Чўян печканинг сал очиқ қопқоғидан тушаётган нур деворга қизғиш чизиқ тортган. Ташқари ойдин шекилли, дераза ёриқ. Эски тошойна хира йилтирайди. Тошойна бурчагига қистириб қўйилган расм оқариб кўринади. Лекин Муяссар уни равшан тасаввур қилади: Валижоннинг сурати. Уни Ҳалимахон чизган. Бўёқ қалам билан... Ўлмасидан ярим йил илгари... Тошойна токчасидаги соат шошилинч чиқиллайди. (Валижон Новгород томонлардан олиб келган батареяли соат...) Алижон ёнбошига ағдарилиб «имм» деб қўяди.

«Тағин бели оғрияпти», деб ўйлайди Муяссар юраги ачишиб. Аммо эридан ҳол сўрашга ботинмайди: «Уйғониб кетмасин».

Етти йил бўлди. Туппа-тузук машинасини ҳайдаб юрган одам айни қиш чилласи «пичан обкелмасак бўлмайди», деб тоққа кетди-ю, бир ҳафтада шу дардни орттириб келди. Бормаса бўлмасдиям-да... Ферманинг моллари очликдан бўкириб ётган бўлса... Колхознинг ўзи беда экмаса...

Алижон аввалига сездирмади. Ичидан Муяссарнинг жун рўмолини белига боғлаб юраверди... Кейин ётиб қолди. Қимир этса жони чиқиб кетаётгандек инграйди. Ўшанда «ёрилди». Хашак олиб қайтишаётганда қор кўчиб, икки кеча тоғда қолиб кетишибди...

Уй ичи салқин... Чўян печканинг оғзидан тушаётган чизиқ ожиз милтирайди. Валижоннинг соати шошқин чиқиллайди. Муяссарни хаёл олиб қочади. Валижони соғмикин... Уёқларда совуқ қаттиқ бўлармиш. Бугун «Время»да айтди. Москвада 28—30 даража... Новгород Москвага яқин эмиш. Валижон айтган.

Дониёр қув-қув йўталади. Оёқ-қўлини типирлатиб, устидаги кўрпани очиб ташлайди.

— Ая-а-а! — дейди йиғламсираб.

Муяссар тирсагига таяниб, боланинг устига кўрпа тортади. Пешонасига кафтини босиб кўради. Хайрият, иситмаси йўқ.

— Ухла, болам, ухла, — дейди секин.

— Бунинг яна йўталяпти-ку, онаси...

— Сизниям уйғотиб юбордими? — Муяссар эрига ачиниб қарайди. — Шўх-да, боя Салимангиз айтди: печкада қор эритиб, пишиллатибди... Ухланг.

Муяссар эрининг уйқусини ўчириб юборишдан қўрқиб, қимир этмай ётади. Соат чиқиллайди. У тағин Валижонини ўйлайди. «Мўмин бола. Отасига тортган. Ўнни битириб институтга кирмоқчи эди. Йиғламоқдан бери бўлиб қайтиб келди. Домла айтганмиш «экономист бўлишни орзу қиладиган одам аввал фамилиясини тўғри ёзишни ўрганади, йигитча! Қишлоғингизга бориб пахта тераверинг».

Муяссар куйди. Отаси кулди. «Биз томонларда пахта теришдан бошқани ўргатмайди, демадингми ўғлим... Майли, парво қилма, ҳамма олим бўлиб кетса, подани ким боқади». Валижон пода боқмади-ю, тағин пахта терди.

Кейин... Бошқа гап чиқиб қолди. Янги раис (аввалги Раис бува қамалиб кетди, уч йил бўлди: пахтани қўшиб ёзган экан) мажлис қилди. Хўб ақлли гаплар айтди. (Айтдиям-да, ёш, ўқимишли). Кўриб турибсизлар, биз томонларда туғилиш кўпайиб кетяпти, деди, ҳар битта оилага ўн беш сотихдан томорқани қаёқдан топамиз, пахтаға ер етмаяпти-ку, деди... Хуллас аён бўлдики, Россиянинг ноқоратупроқ ерлари «ўтюрак» деҳқонларни, иложи бўлса ёшларни кутиб ётган эмиш.

Валижон тушмагур шу гапни эшитди-ю, патагига қурт тушиб қолди. Муяссар «кетма» деб уввало ялинса ҳам кўнмади. «Тушунсангизчи, ая, қўйинг, ёш бола эмасман», деди.

Дадаси ёнини олди. (Ҳарқалай эркак-да.) «Болани ўз ҳолига қўй, онаси, раис бир нимани билмаса гапирмайди», деди.

Валижон бултур кеч кузда тўсатдан келиб қолди. Отпускага. Қаранг, Муяссар ўғлини танимай қолса денг... Соқол қўйган. Бошида телпак... Ғалатироқ бўлиб қолган. Камгапмией, одамовими-ей... Икки марта синглисининг мозорига бориб келди-да тағин йўлга отланиб қолди. Ўша куни дадасига дилини ёрди. «Хўроз ҳамма ерда бир хил қичқираркан, ҳеч ким бизни қучоқ очиб кутиб олгани йўқ, деди. Ўзларининг туриш-турмуши яхши бўлса, қишлоғини ташлаб қочармиди, жонимга тегди, баҳорда қайтиб келаман», деди. Отаси гапини маъқуллади. «Тентираб юрма бегона юртларда! Келавер, очингдан ўлсанг, мен кафил».

— Уйингда ис борми, онаси?

Хаёл суриб ётган Муяссар эри томон илкис ўгрилади.

— Ухламадингизми?.. Ўлсин... кўмирхонага кирсам, яккаш кукун қопти. — У бир зум жим ётади-да, сўрайди. — Поездга билетни эртага оласизми?

— Оламан, — Алижон негадир хўрсинади. — Буям бир қоп ғалва шекилли. Аввал Москвага бориларкан, ундан Тбилисига, ундан Кутаисига...

— Майли, дадаси... Кўрмаган жойларни кўриб келасиз.

Жимиб қолишади. Янги раис Алижоннинг белидаги бодни даволаш учун Кавказ томондаги аллақайси «курот»га йўлланма берибди.

— Жонингиздан айлансин, — дейди Муяссар осойишта оҳангда. — Қийналиб юрасизми?

Тағин жимлик чўкади. Аллақаерда ит эриниб акиллайди.

— Кўмир олиш керак, — дейди Алижон бўғиқ овозда. — Қишнинг охири кўринмаяпти.

— Ўлсин, анқонинг уруғи-ку. — Кечаги воқеа дафъатан Муяссарнинг эсига тушди. — Магазинга қанд келган экан. Тумонат одам... Қарасам, Турсуной холаям очиритда турибди. «Эримда гуноҳ йўқ, мажбур қилишган», дейди. Адойи тамом бўпти.

— Раис бува инсофли эди.—Алижон яна хўрсинади. — Халққа қайишарди.

— Ўғлини қарғади, — дейди Муяссар куйманиб. — Тошкентда ўқиган ўғли бор эди-ку... Ҳозир Қўқонда ишлаётган экан. Судмишмией, адвокатми... Турсуной хола «отангни қамоқдан чиқариб бер, шу одамнинг пушти камаридан бўлгансан-ку, болам» деб йиғласа, ўғли кўнмабди. «Приписка қилганларга чора йўқ, ая», дермиш.

— Унгаям осонмас, — дейди Алижон хомушлик билан. — Нима қилсин, давлатнинг одами.

— Уларникидаям кўмир адо бўлган экан, — дейди Муяссар Турсуной холанинг гапини эслаб. — Шотурсунга бир машинагина кўмир обкеб беринг, барака топгур, раҳматли отангиз Раис буванинг қадрдони эди, деса, Шотурсун жеркиб берибди. «Икки юздан камига бўлмайди, мен етимхонанинг директори эмасман. Раис бува кўмиб кетган тиллаларни чиқаринг-да мундоқ», депти.

— Отасига ўхшаган эррайим-да, бу бола! — Алижон жаҳл билан тўнғиллайди. — Шоқосим ака ҳам шунақа худобехабар одам эди.

МУЯССАР ҚОВОҒИ муттасил учиб турадиган Шоқосим акани, ҳозир станциядаги кўмир искаладда ишлайдиган Шотурсунни эслаб, кўнгли ғаш тортди. Раис буванинг хотинигаки шундоқ деган бўлса, бошқаларга икки юз элликдан камига кўнмайди.

Турсуной холанинг йиғлаб айтган гаплари тағин хаёлида жонланади. «Сизга ёлғон, худога чин, жон қизим, чолим бир хил раисларга ўхшаб сандиқ-сандиқ пул йиғмади. Оқ уй-ола баргаклар солмади... Бошқалардан нимамиз ортиқ, мана, бир пақир кўмирга зор бўлиб ўтирибман... Қайси куни Раис бувангизнинг иккита орденини райкомга обориб бердим. «Эллик йил эшакдек ишлаб орттиргани шу бўлса, ол темиртагингни, чолимни чиқариб бер», дедим.

— Раис бува вақтида пенсияга чиқиб кетса шу ишларга аралашмасмиди, — дейди Муяссар ўзига-ўзи гапириб.

— А? — Алижон энди мудрай бошлаган шекилли, қайта сўрайди. — Ким дейсан?

— Раис бувани айтаман-да. Шу ишларга аралашмаса...

— Ундаям... барибир қамаларди...

Муяссар астойдил ажабланади.

— Нега энди? Ўзига тўғри бўлса. Бировга оғзи тегмаса, тили тегмаса...

— Планни бажармаса бўлмасди-да онаси, — дейди Алижон ишонч билан. — У замонларда бажармаса қамаларди. Энди бажаргани учун қамаляпти.

«Ўзинг паноҳингда асра худо! — дейди Муяссар хаёлан. Дили ёришади. — Яхшиям эри раисми, биргадми бўлмагани... Ана, қанчаси қамоқда ётибди».

Нариги хонадан ингроқ товуш келади.

— Қайси бири? — дейди Алижон ҳорғин хавотир билан.

— Салимангиз... — Муяссар нариги хонада ётган уч қизининг қайси бири тушида алаҳсираганини-ю қайси бири инграганини аниқ билади.

— Яна баннисага ётқизсакмикин... — дейди Алижон. — Жигар оғриғи қўзғади, шекилли... Ҳалимага ўхшаб...

— Нафасингизни иссиқ қилинг! — дейди Муяссар беозор жеркиб.

Эрининг кўнглидан ўтаётганларни билади. Ўзининг ҳам кўз ўнгига лоп этиб Ҳалимахон келади. Валижондан кейин туққан қизи... Ўзиям бу дунёга сиғадиган қиз эмасди-да. Сочи ер супурарди. Киприги юзига тушарди. Отаси ҳам ҳайрон: кимга тортган бу қиз? Чап қўллаб расм чизса (чапақай эди), одамнинг ақли шошарди... Шунақа меҳнаткаш, шунақа чаққон... Нон ёпади, сигир соғади, пиллага қарайди, далага чиқиб, чопиқ қилади юз килолаб пахта теради. Яхши қиз маҳалладан чиқмайди, деган гап рост экан. Ўн олтига тўлиб-тўлмасдан турнақатор совчилар қатнаса денг... Бўлмаса тўққизинчига энди кўчган қиз...

Бир куни Муяссар ишдан келса Ҳалимахон акасини айвон бурчагидаги курсига ўтқазиб қўйиб, альбомга расмини чизяпти. Қўлида бўёқ қалам. «Э, бунингизга айтинг, ая, хит қилиб юборди-ку одамни, — деди Валижон дўриллаб. — Нима, мен виставкага қўйилган эчкиманми? Икки соатдан бери қоққан қозиқдек ўтирибман. Э, боре!» —Валижон қўлини пахса қилиб ўрнидан туриб кетаётган эди, Ҳалимахон мулойим жилмайди. «Қирқига чидадингиз, қирқ биригаям чиданг-да, акажон! Беш минут қолди».

Муяссар қизи чизган расмга мундай қараса... Ё, тавба! Ўғли шунақа катта йигит бўп қоптими? Мўйлови сабза урган... Кўзларида, қоп-қора кўзларида алланечук шўхлик... Ҳатто иягидаги ҳуснбузар ҳам ярашиб тушган.

... Муяссар ўша кунги гапи учун ҳануз ич-этини ейди. Нега бақирди қизига? «Сен аҳмоққа қачон ақл киради, қиз ўлгур! Овқатга уннаш ўрнига... Аканг бу йил ўнни битиради, аҳмоқ, нима қиласан вақтини олиб? Йиғиштир қалам-паламингни». Билса эди, олти ой ўтмай ғунчадек қизини тупроққа топширишини билса эди... Ҳалимахон дори сепилган далада ишлайверибди, жигари эзилиб адойи тамом бўпти-ю, их демабди. Ўзичи, ўзи? «Аяжон, қорним оғрияпти, кўнглим беҳузур бўлаяпти» деса, «Ёқмасроқ нарса егандирсан-да, қатиқ ичсанг босилади», деб қўя қолибди... Баннисага олиб боришганида касали ўтиб кетган экан... Йўлакка, эшик тагига ётқизишди.

Муяссар эрини бунақа алпозда биринчи кўриши эди. Аввал дўхтирларга ялинди. «Жон акалар қанча олсангиз олинг, қизимни тузатинг», деди. Биров қулоқ солса қани! Ҳаммаёқ оҳ-воҳ, ҳаммаёқда ранги заъфарон касаллар... Шунда Алижоннинг кўзи ғазабдан ёниб кетди. Қиёмат қўпди. (Ювош одамнинг жаҳли чиқса ёмон бўларкан). «Каттанг ким? — деди ўдағайлаб. — Менинг қизим холасининг чорбоғида ишлаб сариқ бўлгани йўқ. Пахтада кетмон чопиб шу дардга йўлиқди! Тузатасан! Тузатама-чи, онангни Учқўрғондан кўрсатаман!»

РАНГИ ЗАҲИЛ, қилтириқ дўхтирнинг гапи Муяссарнинг эсидан чиқмайди. «Менга нима дейсиз, ака! Бола боғчасиниям касалхонага бўшатиб берган бўлсак, кўриб турибсиз, коридоргача тўлиб кетди. Боринг, ўша катталарнинг олдига!»

Алижон «катталар»нинг олдига бормади. Борадиган аҳволда эмасди.

Бола бола экан-да, Валижон синглиси билан кўп ғижиллашарди. Гоҳ ручка талашади, гоҳ дафтар... Аммо Ҳалимахоннинг ўлигини баннисадан олиб келишганида ерга мук тушиб шунақа йиғлади, шунақа йиғлади...

Муяссарнинг мижжиларига ёш қалқийди. Томоғига йиғи тиқилиб, димоғи ачишади. Эрини безовта қилишдан қўрқиб, лабини тишлайди.

— Ҳа, онаси? — дейди Алижон хавотирланиб.

— Ўзим... — Муяссар ҳиқиллаб бурнини тортади. — Ухланг... Чарчагансиз.

— Қўй, онаси... — Алижон дағал қўли билан унинг бошини силайди. — Баҳорда ўғлинг келади. Насиб этса тўй қиламиз... Невара кўрасан...

Ажаб, бир вақтлар, келинлик пайтида (қаранг, шунгаям йигирма икки йил бўпти) эрининг қўли беҳосдан тегиб кетса бадани жимирлашиб кетарди. Энди бўлса эри бошини силаса ёш боладек ором топади... Нима бу? Ўзиям тушунмайди.

Нариги хонада тағин Салима инграйди. Муяссарнинг кўнглига ғулғула тушади. Балки яна баннисага ётқизиш керакдир. Йў-ўқ, биттасидан айрилгани етади! Ўт тушсин ўша пахталарига!

Сутдан оғзи куйган қатиқниям пуфлаб ичаркан. Бултур кузда Салима «кўнглим айнияпти, биқиним санчиб оғрийди», деганда эр-хотин югургилаб қолишди. Хайрият, бу сафар вақтида олдини олишди. Ҳалиям асорати қолган шекилли, бу сариқ ўлгурнинг.

Алижон инқиллаб ўрнидан қўзғалади.

— Ҳа, —дейди Муяссар ташвишланиб. — Белингиз...

Алижон уҳ тортади. Ётган жойида чўзилиб тимирскиланади. Намат устидаги сигарет билан гугуртни олади.

— Шу одатингиз қолмади-да, дадаси, — дейди Муяссар дашном бериб. — Бола ётибдиям демайсиз.

Алижон индамай гугурт чизди. Чеккасидаги оқарган сочлари, ажин тушган пешонаси бир лаҳза ёришиб кетади.

«Умр ўтди, — деб ўйлайди Муяссар. — Икковимиз ҳам ўтин бўлдик.—Кўнглида на алам, на оғриқ сезади. Бу гап шунчаки лип этиб хаёлидан кечади. — Дунёнинг ишлари шу экан».

... Ой ботган шекилли, деразадан тушаётган нур хиралашади. Ҳовли томонда нимадандир безовта қўй маърайди. (Валижоннинг тўйига атаб боқилаётган қўй).

— Онаси, — дейди Алижон сигарет кулини ёнбошидаги пиёлага чертиб. — Ўғлинг келгунча уйни сал эпақага келтириб қўйсакмиди...

Яхши ният билан ҳовли этагига бир уй, бир айвон солишган. Томини ёпишди-ю, уёғига қўл қисқалик қилиб қолди. (Валижон у ёқда бўлса)... Ҳали қанча иши бор. Эшик-дераза ўрнатиш, сомон сувоқ, оқ сувоқ, бўёқ... Эҳ-ҳе!

Ажаб, Алижон унинг дилидан ўтганини дарров сезади.

— Қўявер, онаси, — дейди юпатиб. — Мусулмончилик — астачилик. Бахтимизга болалар соғ бўлсин. — Шундай деб сигаретни пиёлага босиб ўчиради. — Ухла, онаси, чарчагансан.

Тошойна янаям хираpоқ йилтирайди. Соат аллаловчи оҳангда чиқиллаётганга ўхшайди. Бора-бора соат овози жимлик қўйнига сингиб кетади. Муяссарни уйқу элитади. Шунда эри елкасига оҳиста туртганини сезиб, норозилик билан кўзини очади.

— Нима дейсиз? — дейди озорланиб.

— Онаси... — Алижон йўталиб қўяди. — Ўйлаб қарасам, ўша ёқ менга тўғри келмас экан.

Муяссар уйқусираб яхши тушунмайди.

—Қанақа ўшаёқ?

— Ўша-да! Халтубами, Малтубами...[1] Бориш юз сўм... Келиш юз сўм... Ундан кўра кўмир олайлик... Валижонинг келгунча уйни сувоқдан чиқариб қўяйлик.

Муяссарнинг уйқуси бир зумда ўчади.

— Эсингиз жойидами, дадаси! — дейди астойдил койиб. Етти йил кутиб энди путёвка олган бўлсангиз, яримжон бўлиб қолган бўлсангиз... Сиз ҳам умрингизда бир марта...

— Ке, қўй, онаси! Алижон тағин унинг бошини силайди. — Олтиариқ томонда иссиқ сув бормиш. Шунга уч марта тушсам, отдек бўлиб кетаман. Мана, кўрасан.

Эри шу қадар ишонч билан гапирадики, Муяссар иккиланиб қолади.

— Қандоқ бўларкин дадаси, — дейди бўшашиб. — Атайлабдан путёвка берган бўлса... Лабздан қайтсангиз...

—Ухла, — дейди Алижон алланечук хотиржамлик билан.

Муяссар тушунади. Бу — эрининг қатъий қарори. У бир лаҳза алағда бўлиб ётади. Кейин уйқу унинг киприкларини алдаб-сулдаб қовуштиради. Қанча фурсат ўтганини билмайди-ю, айвонда чироқ ёнганини ҳис этади. «Салима турди, — деб ўйлайди уйқу аралаш. — Хўп меҳнаткаш чиқди-да шу қизим. Умридан барака топсин». Пақир банди даранглаганини ҳам эшитади. «Туриш керак хамир кўпчиб кетгандир... Салима сигир соғгунча нон зувалалаб қўймасам бўлмас». Уйғонмоқчи бўлади-ю, кўзини очолмайди.

Туш кўради... Баҳор эмиш. Ўрик гуллаганмиш. Қизалоқ эмиш. Ўрик шохига илинган арғимчоқда учаётганмиш. Арғимчоқ силкинган сайин бошига дув-дув гул ёғилармиш. Оқ пушти гуллар...

Шунда... Ҳалимахон пайдо бўпти. Сочлари ер супурадиган, киприги юзига тушадиган қизи Ҳалимахон.

«Кел, қизим кела қол! — дермиш у қўл чўзиб. Қизини қучоғига олибди-ю учаверибди-учаверибди. Ҳалимахон унинг пинжига кириб, «аяжон», «аяжон» дермиш. Арғимчоқ борган сайин баланд ҳаволанармиш. Она-бола бир-бирини қучоқлаб осмон фалакка учиб кетишаётганмиш. Негадир Муяссарнинг йиғлагиси келармиш...

У ТУШ КЎРАДИ. Ой фонуси аллақачон ўчган. Кунчиқар томонда эса кўкимтир қор босган тоғлар ортида осмон ёришади. Ҳовли этагида пастак бостирмада «пов-пов» деган овоз эшитилади. Салима сигир соғаяпти. Соғиб бўлиб қозиқ атрофида бетоқат айланаётган бузоқчани ечиб юборади. Кейин тандирга ўт қалайди... Нон ёпади... Ширчой қилади... Янги кун бошланади...

1. Цхалтуба демоқчи.

1889 Яшангиз, ишчи, деҳқонлар жаҳон изра!

АРУЗДА ЗАМОН ҚЎШИҚЛАРИ

Ҳамза янги давр билан ҳамқадам бўлиб, унинг жангу жадалларида қатнашар экан, шеъриятнинг жанговар руҳини кўтариш учун ҳам курашди, янги мазмунни ифодалашга хизмат қиладиган шаклларга мурожаат этди. Шоир изланишлар натижаси ўлароқ кўпгина поэтик асарларини бармоқ вазнида ёзди. Шу билан бирга, асрлар мобайнида тажрибадан ўтиб келган аруз вазнида ҳам асарлар яратишда давом этди.

У илк қадамларидан ўзбек демократик адабиётининг кўзга кўринган намояндалари — Муқимий ва Фурқатга издошлик қилди. Шоир меъросида «Машрабга ўхшатма», «Ҳазиний ғазалига мухаммас» каби изоҳлар билан битилган асарлар кўзга ташланади. Ҳамза бу анъанани революциядан кейин ҳам давом эттирди. Унинг 1925 йили арузда тожик тилида ёзилган ғазалларидан бири Ҳофиз Шерозийнинг «Агар он турки шеърози...» сўзлари билан бошланувчи машҳур шеърига назирадан иборат.

Ҳамза Ниҳон (Ниҳоний) тахаллуси билан битган лирик асарларида эзгуликларни куйлади, жоҳиллик ва бадбинликни қоралади. Унинг 1905—1914 йиллари яратган ғазал, мурабба, мухаммас ва мусаддаслардан иборат девонидан ўрин олган бу асарлар шоир ижодининг қамрови кенглигини кўрсатади.

Шоир замонавий мавзуни поэтик ифодалашнинг юксак намуналарини яратди. Бунга «Келди очилур чоғинг, ўзлигинг намоён қил...» мисраи билан бошланувчи нодир ғазалини мисол қилиб келтириш мумкин.

«Девони Ниҳоний» таркибида «Муборак» радифли ғазал бор. 1913 — 1914 йиллар орасида ёзилган бу асарда қурбон ҳайити кунида турфа гўзаллик билан кўчага чиққан маъшуқа шу айём билан муборакбод этилади:

Маҳбубаларни шоҳи, айёмингиз муборак,
Ишқ аҳлини қилурға қурбонингиз муборак.
Ийди муборак ўлди, жумла шоду мукаррам,
Манга сизу санубар, шамшодингиз муборак.

Ҳамза 1928 йили шу ғазалнинг вазн ўлчови ва радифини сақлагани ҳолда янги лирик асар яратди. «Муборак» деб сарлавҳаланган бу шеърига шоирнинг ўзи «Янги қўшиқ» сифатида изоҳ беради. Ҳа, дарҳақиқат, у хотин-қизлар ҳақидаги янги замон қўшиғи эди. Ҳамза шеърда хотин-қизларга кишиликнинг энг яхшилари, саралари («зубдайи башарлар») деб мурожаат этади. Уларга замон томонидан ҳадя қилинган озодлик ярашиб тушганлигини муборакбод этади:

Эй зубдайи башарлар, минг марҳабо муборак,
Озодлик ярашмиш, ҳай-ҳай, жудо муборак.

Шоир озод хотин-қизларнинг чин маърифат нуридан баҳра олиб янги турмуш йўлидан одим ташлаб нашъу намо топа боришларини классик поэтик санъатлар жилолари билан жонлантирар экан, ўзбек хотин-қизлари мағрур овозларининг ҳамма ерда эшитилишини истайди:

Қичқир фалакка етсун, шарқий садо муборак.

Ҳамза ўз девонидан ўрин олган 1911 йил санасига эга бўлган «Арзимни айтай боди сабога...» мисраи билан бошланувчи ишқий ғазали йўлида муҳим ижтимоий мундарижага молик сатирик асар битди. Девондаги ғазал халқ қўшиқлари услубида ёзилган. Маълумки, «боди сабо» (тонгги шабада) орқали севгили маҳбубага салом йўллаш, юрак дардларини арз қилиш халқ қўшиқларига дахлдор бўлиб, шундай муқаддимага эга бўлган лирик асар Муқимийда ҳам учрайди.

Арзимни айтай боди сабога
Етқур саломим гулгун қабога.
Кўрдим юзини — кетдим ўзимдин,
Туштим ўша дам доми қазога.

Бу асар 1927 йили ёзилган бўлиб, «Бир қўрқоқ «масъул ишчи»нинг тилидан» деб номланган. Шеърда хотин-қизларнинг паранжи-чачвон асоратидан қутултириш йўлларидаги курашлар майдонида довдираб қолган бир шахс сатира остига олинади. Шу шахс ўз мушкулини осон қилишни сўраб «Чиғириқ»қа мурожаат этади. «Чиғириқ» — «Янги Фарғона» газетасининг сатира бўлими. Шеър хотин-қизларнинг паранжи ташлашидан ёруғликдан қўрққан кўршапалакдек қўрқадиган масъул лавозимдаги шахснинг ўз-ўзини фош қилиш асосига қурилган.

Арзимни айтай «Чиғриқ» тағога,
Қолдим, нетарман, бу хил балога.
«Қайдан «мас. ишчи» бўлган эканман,
Солдим ўзимни йўқ можарога.

Сўнг у асл муддаога кўчади:

Хотин ўқитдим, ҳаққим йўқотдим,
Бош эгмас энди, қолдим жафога.
Март ойи келса, барча очилса
Не важҳ қилурмен Хайриннсога.

Ҳамза шу усул билан масъул ишчининг ички оламини ёрқин ёритиб беради. Бу шахс жамиятни революцион асосда қайта қуриш вазифалари олдида ўта ожиз эди.

Кўрамизки, Ҳамза ўз даврида ҳаётдаги янгиликларни мустаҳкамлаш, айни пайтда унга қарши турган иллатларни фош этишда халқ мулки бўлиб келган аруздан, умуман классик адабиётимизнинг поэтик бойликларидан маҳорат билан фойдаланди. Ғазал жанрининг мавзулар доирасини кенгайтирди. Ғазалчилик анъаналарини ривожлантириб, у орқали янги ижтимоий ғояларни куйлаш йўлларини кашф этди. Революциядан кейин арузда яратилган «Озод хотин-қизлар қўшиғи», «Муборак, ишчилар», «Кўчабоғи ашуласи», «Ҳужум» хоинларига» каби шеърлар ҳам бунга мисол бўла олади.

Ҳамзанинг янги ҳаёт нашидасини куйлаган асарлари мамлакатимизда қайта қуриш қизғин давом этаётган бугунги кунда бутун жанговарлиги билан янада равшанроқ кўринмоқда. Шу сирада унинг арузда яратган сатирик ва юмористик асарлари катта аҳамият касб этади. Улар вазнининг нисбатан соддалиги, мазмуннинг халқчиллиги, тасвирий образларнинг халқ поэтикасига яқинлиги билан китобхон диққатини тортиб келганки, бу асарлар бугунги кунда ҳам қайта қуришдан чўчиб ўзини ҳар кўйга солаётган шуҳратпараст ва мулкпарастларни ларзага солади.

Содир ЭРКИНОВ,
филология фанлари доктори

РЕЖИССЁРЛИК САЛОҲИЯТИ

ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЕЗИЙ санъатшунослик фанида ўзбек театрининг биринчи режиссёри, ўзбек театри ва реалистик режиссурасига асос солганлардан бири сифатида тан олинган. Бироқ бу соҳа кам ўрганилган. Ҳамза ўзининг режиссура санъати тўғрисида бирон махсус иш ёзмаган ёки бирон мақола, ёзишма қолдирмаган. Унинг турли жанрларда саҳналаштирган спектаклларининг услуби, шакли ва ечими, актёр ўйини ҳақидаги кўргазмалари, мизан саҳналари, саҳна безаклари, либослари, грим соҳасидаги изланишлари Ҳамза режиссураси тўғрисида маълум тушунчалар ҳосил қилади. Уни яқиндан билган дўстлари, у билан бирга ишлаган артистларнинг эсдаликлари, ўша давр спектаклларига ёзилган тақризлар Ҳамза режиссураси ҳақидаги тушунчамизни кенгайтиришга ёрдам беради.

Ҳамзанинг совет даврида биринчи саҳналаштирган асари «Бой ила хизматчи»ни (1918 й.) олайлик. Асар муваффақиятининг сабаби шундаки, унда шоир меҳнаткаш халқнинг юрагини топганди, ҳақини ҳимоя қилганди. Яъни режиссёр сифатида синфий курашни кескин талқин этиш, эзувчи синфларни шафқатсиз фош қилиш учун жуда ишонарли саҳналар, мизансаҳналар топади. Пьесанинг туб маъносини ечишга ёрдам берадиган, томошабинга кучли таъсир кўрсатадиган оммавий ва маиший саҳналар кашф этган, ўзи яратган музика, ашула, хорлардан кенг фойдаланган. Спектаклнинг иккинчи ва охирги пардаларида Ҳамза режиссурасининг энг ёрқин саҳифаларини кўриш мумкин. Маълумки, пьесада Солиҳбой Жамилани севиб қолади. Бу эса катта ижтимоий конфликтга айланиб кетади. Режиссёр шу конфликтга жиддий тус бериш мақсадида қандай саҳна вазиятларидан фойдаланган? Солиҳбой тўйда ҳам, ундан кейин ҳам Жамила билан очиқдан-очиқ кўришолмасди, бунга эски урф-одатлар йўл бермасди.

Ана шу жараён спектаклнинг иккинчи пардасида, кутилмаган бир вақтда, ўша замон томошабини учун жуда ишонарли қилиб тасвирланади. Энди Жамила учун кураш бошланади, воқеалар кучайиб боради. Режиссёр томошабин асабларини таранг ушлаб турувчи ишонарли, ҳаётий саҳна ва мизансаҳналар топади, эзувчи синфга нисбатан томошабинда ғазаб, нафрат уйғотади.

Асарнинг охирги — Сибир кўриниши талқини Ҳамза режиссурасининг энг кучли ва таъсирчан кўринишларидан, дейиш мумкин. Бу саҳнада режиссёр нимага эътибор берган? Саҳна безаклари Сибирнинг даҳшатли манзарасини тасвирлайди. Авансаҳна темир панжаралар билан тўсилган. Орқа томонида устма-уст қўйилган караватларда турли миллат вакилларидан иборат маҳбуслар қамоқхона кийимида. Улар орасида Туркистондан борган Султонов ва Ғофир ҳам бор. Парда очилганда ҳамма сўзсиз, ёпиқ овозда хор айтмоқда... Султонов ва Ғофир суҳбатида Туркистон халқларининг оғир кунлари ҳақида сўз боради... Ғофир Жамилани эслайди (бу ария билан берилган). Шу онда чироқ ўчиб, саҳна орқасида Жамила пайдо бўлади ва тездан ғойиб бўлади. Ғофир Жамила деб изтироб чекканда, маҳбуслар унинг руҳини кўтарадилар ва ўртада озодлик яқинлашиб қолгани ҳақида сўз боради. Режиссёр маҳбусларнинг биродарлиги, ҳамфикрлигини персонажларнинг сўзлари ва ҳаракатларида ифодалайди.

Ҳамза саҳналаштирган спектакллар орасида «Фарғона фожиалари» ҳам режиссура нуқтаи назаридан янгилик бўлиб, унинг юксак маҳоратидан далолат беради.

Спектаклда босмачиларнинг аксилинқилобий башаралари кескин фош қилинади. Режиссёр пьеса қаҳрамони Талъат билан босмачилар ўртасидаги конфликтни кескинлаштиришга алоҳида эътибор беради, уни фожиа даражасига кўтаради. Биз буни асарнинг биринчи бўлими «Мазлум қурбонлар» спектаклининг IV пардасида кўрамиз. Спектаклнинг кульминацияси бўлган бу кўринишда бир-бири билан келиша олмайдиган икки ижтимоий куч тўқнашади. Режиссёр саҳнани иккига бўлган: бир қисми болахона, пасти эса отхона. Парда очилганда Эргаш қўрбоши ўз одамлари билан кайф-сафо қилмоқда. Отхонада босмачиларнинг асири — большевик Талъат кишанланган, сочлари, соқоллари ўсиб кетган ҳолда кўринади.

Пьесанинг биринчи пардасида миллатчи дашноқлар Жамилаларнинг уйига бостириб кирадилар. Онасини отиб ўлдирадилар, отасини босмачиликда айблаб ваҳшийларча калтаклайдилар ва Жамила билан бирга олиб кетадилар.

Томошабин улар билан энди иккинчи пардада учрашади. Дашноқларнинг турмаси. Ҳовлининг орқа томонида айвон, саҳна ўртасида похол ташланган. Жамиланинг отаси калтак зарбидан қизининг кўксида жон беради, отасининг жасади устида Жамиланинг қон йиғлаб айтган арияси берилган. Сал ўтмай, узоқдан Жамиланинг севгилиси Фотиҳнинг «Излайман» арияси эшитилади. У Жамилани қутқариш учун келган. Бироқ уни сезиб қолган соқчи отиб ўлдиради... Жамила жинни бўлиб қолади. Фарёд чекиб айтилган ашула ва мунгли куйлар томошабин юрагини эзиб юборади, томоша зали оғир кечинмалар муҳитида яшайди.

Режиссёр учинчи пардани бундан ҳам даҳшатлироқ ҳал қилган. Саҳнани қабристонга айлантирган. Ойдин кеча, фақат уккиларнинг товуши эшитилади... аввалига саҳна ортидан Жамиланинг сояси кўринади, сўнгра ўзи оқ кийимда пайдо бўлади. Сочлари тўзғиган, паришон, телбаларча сўзлайди, дам қаҳқаҳа отиб кулади, дам сочларини юлиб, марсия айтиб, отаси ва севгилиси Фотиҳни қидиради. Кўзига оқ кафанга ўранган Фотиҳнинг арвоҳи кўринади, даҳшатга тушади... Юраги ёрилиб ҳалок бўлади. Спектакль ниҳоятда ачинарли тугайди (Бу ролни М. Кузнецова юксак маҳорат билан ўйнаган).

Ҳамза режиссураси ҳақида гап борганда яна бир спектаклнинг саҳна талқинига тўхталиб ўтиш лозим. Бу «Лошмон фожиалари» бўлиб, унинг иккинчи қисми — («Истибдод панжасидан тўкилган сирлар»), учинчи қисми — («Истибдод қурбонлари») 1920 йили Тошкентда «Турк кучи» труппасида саҳналаштирилган. Бу спектаклни Маннон Уйғур кўрган ва ундан катта таассурот олган. Айниқса, Ҳамза яратган революционер Саидхон образи ҳайратда қолдирганини эслайди.

Спектаклда подшо ва маҳаллий амалдорларнинг адолатсизлиги, зулми ва порахўрлиги фош қилинади. Аммо спектаклнинг ғояси бугина эмас. Режиссёр асосий эътиборни Туркистонда озодлик ҳаракатининг ўсиб бориши ва унга раҳбарлик қилаётган Туркистон социал-демократлар партиясининг фаолиятини ҳаққоний тасвирлашга қаратган.

Ҳамзанинг «Капитал», «Хева инқилоби», «Хоннинг зулми», «Қаҳрамон Ўғиз» каби спектакллари ҳам юқоридагидек юксак ғоявий ва таъсирчан саҳна ифодасини топган. Ҳамза комедия асарларини саҳналаштиришда ҳам зўр истеъдодга эга эди. Гражданлар уруши йилларида ўзи ёзиб, ўзи саҳналаштирган «Туҳматчилар жазоси», «Ким тўғри?», «Қармоқ», «Телефон», «Бурунги сайловлар» каби ўнлаб комедиялари томошабинни ўзига тортувчи катта кучга эга бўлган.

ХУЛЛАС, ҲАМЗА режиссураси ва актёрлик ижоди, драматургияси ва музика санъати ўзбек совет театрининг ривожига муҳим ҳисса бўлиб қўшилган. М. Уйғур, М. Муҳамедов, М. Мироқилов, М. Тожизода, В. Азимов каби режиссёрликка энди кириб келаётган ёш саҳна кучлари учун реалистик мактаб ролини ўйнаган.

Мамажон РАҲМОНОВ,
санъатшунослик доктори

«Қ.» КИМ ЭДИ?

Муҳсин ОЛИМОВ

ҚЎЛЁЗМАЛАР институтидаги Ҳамза фондида 139-рақам билан шоирнинг «Уч карнакка бир пуф» сарлавҳали публицистик мақоласи сақланади. Бу асар илк бор ҳамзашунос Юсуф Султоновнинг «Ҳамза» (1979) монографиясида ва шоирнинг тўрт томлик асарлар тўпламида қисқартирилиб эълон қилинган эди.

«Уч карнакка бир пуф»нинг тўла нусхаси Ҳамзанинг янги беш томлик «Тўла асарлар тўплами»нинг 4-жилдига киритилган. Шуниси ажабланарлики, эълон қилинганидан бери анча вақт ўтган бўлса-да, бу асар ҳақида ҳамзашунослар сукут сақладилар.

Хўш, «Уч карнакка бир пуф»да сўз нима ҳақида кетади? Маълумки, 20-йилларда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Фарғона фожиаси» туркумига кирувчи драмалари Ўзбекистоннинг жуда кўп шаҳарларида саҳнага қўйилди. Бу спектаклларга вақтли матбуотда кўп тақризлар чиқди.

1924 йили «Туркистон» ва «Фарғона» газеталарида «Қ.» имзоли муаллифнинг тақризлари босилади. «Уч карнакка бир пуф» ана шуларга жавоб тарзида дунёга келган.

«Йигирманчи йилда, билмайман, қандай бир кучга таянган шу Қ. деган гўрков меним «Фарғона фожиаларим» учун чуқургина бир гўр кавлаганини «Туркистон» газетасини... нумерида ёзгон эди. Бугунгача эплаб кўмалмаган Қ. туямизож яна 375-«Туркистон»да қайтаруб бир чайнади», — деб ёзади Ҳамза.

Биз шоир ишорасига биноан «Туркистон» газетасини варақлаб, унинг 372-сонида босилган «Тарихнинг зарарли такаррури» (такрори) сарлавҳали тақризни ўқидик. Мақола Қўқон шаҳридан юборилган, муаллиф «Қ.» деб имзо чеккан. Тақризда Қўқон театри томонидан саҳнага қўйилган «Фарғона фожиаси» спектакли тўғрисида фикр юритилади. Яна шу муаллифнинг «Туркистон»нинг ўша йил 16 октябрь сонида «Театр ва томоша» сарлавҳали кичик мақоласида эса Тошкентнинг «Колизей» биносида ҳаваскорлар томонидан саҳналаштирилган «Насаб қурбонлари», («Фарғона фожиалари»нинг бир бўлими) таҳлил этилади.

Ҳамза «Уч карнакка бир пуф»да «Энди... нумер «Фарғона»да музофот қулоғига аввалғи азон таркибини туширди», деб ёзади. Биз Қ.нинг «Фарғона»да босилган мақоласини топа олмадик.

«Тарихнинг зарарли такаррури»дан баъзи парчаларни келтирамиз: «Дунёнинг кетиши, турмушнинг оқимида шундай воқеалар пайдо бўладирким, у воқеаларга ўхшаш ҳоллар ундан ҳам бурун ҳам кўрилиб ўтадир. Ана шундай вақтларда маҳмадана, чечан кишилар чиқиб «тарих такаррур қилаётибдир» деб шовқун-сурон қилиб юборадилар.

Мен маҳмадана ҳам эмасман, чечан ҳам. Шовқун-сурон қилмоқ ҳам қўлимдан келмайдир. Мен, ўзингиз билган Фарғонанинг баъзибир аҳволларини, эски котибларнинг қалами қандай юрса, шундай секинлик билан, ҳовлиқмасдан, шошилмасдан сизга арз қилиб ўтмоқчиман, холос.

Фарғонанинг 1919 ва 1920 йиллари эсингизда бордир. Фарғонада оққан ҳақли ва ҳақсиз қонларнинг ҳиди Тошкент, Самарқандни эмас, Москов, Ленинградларни тутиб кетди. Шунча қон тўкилган жойда, албатта, воқеа эмас, воқеалар, ҳодиса эмас, ҳодисалар бўлиб турадир. Ҳодиса ва воқеалар шу қадар тез ва шошилиқ билан юз кўрсатадирким, уларни тарих бетларига жойлаб қолмоқ ҳам жуда қийин бўладир.

Фарғонада ҳам шундай бўлди. Кечаги воқеалар бугун эсдан чиқди. Эртаги воқеа олдида илгариги кунгиси ҳеч нарса бўлмай қолди. Ақллар, ҳатто шу воқеаларга гувоҳ бўладурғон бир тарих борлигини ҳам ўз доираларига сиғдира олмай қолдилар.

Шундай вақтда бизнинг буюк бир ҳиссиётчи адиб ва шоиримиз чиқиб, ўшал воқеаларнинг ҳаммасини адабий томоша, нафис пьеса ҳамда тарих бетларига нақш қилиб қолмоқчи бўладир. Журъатни, жасоратни қаранг!

Ҳамза Ҳакимзоданинг 6-7 бўлакдан иборат волуволалик (сенсацион) «Фарғона фожиалари» ана ўшал ҳовлиқишнинг мевалари эди. Томошачи муаррихимиз ўз асарларини ўшал вақтда «тарих учун оддий бир материал» деб ўйлагон эмас. Ҳатто, буни даъво қилиб чиққанлардан жуда қаттиқ хафа бўлган. «Фарғона фожиалари» муаллифнинг фикрича, Шекспирнинг «Ҳамлет», «Макбет», «Ромео ва Жулйетта»ларининг ўзбек ва Фарғона муҳитидан етишганларигина эди. Шунинг учун юқори тушунчали аллақандай Талъат афандилар бор эди.

Ўшал вақтнинг оммаси, халқи ҳам қизиқ. «Фарғона фожиаси» дедими, 5000 киши сиғадурғон кенг саҳналарга ҳам одам лиқ тўлаберган. Буни кўрган муаллиф «қимматлиқ», «нафис» асарларини кенг Туркистоннинг у бошидан бу бошигача кўтариб олиб, ўйнатиб юрган...

Лекин қуруқ воқеаларни ингичка, нозик адабий йўл билан кўрсатмак истаган «Фарғона фожиалари» ўшал воқеаларнинг ўшал вақтдаги хабарлари (хроника)дан бошқа нарса бўлолмайди. Шунинг учун ҳам 20-йиллардаёқ мотамсизгина кўмилгандир».

Тақризчи Қўқон театри спектаклида биронта ижобий хислат кўрмайди. «Пьесадан гапириб ўтирмайман. Пес ва мохов қилиб ўйналганидан ҳам сўз очмайман», деб, спектаклда иштирок этган Мария Кузнецовани «оврупоча асарларда бир овруполик қиз рулини қандай ўйнаш лозим бўлса, ўзбек қизи рулини Фарғона саҳнасида шундай ўйнаганини» танқид қилади, бошқа артистларнинг ижроси ҳақида ҳам шу тарзда фикр юритади ва фикрини шундай давом эттиради: «Шубҳасиз, Ҳамза ўртоқ ўзбек театрининг, ўзбек санъатининг юксалишида муҳим бир омил бўла оладир. Уни бу соҳада ишлатмоқ керак. Лекин унга билдирмоқ ва тушунтирмоқ керакким, ўзбек театрини 19-йилнинг воқеалар майдонига судраш керак эмас. Ўзбек театрини Туркистоннинг марказида собиқ Карл Маркс тўдаси бошлағон тўғри йўл билан олиб бормоқ керак. Бу тўғри йўлга тушмоққа унамасалар, тарихни қўрамаслик билан «такаррур» қилдирмоқчи бўлсалар, саҳнани воқеаларнинг қуруқ бир хабарлар бобидан иборат қилмоқ истасалар, уларга хоҳ маҳаллий маблағ ва хоҳ бошқа маблағдан бир чақа бериш керак эмас».

Табиий, Ҳамза тақризларда билдирилган танқидий мулоҳазаларга ўз муносиб жавобини бериши керак эди. «Кўнглингга ўтурмаган бир одамни асарини ёки ўзини кўзда тутиб, янгигина оёққа босиб келиб турган бир ташкилотни руҳини тушурув ва музофот билан труппа орасига арра солув ўз виждоннинг қошинда қандай?»

«Революция, интервенция ва гражданлар уруши йилларида Ҳамзанинг социалистик идеядаги театри ва унинг революцион репертуарларига қарши буржуа зиёлиларининг қаттиқ реакцияси бошланган эди... Бу «танқидчилар» меҳнаткаш халқнинг қизғин олқишига сазовор бўлган Ҳамза театри спектаклларига қарши ёзган мақолаларида очиқ имзо қўйишдан қўрқиб «Боғбон», «Адабиёт қули», «Ханжар», «Ишчи», «Мусофир», «Фидо» каби имзолар қўйишга мажбур бўлар эдилар», — дейди ЎзФА мухбир аъзоси Мамажон Раҳмонов.

Ҳамза «Уч карнакка бир пуф»ни ёзар экан, фақат Қ.ни эмас, ана шу «танқидчилар»ни ҳам кўзда тутган.

МУХОЛИФЛАРНИНГ тинимсиз ҳужумлари, унинг асарларини бадиий заифликда айблашлар, табиий, санъаткор ижодига салбий таъсир кўрсатди, шоирнинг поэтик фаоллиги сусайди. Профессор Абдураҳмон Саъдий «Олти йил ичида ўзбек шеърий адабиёти» («Туркистон», 1924 йил, 21 июнь, 294-сон) мақоласида қуйидагиларни ёзади: «Ўзида юрак шоири бўлиш, музикачилик ва турли куйлар ихтиро этиш, драматурглик ҳам артистлик йиғилғон бу шахсни ҳам биз ҳали ёлғиз Ҳ. Ҳакимзода ўртоқда кўра оламиз.

Фақат нима учундир шундай бир кучлик адабий ва шеърий талант сўнгги йилларда на газета, на журналда, на асарларини нашр эттириш йўли билан ўзининг овозин чиқармас бўлиб қолғон. Ўзбек шеърий адабиёти тараққийси учун инқилобий шеърий қувватнинг чиндан синфий бир руҳда янгидан қаттиқ бир қўзғолиб қараши керак эди».

Ҳамзанинг ўзи эса мазкур мақоласида «Гарчи чиройлик шеърлар ёзишдан ожиз бўлғоним 6 йилдур, қаламимни синдирдим» деб ёзади.

Ҳамза мақоласини «қалам хўжаларини ўз қалами ўзбек турмушинда ёзғон пьесалари билан ўз труппасини яшатмоқ ва ташкилот ичинда муҳим одамларни бўлуви лозимлиги ҳақинда музофот қулоғига қичқирмоқ буюк вазифа» эканини таъкидлаш билан якунлайди.

Эътироф этиш керакки, «Тарихнинг зарарли такаррури»да одилона фикрлар, ўзбек санъати учун қайғуриш туйғуси ҳам йўқ эмас. Мақола муаллифи «Фарғона фожиалари»ни инкор этади, холос. Аммо у «Ҳамза ўртоқ ўзбек театрининг, ўзбек санъатининг юксалишида муҳим омил бўла оладир», — деб санъаткор истеъдодини тўғри баҳолайди. «Ўзбек театрини Туркитоннинг марказида собиқ Карл Маркс тўдаси бошлағон тўғри йўл билан олиб бормоқ керак» деган сўзлар ҳам холис ният билан айтилган. Шунингдек, мақоладаги «Чиғатой гурунги», унинг эстетик позицияси ҳақидаги фикрлар ҳам қизиқарлидир.

Хўш, «Қ.» имзоси кимга тааллуқли?

Юсуф Султонов ёзади: «Ҳамза ўзбек адабиётида янгилик очган экан, уни вақтида тўғри тушуниб, унга мадад берганлар ҳам бўлган, шунингдек, уни тушунишни истамаган, ёрдам бериш ўрнига ишига тўғаноқ бўлишга уринган «танқидчилар» ҳам бўлган. Ана шундайлардан бири «Адабиёт қули» тахаллусли киши 1919 ва 1920 йилда Ҳамза асарларини («Фарғона фожиаси» асарини) ёмонлаб, икки марта мақола билан чиқади, уддалай олмагач, 1924 йилда Ҳамза асарларини саҳнага қўйган ёш труппа аъзоларининг камчиликларини баҳона қилиб Ҳамзага яна ёпишган. Ҳамза унинг уч марта чиқишига қарши мақола ёзиб, унинг шармандасини чиқарган. Мақоланинг номини «Уч карнакка бир пуф» деб атаган».

Юсуф Султонов «Уч карнакка бир пуф»да тилга олинган «Қ.»нинг «Адабиёт қули» эканига шубҳа қилмайди. Шунинг учун мазкур мақолани биринчи марта эълон қилаётганда иккиланмасдан «Қ.»ни «Қули» деб ўзгартади.

«Адабиёт қули» ким, деган саволнинг туғилиши табиий. Маълумки, 20-, 30-йиллардаги адабий жараённи яхши билган шоир ва олим Боис Қориев (Олтой) «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг 1967 йил 1-сонида «Адабий тахаллуслар ҳақида» деган мақола эълон қилди. Унда шоир, ёзувчи ва журналистларнинг қандай тахаллуслар билан ёзганлари ҳақида сўз кетади. Мақола муаллифи тахаллуслар рўйхатини ҳам берган. Маълум бўлишича, «Адабиёт қули» Мирмулла Шермуҳамедов тахаллусларидан бири бўлган.

Ўзбек совет театр танқидчилигининг асосчиси Мирмулла Ҳамза асарларининг ғоявий йўналиши ҳақидагина эмас, уларнинг саҳна талқини, режиссураси, артистларнинг ижроси тўғрисида ҳам фикр юритади. «Иштирокиюн» газетасининг 1920 йил 10 февраль сонида босилган «Бой ила хизматчи» спектаклига ёзган тақризида асарнинг ўткир тили, ғоясини алоҳида таъкидлайди. Мирмулла Шермуҳамедов «Иштирокиюн», «Қизил байроқ» газеталарида Ҳамзанинг «Лошмон фожиаси», «Туҳматчилар жазоси», «Фарғона фожиаси», «Ким тўғри?», «Ёмон одат ёхуд ёш хотин касофати» каби асарларига тақризлар ёзди. Лекин «Туркистон» саҳифаларида унинг Ҳамзага бағишланган тақризларини учратмадик.

Боис Қориев мазкур мақоланинг «Қисқартирилган адабий тахаллуслар» бўлимида «Қ». Абдулҳамид Сулаймонов — Чўлпоннинг тахаллусларидан бири эканини айтади. Чўлпоннинг энг кўп учрайдиган тахаллуси «Қаландар» бўлиб, журналистик фаолиятида уни қисқартириб «Қ.» шаклида қўллаган.

БИЗНИНГЧА, «Тарихнинг зарарлик такаррури»нинг муаллифи — Чўлпон. У 1923 — 1924 йиллари Қўқонда чиқадиган «Фарғона» газетасида ишлаган. «Фарғона»нинг ҳар сонида Чўлпоннинг ё шеъри, ё очерки, ё мақоласи босилган. Аксарият мақолалари Қ. имзоси билан чоп этилган бўлиб, уларда адабий, ижтимоий-фалсафий, маданий масалалар ёритилган. Чўлпон «Фарғона» газетасининг 1924 йил 12 март сонида «Қутурган мустамлакачилар» мақоласини Қ. имзоси билан эълон қилади. Ёзувчи Ўш ва Жалолобод шаҳарларига саёҳати таассуротлари мисолида чор мустамлакачиларининг мудҳиш қиёфасини очиб беради. Ўша газетанинг 157-, 168-, 172-, 175-, 176-сонларида Ўш, Жалолобод саёҳати асосида ёзилган «Вайроналар орасидан» йўл очерклари Чўлпон тахаллуси билан босилиб чиқди.

Лазиз Азиззода «Чўлпон ким эди?» мақоласида («Ёшлик», 1988 йил, 10- сон) «Рус, татар, турк, озар, араб, форс-тожик тилларини билганлиги Чўлпоннинг ижодий инкишофига ёрдам берган. Хусусан, мазкур миллатлар адабиётининг улуғ намояндаларидан Пушкин, Толстой, Тургенев, Ҳусайн Жовид, Жалил Мамад Қулизода, Абдулла Тўқай, Тавфиқ Фикрат ва файласуф Ризо Тавфиқларнинг асарлари муайян роль ўйнади», — деб ёзади. Автор Ризо Тавфиқ Чўлпоннинг энг эътиқод қўйган устод файласуфларидан эканини бир неча бор таъкидлайди. «Фарғона» газетасининг 1924 йил, 10 март сонида Қ. имзоси билан эълон қилинган «Ризо Тавфиқбек» мақоласи ана шу ҳурматнинг тимсоли бўлса керак.

Адабиётшунос Т. Зуфаров «Келажак меросдан бошланади» («Шарқ юлдузи», 1988 йил, 10-сон) мақоласида маданиятимизнинг икки буюк арбоби — Ҳамза ва Чўлпон ўртасидаги муносабатларни ёритишга интилган. Дарҳақиқат, ҳар икки санъаткор муносабатлари мураккаб босқичларни бошдан кечирган. Октябрь инқилобидан олдин Ҳамза ва Чўлпон ижтимоий-эстетик идеалларида кўп муштараклик бўлган. Уларнинг «Садои Фарғона», «Садои Туркистон» газеталарида босилган шеър, мақолаларидан, Чўлпоннинг 1916 йилда Ҳамзага ёзган мактубларидан буни сезиш қийин эмас. Агар Ҳамзада инқилобчи санъаткорга айланиш жараёни тезроқ содир бўлган бўлса, Чўлпон ижоди хийла мураккаб эволюцияни бошидан кечирди.

20- йилларнинг биринчи ярмида Ҳамза ва Чўлпон муносабатларида сезиларли салқинлик юзага келди. Бу, айниқса, Чўлпоннинг «Тарихнинг зарарлик такаррури» («Туркистон», 1924 йил, 14 октрябрь), «Улуғ ҳинду» («Маориф ва ўқитувчи», 1925 йил, 7-8-сонлар) мақолаларида очиқ кўринди. 1926 йили бу нохуш ҳолатга Чўлпоннинг ўзи барҳам берди. Қўлёзмалар институтидаги Ҳамза фондида 1122- рақам остида Чўлпоннинг 1926 йил 8 июлда Ҳамзага ёзган қуйидаги хати сақланади:

«Қадим қадрдон Ҳамза!

Москвадан ўзбек театри мактаби билан бирга Марғилон ва Симларга келиб, бир кеча қўниб ўтдик. Мактабимиз келгувси йили тугайдир ва ундан сўнг асосий ўзбек театрувси тузиладир. Шуни назарда тутиб Сизнинг қаламингизга барака тилаймиз. Опера ёки оперетта ёзинг, демайман. У доҳийларнинг иши. Вақтила балки ёзарсиз, ҳозирча драм, чолғули драм ва комедиялар ёзишингиз лозим. Такрор қаламингизга барака тилаб,

ЧЎЛПОН».

Бу Чўлпон томонидан қўйилган мардона қадам эди.

ШУНИСИ ТАҲСИНГА лойиқки, Ҳамза Чўлпонга қарши мақола билан матбуот саҳифасида бирон марта ҳам чиқмаган. «Уч карнакка бир пуф» аччиқ устида Чўлпонга қарши ёзилган бўлса-да, Ҳамза уни матбуотда бостиришни лозим кўрмаган. Бу ҳам Ҳамзанинг Чўлпонга ҳурматининг белгиси бўлса керак.

СССР халқ артисти О. Хўжаев «Ҳамза» бадиий фильмидаги бош ролда.

«Бой ила хизматчи» спектаклидан кўриниш. Солиҳбой — О. Жалилов, Ғофир — Ш. Бурҳонов, Жамила — С. Эшонтўраева.

БЎЛМАСИН ЗОЛИМЛАР БИЗНИНГ ЗАМОН ИЧРА! 1989

Содирхон ВОҲИДОВ

МУСИҚАВИЙ ТАФАККУР

ЎЗБЕК СОВЕТ музикашунослигида Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди бир қадар ўрганилган. Таниқли музикашунос Ф. Кароматовнинг «Ҳамза ва ўзбек совет музикаси» китобида, санъатшунослик докторлари Т. Визго ва Н. Янов-Яновскаянинг йирик тадқиқотларида ва бошқа музикашунослар мақолаларида унинг музика асарлари чуқур таҳлил қилинган. Бугунги вазифа — Ҳамза ижодининг бастакор ва композиторга хос хусусиятларини аниқлаб беришдан иборат бўлмоқда. Чунки ҳозирги даврга келиб, «бастакор» ва «композитор» атамалари турли маънога эгалиги илмий жиҳатдан тўла исботланди.

Ҳамза мусиқий тафаккуридаги ўзига хослик, аввало, уни ижодкор сифатида майдонга чиқарган давр, ижтимоий-сиёсий муҳит ва юксак орзунинг ифодасидир. Ҳамзани ижодкор сифатида ҳам инқилобий курашлар тарбиялади. Давр ҳужумкорликка даъват этди, шу билан бирга воқеликнинг бадиий инъикоси бўлмиш ўзбек адабиёти ва санъати тараққиёти жараёнида пишиб, етилиб келаётган танқидий реализм анъаналарини давом эттиришни топширди. Ҳамза ўз даври фарзанди. У ўз шахсида марксча-ленинча таълимотдан англашиладиган инсон, жамиятдаги хусусийлик ва умумийлик тушунчаларини диалектик бирлигини ижодида тўла намоён этади. Шунинг учун ҳам воқелик билан унинг руҳияти ҳамоҳанг акс садо беради. Давр Ҳамза ижодий ғоялари билан уйғунлашиб эрк ва озодлик учун чорловчи оҳанглар бўлиб янграйди.

Туркистон ўлкасини Россия босиб олганидан кейин ижтимоий ва иқтисодий ҳаётда капитализм хусусиятлари пайдо бўла бошлади. Ўрта Осиёга Европа халқлари маданиятидаги илғор ғоя ва одатлар ҳам кириб келди. Хусусан, мусиқадаги анъаналар ҳам ўрганила бошланди ва туркий тилда сўзловчи қардош халқлар — татар, уйғур, озарбойжон қўшиқлари кенг тарқалди.

Ҳамза кўпроқ ўзбек мусиқасидаги янгиликларга ва қардош халқлар куйларига мурожаат қилди. Ўзбек халқи музикасининг зарб-оҳанг, жанр, шакл хусусиятларини замон руҳида янгидан идрок этди. Ҳамзанинг «Турсуной марсияси» асарида кўпроқ ички кечинмалар ифодаланадиган ўзбек халқ қўшиқлари оҳанглари садоланади, кўповозли профессионал музикадаги элегия жанри хусусиятлари сезилади. Бу қўшиқ ўзбек ашулаларида кам учрайдиган зарб усулларига эгалиги, ижро суръатининг салмоқдорлиги, муҳими, товушлар чўзилишининг мороми билан ажралиб туради. «Уйғонмоқ даврида», «Ишчи бобо» қўшиқларида татар, қозоқ, қирғиз куйларига, «Эски замон қизи» қўшиғида — озарбойжон музикасига ҳамоҳанглик сезилади.

Ҳамзанинг композитор даражасига кўтарилиб, замон руҳидаги оҳанглар воситасида, профессионал фикр юритиши «Атиргул» номли тўпламидаги қўшиқларда айниқса аниқ кўринди. Бу тўплам 1919 йилда яратилган. Ундаги қўшиқларда муаллиф инқилоб арафасида ўзбек халқ мусиқий тушунчасини бойитиб, халқ ижодида ниш ура бошлаган янгиликларни ўзлаштирган эди. Бу янгиликлардан бири — собиқ Туркистон ишчилари ўртасида кенг тарқалиб куйлана бошланган Европа халқ қўшиқлари намуналари эди. Улардан халқаро миқёсда тарқалганларига маҳаллий шоирлар шеърлар ҳам ёзишганди. Жумладан, Садриддин Айнийнинг «Ҳуррият марши» — «Марсельеза» қўшиғи оҳангида куйланарди.

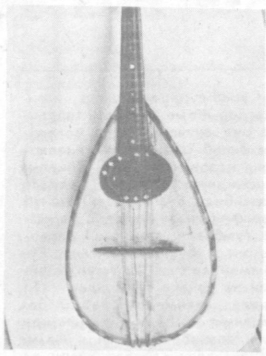

Ҳамза шу мандолинада куйлар ижро этган.

Жаҳон кўповозли оммавий музикасининг айрим жанрлари хусусиятлари ўзбек халқ қўшиқларининг куйларига ҳам синга бошлаган эди. Бунга «Оромижон», «Жонон бўламан» деган қўшиқларнинг вальс усулидаги оҳанглари мисол бўла олади. Европа тиллари ва рус тилига хос айрим атамалар, ибораларнинг туркий халқлар турмушига кира бориши баробарида Ўрта Осиёдаги руслар куй ва қўшиқлари таъсирида ҳам ашулалар яратилди. Масалан, «Лўмлўм Мамажон» («Люблю Маджан») «Аршиллари, нахшиллари» шулар жумласидандир. Ҳамза «Атиргул» қўшиқлар тўплами билан ўзбек халқ музика ижодиётида бошланган ана шу жараённи жадаллаштирди. Муҳими, ўша давр учун хос оғзаки нутқни, зарбли оҳангларни ўзбек музикасининг усули, услуби, жанр ва шакл хусусиятлари билан омухталаштириб, инқилобнинг акс садоларини яратди. Бунда, воқеликни холис акс эттиришга ҳаракат қилинади. Шу омил тўпламдаги қўшиқлар оҳангларни, эмоционал образ ифодасининг асоси сифатида талқин қила бошланди. Оҳангларнинг айнан ёки ҳар хил шаклларда такрорланишида асосий образнинг замон руҳида камол топа бориши сезилади. Уларнинг таркибидаги ҳар бир ифодада шакл ва мазмун муштараклиги бор.

Ҳамза оташин инқилобчи, шоир ва драматург бўлгани учун ҳам ижодда ўз овози, жумладан, мусиқада ўз тафаккури бор. У аввало, воқеликка холис муносабатда бўлади, уни ҳаққоний ва самимий инкишоф этади, ижтимоий-сиёсий масалаларни дадил кўтаради. Оғзаки нутқ оҳангига Ҳамза юксак профессионаллик билан ёндашади. Аслини олганда, оғзаки нутқ оҳанги, маъноси ва мазмуни моҳиятнинг ташқи пардаси ҳисобланади. Нозик таъбли ижодкор қалб қўрини бағишлаб уни юксак туйғулар ифодасига айлантиради.

Йигирманчи йиллар ижтимоий ҳаётида даъваткор минбар нутқи муҳим аҳамият касб этган эди. Ҳамза қалбидан бу оҳанглар самимий ҳаяжон билан ажралиб чиқиб чуқур изтироб ва ҳиссиётлар садосига айланди.

Ҳамза инқилобий даврнинг фарзанди эди. Инқилоб ғалабаси, барқарорлиги учун у ҳаммадан кўпроқ ва кучлироқ дард чекарди. Ана шу кучли дардга мувофиқ оҳанглар излади. Бу оҳангларни у кундалик турмушидаги анъанавий куй ва қўшиқлардан, духовой оркестрлар маршлари, вальслар ва ишчилар революцион қўшиқларидан топди. Ҳамза «Ҳой, ишчилар», «Яша, Шўро!» каби қўшиқларини теран ҳиссий кечинмалар, катта изтироб билан, юксак профессионал композиторлик савиясида яратди. Бу қўшиқлар оҳанг тузилиши, усули, садоланиш тарзи жиҳатдан мутлақо янги кўповозли асарлардир. Масалан, «Ҳой, ишчилар» қўшиғининг куйи оҳангларидаги товушлар таркиби ва чўзими ўзгариб янги шаклда ривожланади: гоҳ мурожаат тарзида янграса, гоҳ вальс усулига тушади. Шунинг учун у анъанавий ашулалардагидек пастки товушдан эмас, балки авж бўлакларга тааллуқли пардалардан бошланади. Қўшиқ сўзидаги «ҳой» ундови, куй товушининг баландлиги мурожаат маъносини чуқурлаштиради. Худди шундай иккинчи сатрдаги «эзилган» сўзи ҳам алоҳида таъкидланаркан, композиторнинг халққа нисбатан меҳрибонлик ҳислари чуқурлашади.

«Яша, Шўро!» қўшиғи кўтаринки руҳдаги мурожаатга асосланган. У тантанали, айни пайтда мадҳиянамо, улуғвор ва хотиржам тарзда янграйди. Куй бўлакларининг шеърий сатрлар тузилиши ва оҳанг равишига мувофиқ ривожланиши муҳим аҳамият касб этади. Бу ҳол куйга — унинг таркиби, зарб усули, оҳанг сифатларини ўзгартириб, симфоник йўналиш бағишлайди.

ҲАМЗАНИНГ ИШИНИ 30-йилларнинг охирларида етилиб чиқа бошлаган композиторларимиз давом эттиришди. Уларнинг асарларида «Ҳой, ишчилар» ва «Яша, Шўро!» қўшиқларининг оҳанглари опера, симфоник поэма, симфониялар қаҳрамонларининг образларини тавсиф этувчи восита сифатида янграб, симфоник равишда ривожланди. Икром Акбаровнинг «Шоир хотираси», Тўлқин Қурбоновнинг «Ҳамза» симфоник асарлари, Сулаймон Юдаковнинг «Майсаранинг иши», Собир Бобоевнинг «Ҳамза» операларидаги «Ҳой ишчилар», «Яша, Шўро!» оҳанглари асосидаги симфоник саҳифалар, ариялар, Евгений Живаевнинг эстрада симфоник оркестри учун ёзган фантазияси бунга яққол мисол бўла олиши мумкин. Бу — Ҳамзанинг композиторлик иқтидоридан далолатдир.

ХАЛҚНИНГ ОВОЗИ

ҲАМЗА ВА ҲОЗИРГИ ЎЗБЕК АДАБИЙ ТИЛИ

ИНҚИЛОБДАН КЕЙИНГИ янги тузум ва илғор сиёсий ғоялар ўзбек адабий тилининг янги тараққиёт босқичига киришини тақозо этмоқда эди. Буни Ҳамза ва унга замондош илғор фикрли ижодкорлар тўғри тушундилар, улар янги давр руҳига мос, халқчил адабий тил яратишдек улкан вазифани зиммаларига олдилар.

Ҳамза халқ тилига яқин адабий тил яратиш йўлидан борди ва классик ўзбек адабий тилини янги замон адабий тилимизга уловчи «кўприк» қуришда катта хизмат қилди. Эски ўзбек тилининг бой анъаналаридан фойдаланган ҳолда Ҳамза ўз асарларида шу давр халқ тилининг бойликларига мурожаат этди: оғзаки ижод хазиналаридан кенг фойдаланди, халқ тилидаги энг яхши сўз ва ибораларни сайлаб, адабий тилга киритди. Бу ҳақда шоирнинг ўзи шундай изоҳ беради: **«...шеърларда баъзи узун-қисқаликларни ҳамда адабиётдан йироқлиғини кўруб, адабиёт илмидан бутун деярли хабарсиз киши эканми деювчи зотларга қарши бу адабиётдан хабарсизлик эмас, қора элимизни тушунувина ўнғай бўлсин учун бўлса керак... Ҳақиқатда қасддан ўзбек тилида экан, биз**(асарларимизни — М.Қ.) **ўзбек тилига яқинлашдурмоқға киришдук».**

Адиб асарлари тилида янги турмуш, янгича онг ва тушунчаларни ифодаловчи сўзлар пайдо бўлди. Шоир бунда аввало ўзбек тилининг ўз ички имкониятларига мурожаат қилди: тилда аввалдан истеъмолда бўлган **ҳуррият, санжоқ, ишчи, хизматчи, меҳнатчи, йўқсил, бой, эрк, иш эрлари, ишчи бобо, ёш кўнгуллар** каби сўз ва бирикмаларни янги маъноларда — сиёсий маъноларда ишлатди. Шунингдек, шоир ҳозирги тилимиздаги **революция** сўзи ўрнида **инқилоб, совет** ўрнида **шўро, республика** ўрнида **жумҳурият, коммунист** ўрнида **иштирокиюн, партия** ўрнида **фирқа, университет** ўрнида **дорилфунун, студент** ўрнида **талаба, секретарь** ўрнида **котиб, пионер** ўрнида **кашшоф** каби кўплаб сўзларни ишлатган эдики, булар мазкур русча-байналмилалча сўзлар ўрнини тўла боса оладиган халқ сўзлари эди. Аммо Ҳамзадан кейин бу каби матлуб сўзлар тилимиздан тушиб қолди. Бунинг сабаби — репрессия сиёсатининг миллий тилларга ҳам салбий таъсиридир. Миллий сиёсатда йўл қўйилган хатолар аждодларимиз асрлар давомида қўллаб келган ва янги турмуш тушунчаларига бемалол муқобил келадиган кўплаб сўзлардан маҳрум бўлишимизга олиб келди.

Ҳамза халқчил, реалистик методда ижод қилди, ана шу сабабли, у бадиий тилда халқчилликни сақлашга интилди. Реалистик бадиий асар тасвирланаётган воқеаларнинг, образ ва персонажлар нутқининг ҳаётийлигини талаб этади. Ҳамза бу талабга муваффақият билан жавоб берди.

Ҳамза адабий тилининг морфологиясида ҳам халқ тилига яқинлик юз берди: қўшимчалар шаклларидаги, ёзма адабий тил билан халқ жонли тили ўртасидаги фарқлар камайди. Ҳозирги ўзбек адабий тилидаги сўз ясалиши, турланиш, тусланиш каби ҳодисаларнинг қолиплари асосан ундан бошланган.

Адиб қаламида ўзбек адабий тили синтактик қурилиши соддалашди. Классик насримизда анъана бўлиб келган мураккаб жумлалар ўрнини халқ тилига яқин содда, ихчам, ўйноқи жумлалар эгаллади.

Шоир илгари эътибордан четда қолиб келаётган бармоқ системасини қайта оёққа турғазди, бу — шароит тақозоси эди, чунки бармоқ системаси янги, кўламли ҳаётий воқеаларни бадиий тасвирлаш учун қулай восита эди. Бармоқ системасининг Ҳамза томонидан ривожлантирилиши ўзбек шеърий синтаксисини соддалаштиришга, умуман, ўзбек поэзияси имкониятларини янада кенгайтиришга хизмат қилди.

Ҳамза ўзбек тили бадиий услубини сайқаллашга, имкониятларини бойитишга интилди. У эски ўзбек адабий тилида учрамайдиган «ишчиларни уйқудан уйғотмоқ», «маданият тарқатмоқ», «қора элларни оқартирмоқ» сингари оддий сўз бирикмаларини бадиий тилга олиб кирди, тилда образли ижтимоий қиммат яратиб, инқилобий ғояларни тарғиб этувчи тушунчалар даражасига кўтарди. Инқилоб куйчиси бўлган шоирнинг лирик қаҳрамони тилида **«Ҳой ишчилар, эзилган меҳнатчилар!», «Ишчилар уйғон, уйғон, уйғон!»** каби ундов ва чақириқлар, **«Яша Шўро, яша Шўро!»** каби инқилобий ҳаяжон хитоблари,

Битди золимлар, қолди ирода!
Эркин яшагин сен ҳам дунёда! —

каби ҳисга тўла тасдиқлар пайдо бўлди. Чунки шу давр ҳаётида кундаланг бўлиб турган ғоявий вазифалар давр шоиридан оташин чақириқ, ундов ва хитоб сатрлари битишни талаб қилар эди.

Шу ўринда Ҳамза шеърий услубига доир бир салбий қараш ҳақида тўхталиб ўтишга тўғри келади. Ўзбек филологиясида Ҳамзанинг

Ҳой, ҳой отамиз!
Тошни кесар болтамиз.
Замон келди ишчиларни
Уйқудан уйғотамиз...

Ҳар балога биз тўғримиз.
Қон чулғаган бошимиз.
Замон келди, кўтарайлик
Оёқ остидан бошимиз, —

каби услубдаги шеърларини **ўта содда, бадиийлик даражаси паст** дегувчилар ҳам топилади. Ваҳоланки, Ҳамза асарлари қимматини ўша давр тарозуси билан ўлчаш тўғри бўлади. Агар ўша давр ижтимоий тарозусининг бир палласига Ҳамза сўзлари ва ғояларини, иккинчи палласига шунча олтину кумушларни солсак, шубҳасиз, биринчи палла босиб кетади: Ҳамза яратган шеърият, у олға сурган янги ғоялар ўша давр учун олтину кумушлардан қимматлироқ эди.

Тўғри, Ҳамза ижодида халқ тилидан фойдаланишдаги улкан муваффақиятлар билан бирга, баъзи қусурлар ҳам йўқ эмас. Лекин бундай нуқсонлар эски адабий тилдан янги давр адабий тилига ўтиш «кўприги» устасининг кичик нуқсонлари эди, холос. Масалан, биргина «Партия мажлиси» драмасида **кондидот**(номзод ўрнида), **повистка** (кун тартиби), **особий отдел** (алоҳида бўлим), **мобилизация** (сафарбарлик), **военний** (ҳарбий), **агитатор** (ташвиқотчи) каби сўзлар персонажлар нутқида қўлланганлиги учун, муайян даражада, кечирарли бўлиши мумкин. Аммо Ҳамзанинг публицистик мақолаларида ва ёзишмаларидаги **ўқимишли** ўрнида **образованний, қиёфа** ўрнида **форма, асар** ўрнида **материал, сон** ўрнида **нумер** ёки **номер, истеъмолчи** ўрнида **потребитель, ишчилар инқилоби** ўрнида **рабочий инқилоб, уезд бошлиғи** ўрнида **уез начальниги** кабиларнинг қўлланиши сўз танлашдаги хатолар эди ва бу қусурни ҳам фақат Ҳамза шахсига боғлаб эмас, балки ўша давр ўзбек тили ҳолати даражаси билан алоқадорликда тушунишимиз тўғри бўлади.

МАЪЛУМКИ, шоир яшаётган ва ижод қилаётган даврда ўзбек адабий тилини яратишга доир турли оқимларнинг қизғин тортишувлари бормоқда эди. Ҳамза «сунъий тил» тарафдорларини халқ тилига суяниб ёзган ҳаётий, реал, гўзал, жўшқин асарлари билан мағлуб этди. Янги давр ўзбек адабий тили тараққиётини тезлаштиришга беқиёс ҳисса қўшди.

Ҳамза бадиий тилини ўзбек адабий тилининг ривожланишидаги муайян бир босқич деб эътироф этиш керак. Машҳур рус тилшуноси В. В. Виноградовнинг «...шахсий бадиий ижоднинг услубида эски тилнинг анъаналари давом эттирилиши билан бирга, келажак миллий адабий тилнинг унсурлари айнан кўриниши мумкин. Улуғ санъаткорларнинг овозида бутун халқнинг овози эшитилиб қолади», — деган фикри ўзбек халқининг буюк санъаткори Ҳамза Ҳакимзодага нисбатан ҳам тўғри келади.

Муҳаммаджон ҚОДИРОВ,
филология фанлари кандидати

Ўзбекистон ССР халқ рассоми А. Абдуллаев. «Ҳамза».

Қармис ДУСАНОВ

ҲАМЗА КЕЛАР ҚЎНҒИРОТНИНГ ЙЎЛИДА

«ҚИЗИЛ ҚЎНҒИРОТ» ПОЭМАСИДАН

Қўнғирот — бу чўнг саҳронинг соқчиси.
Қиз-йигитнинг жўмардлари, яхшиси —
Қўнғиротнинг камолига тўлишар
Тили чечан, дили шоир, бахшиси.
Беш қалъанинг бири Қўнғирот десайдим,
Кам кетдим, деб дил четида — хавотир.
Халқимизнинг дадил ва алп ёшлари
Ой, қуёшга қулоч сирмаб ўсадир.
Гурсилларди ботир Қизил Қўнғирот,
Тўқайларда ҳаддан ошган жанг-барот,
Беш юлдузли манзил кўзлаб учади
Шамол қувиб етолмаган анов от.
Комсомоллар Қўнғиротга улоқда,
Қуйруқ, ёлин тараб, жўнаб бормоқда.
Болабойми, Мадиёрми — босмачи
Дириллайди кузги заҳил япроқдай.
Элга тарқаб Қўнғиротнинг хабари,
Мартабаси бўлаверди юқори.
Буни Ҳамза Хўжайлида эшитиб
Шу ён бурди жаҳонгашта сафарин
Ҳамза келар Қўнғиротнинг йўлида
Япроқ каби салом хат бор қўлида.
Бу қалъани кўрсам деган бир илинж
Йўлдош бўлиб юрган эди дилида.

Чимилдиқ очилди. Чоғроқ саҳнада
Пьеса ўйналмоқда. «Бой ила батрак»,
Саҳнанинг тўрида, даҳлизхонада
Хира милтираган чироқда титроқ.
Ҳаваскор артистлар бор-йўқ ҳунарин
Илк бора берилиб солди ўртага.
Санарбой — мингбоши, бели букчайиб,
Довдираб йиқилди шунда жўрттага.
Гавдали тарзида алами, ранжи,
Бетлари япалоқ, соқоли чилвир.
Бетига ёпмасдан чиммат, паранжи,
Бой бўлиб ўйнайди букри бел кампир, —
Ким бўлди кўрсатган ажиб ўйинни:
Ким экан? Ким экан? Оқиллар ҳайрон.
Майли эркак дейлик йўғон бўйинни,
Кампир ким? Бу кампир топилди қайдан?
Ўйнаган бойни ҳам, Ҳожионани ҳам
Саҳна ҳунарига ошуфта одам, —

Тиндирмас Сорага ошиқ, меҳрибон,
Артистликни севган ёш Абдураҳмон.
Ҳамза қойил қолди, қарсаклар чалди,
Саҳнани яшнатиб ўйнаган жонга.
Одамлар олдида қучоқлаб олди,
Истеъдод келди, деб яна жаҳонга.
Жамила ролида ўйнаб Сора қиз,
Қанчалар уялди, чалди сибизға.
Ярқираб келди, деб бир ёруғ юлдуз
Қўнғирот бахш этди меҳрини қизга.
Кўрганди овулда Жамила янглиғ
Бойлар панжасида хўрланганларни.
Амирга беклардан бир совға, тортиқ
Каби қурбон бўлган, зўрланганларни...
Ғофирни ўйнаган Сарибой ўғли
Комсомол созини куйлатган Тилак,
Равшан бўлиб бугун танлаган йўли —
Томошагоҳларда ўйнаб чархпалак.
Мана у турибди, елкасин қисиб,
Тилида айланар мунаввар қўшиқ:
Қатиқдан чой қайнатган,
Ҳўкизни ҳам сайратган,
Чивинга арпа ўрдириб
Қамиш билан бойлатган.
Беданага юк ортган,
Аямай икки той ортган,
Етти гумбазли саройни
Гуваладек қулатган,
Кўйлагининг ичида
Икки шаҳар солдирган,
Тошбақанинг белига миниб
Арғумоқни ортда қолдирган,
Чигирткани эгарлаб,
Қувиб қуён олдирган —
Дўппи кийган челакдан
Ўзингиз билган Тилакман,
Эртаю кеч, йўлдошлар,
Саҳнада ҳам керакман...
Ёш саҳнанинг илк ишончли қадами
Чин кўнгилдан қувонтирди ҳаммани.

Қорақалпоқчадан
Карим ҲАКИМОВ таржимаси

ЮБИЛЕЙГА ТУҲФАЛАР

Республикамиз нашриётлари инқилоб куйчиси Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий таваллудининг 100 йиллик тўйига муносиб совға тайёрладилар. Юбилей муносабати билан шоирнинг ўзи ва у ҳақда яратилган асарлардан иборат ўн бешга яқин китоб босмадан чиқарилди.

Айниқса, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти шоир асарлари нашрига катта аҳамият берди. «Замон ичра» деб номланган ўзбек тилидаги сайланмасига унинг янги ҳаётни, инқилобни улуғловчи шеърлари, «Девон»и, «Педагогик асарлари»дан ва ҳажвияларидан намуналар киритилган. «Паранжи сирлари» деб номланган рус тилидаги сайланмасидан эса драмалари ўрин олган. Шу нашриётда шоирнинг яна иккита китоби нашр этилди. «Яша, Шўро!» совғабоп китобчасига унинг шу номдаги шеърининг ўзбек тилидагиси билан биргаликда ўн тўрт қардош республика тилларига таржималари ҳам кирган. Шундай совғабоп тарзда Ҳамзанинг ғазалларидан ва қўшиқларидан ташкил топган «Лирика» китоби ҳам рус тилида чоп қилинган.

Инқилоб куйчисининг рус тилида нашр этилган яна бир асари «Шоир юраги» деб аталади. Унда шоирнинг шеърлари ва ғазаллари «Биз — ишчимиз», «Лирика» номлари остида тўплаб берилган. Шунингдек, бу китобдан Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси Матёқуб Қўшжоновнинг «Ҳамза ижодининг эволюцияси» номли адабий портрети ҳам ўрин олган. Кейинги йилларда Ҳамза ҳаётини, ижодини тадқиқ этишда унинг қадамжоларига алоҳида эътибор берилмоқда.

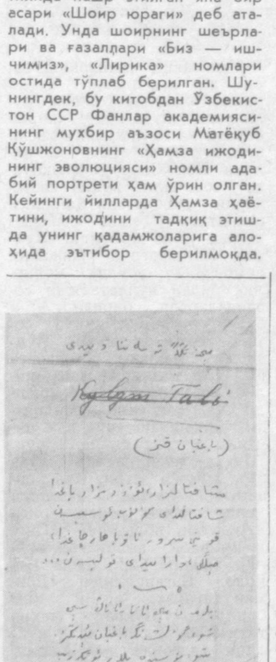

Шоирнинг дастхати.

Жўрахон Усмоновнинг «Ҳамза қадамжоларида» китоби шу жиҳатдан ўқувчилар диққатини тортиши шубҳасиз. Худди шундай мундарижали «Ҳамза яшаган жойларда» деб номланган китоб эса юқоридаги китобни янада тўлдиради ва бойитади.

Бундан ташқари, Ғ. Ғулом нашриётида тўйга бағишлаб ўзбек ва рус тилларида «Ҳамза» деб номланган плакат ҳам нашрдан чиқарилди.

«Ёш гвардия» нашриёти 100 йиллик юбилейга катта тайёргарлик кўрди. Бу ерда Ҳамзанинг рус ва инглиз тилларига таржима қилинган масалларидан ташкил топган «Тошбақа ва чаён» китоби нашрдан чиқди. Шу йил Москвада ўтадиган халқаро китоб ярмаркаси учун тайёрланган рангли, безакли, чиройли қилиб ишланган бу китоб юбилейга ҳам муносиб совға бўлди. Ҳамзашунос олим Лазиз Қаюмовнинг «Машҳур кишилар ҳаёти» сериясида нашр этилган «Ҳамза» китоби ҳам тўйга аталган нашрлардан биридир. Унда олим Ҳамзанинг асосан совет давридаги ижтимоий ва ижодий фаолиятини илмий-бадиий лавҳаларда акс эттиради. Бу нашриёт юбилейга атаб яна бир китобни босмага тайёрламоқда. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Комил Яшин «Ёднома» хотира китобида устози билан бўлган учрашувлар, мулоқотлар ҳақида ҳикоя қилади.

«Юлдузча» нашриёти ҳам бу тантанага ҳозирлик билан келди. Атоқли шоирнинг болаларбоп асарлари жамланган «Ақл чироғи» тўплами ўзбек тилида, «Солнце смотрит нам в глаза» тўплами эса рус тилида чиройли безаклар билан совғабоп қилиб чиқарилди.

«Фан» нашриёти А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти ҳамда республикамизнинг ҳамзашунос олимларининг шоир асарлари тадқиқига бағишланган бир қатор рисолаларини нашрдан чиқарди. Масалан, илк марта Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг 5 томдан иборат мукаммал асарлар тўплами нашр этилди. Б. Назаровнинг «Ҳамза абадияти», Р. Воҳидов ва М. Ҳошимованинг «Илҳом чашмалари», С. Ризаевнинг «Ҳамза «Девони»нинг частотали луғати» сингари тўпламлар эса шоир асарлари юзасидан олиб борилган янги тадқиқотлар самарасидир.

Республикамизнинг бошқа нашриётларида ҳам, шунингдек, қардош республикаларда ҳам улуғ шоир юбилейига бағишланиб янги китоблар чоп этилди. Хуллас, бугунги қайта қуриш даврида ҳамзашунослик фанида ҳам изланишлар кучайди.

ШАРҚ КЕЧАЛАРИ

ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА Ниёзийнинг халқ урф-одатлари, маросимлари ва байрамлари ривожига қўшган ҳиссаси илмда деярли умумлаштирилмаган. Ваҳоланки, ўзбек совет маданияти тараққиётида у «янги ҳаёт куйчиси» ва «эскилик сарқитларига қарши курашувчи жангчи» сифатида маълум ва машҳурдир. Ҳамзанинг халқ байрамларига оид фаолиятида тўрт йўналиш кўзга ташланади.

Биринчидан, Ҳамза фаол ижтимоий-сиёсий арбоб сифатида янги ҳаёт тараққиётига ғов бўлган эскилик сарқитларига қарши курашиш билан бирга, замон талабига жавоб бермай қўйган диний одат ва байрамларга қарши ташвиқот ишларини олиб борган. Диний байрамларнинг синфий моҳиятини очишда шоирнинг 1914 йили ёзган «Рамазон» шеъри муҳим ўрин тутади. Унда Ҳамза байрамлар руҳонийларнинг ўз мавқеини янада мустаҳкамлашлари, меҳнаткашлар уларга янада кўпроқ қарам бўлиб қолиши учун хизмат қилиши ҳақида ачиниш билан сўзлайди. 1914 йилда ёзилган «Ийди қурбон» номли публицистик мақоласида ислом динининг яна бир моҳиятини очиб беради.

Ҳамза бўш вақтни ижтимоий фойдасиз ишга сарфлашни ўз асарларида қаттиқ танқид қилади. Л. Қаюмовнинг 1973 йили нашр этилган «Ҳамза» номли китобида келтирилишича, 1917 йили нашр этилган «Кенгаш» журналининг 2-сонидаёқ шоир байрам кунлари, жумладан, жума кунлари бефойда одатлар билан ўтаётганлиги ҳақида шундай деб ёзади: «Чунончи: боғларга чиқиб ўйнамоқ, қарта ўйнамоқ, гўдакларимиз эса тухум ва пилдироқ ўйнамоқ, уламо ва ағниё ва косибларимиз эса бори қорун тўйдурмоқ, бировларни мазамат ва ғийбат қилмоқ... фисқ ва номашруъ ишларга саргардон ва оғишталикдан иборатдур».

Иккинчидан, Ҳамза эскилик сарқитларига қарши курашиш билан чекланиб қолмасдан, халқ бисотидаги яхши анъаналарни ривожлантиришга чақиради ва бу борада ўзининг амалий ҳиссасини қўшишга ҳаракат қилади. Чунончи, профессор Л. Қаюмов юқорида тилга олинган китобида Ҳамза инқилобдан олдин ҳам, ундан сўнг ҳам халқ байрамларида, жумладан, Хоразмда «Гул байрами», Наманганда «Қовун сайли», кўпгина жойларда «Наврўз байрами» кабиларни ташкил қилишда фаол қатнашганлиги ҳақида қизиқарли маълумотлар беради. Ҳамза ижодига назар ташлар эканмиз, халқ байрамларини, дам олиш кунларини ижтимоий-фойдали одатлар билан бойитишга ҳаракат қилганининг гувоҳи бўламиз. Чунончи, Ҳамзанинг «Тўла асарлар тўплами»да (1989 йил, 4-том) шундай сатрларни ўқиш мумкин: «...байрам қилув бирбирларига меҳмон бўлиб қолмоқ; нотоб қардошларни боруб ҳол сўрмоқ... меҳмонхоналарда, дарсхоналарда бешлаб, ўнлаб мажлис қилмоқ... Уламолар авомга, ағниё фуқарога ёрдам қилмоқ, мактаблар очмоқ, кўҳна мадрасаларни тузатмоқ, кўр, шол ёхуд заифлик мажбурияти ила тирикликдан бутун ожиз қолган тул хотун, бева-бечора, етимларни тарбия қилмоқ... йўлларини изламоқ, хусусан, ўқув-ўқутув усулларин замонга мувофиқ тақсим қилмоқ чораларин ахтармоқ... миллатимиздаги бундай камчиликларни фикрлашмоқ, сўнгра ўн минглаб халқимизи бағрига тўплаб турган жомеларимизда воизларимиз орқали юқоридаги заруриётдан халқимизи озод қилмоқ... энг биринчи муҳим бурчимиздир.»

Учинчидан, шоир буюк инқилобнинг дастлабки йиллариданоқ интернационал байрамлар — Меҳнаткашларнинг халқаро бирдамлик куни — 1 Май, хотин-қизлар байрами — 8 Март, Октябрь революциясининг йиллиги кабиларни қувонч билан кутиб олди. У республикамиз территориясида юқорида санаб ўтилган байрамларни ўтказишнинг биринчи ташаббускорларидандир. Ҳамза томонидан ташкил қилинган илк труппа ҳам айнан байрам куни, яъни 1918 йил — 1 Май байрамига бағишлаб тайёрланган тадбир билан ўз фаолиятини бошлаган эди.

Тўртинчидан, Ҳамза ижодкор-новатор сифатида ўша давр учун муҳим бўлган янги байрамларни ташкил қилишга ҳаракат қилади. Жумладан, ўлкамизда оммавий театрлаштирилган байрамлар уюштириш борасида ўзига хос янги шакл, услуб яратади ва уларга «Шарқ кечалари» деб ном беради.

Маълумки, «Шарқ кечалари» инқилобга қадар ҳам уюштирилган. Масалан, ана шундай «Шарқ кечалари»дан бири 1911 йилда тошкентлик зиёлилар томонидан уюштирилган бўлиб, спектакль кўрсатиш билан чекланган эди. Ҳамза ана шу анъанавий шаклни халқ сайллари, оммавий инсценировкалар, концертлар, агитспектакллар, энг асосийси, янги мазмун билан бойитилган театрлаштирилган байрамларга айлантиради. Бу тадбирлар тарғибот ва ташвиқот ишларида жанговар қурол бўлиб хизмат қилди.

Ҳамза биринчи марта «Шарқ кечалари»ни 1919 йилнинг апрелида, Тошкентда ўлка сайёр драмтруппасининг гастроли вақтида «Турон» театрида ташкил қилади.

Бу кечаларнинг программаси беш қисмдан иборат бўлган. Ҳамза кеча ўтказиш жараёнини мунтазам равишда ривожлантириб борган. 1919 йилнинг 23 октябрида Андижонда ўтказилган «Шарқ кечалари»да у театрлаштирилган элементлардан ташкил топган концертдан фойдаланди ва махсус ёзган «Сармоя» номли инсценировкасини қўйди. Программада андижонлик машҳур қизиқчи — аскиябозлар санъатини намойиш қилиш ҳам мўлжалланган эди. Республиканинг турли бурчакларида мана шундай «Шарқ кечалари» ташкил қилиниб, Ҳамза улар учун «Ҳой, ишчи», «Қузғунлар», «Биз ишчимиз», «Ўзбекистон» каби махсус инсценировкалар ёзади. Бу инсценировкаларнинг ҳаммаси анъанавий томошалар асосида яратилган бўлиб, уларда илғор рус дрматургияси усулларидан ҳам фойдаланилган. Айниқса, унинг асарларида Ефим Вольнийнинг 1919 йили Тошкент, Самарқанд, Андижон, Наманган ва Кўқонда қўйилган «Икки дунё» номли инсценировкасининг катта таъсирини сезиш мумкин.

Худди Ефим Вольнийдаги каби Ҳамза инсценировкаларида ҳам янги қаҳрамонларнинг рамзий қиёфалари — Ишчи, Деҳқон, Қизил гвардиячи ва бошқалар пайдо бўлди. Агар Ҳамзанинг илк асарлари жамиятдаги айрим шахслар орасидаги конфликт асосига қурилган бўлса, энди унинг асарларидаги воқеалар икки дунёнинг ўткир тўқнашуви асосига қурилади. Инсценировка одатдагидай «Революция ғалабаси» билан якунланади.

Ҳамза инсценировкалари бой бадиий образлари билан фарқ қилади. Шу мақсадда ҳар бир бадиий ташвиқот-тадбирда турли ифода воситалари: рақс, пантомима, музикали дуэтлар, шеърлар, сўзлардан моҳирона фойдаланилган. Бундай усул оммавий тарғибот ва ташвиқот ишларининг таъсирини оширади.

ШУНДАЙ ҚИЛИБ, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий Октябрь инқилоби арафасида ва дастлабки йилларда эски одатлар, диний байрамлар (масалан, қурбон ҳайит, рўза ҳайит)га басма-бас илғор, ўз халқи ҳаётига мос янги байрамларни жорий этиш, театрлаштирилган оммавий «Шарқ кечалари» каби байрамларни яратишда катта иш олиб борган. У ўлкамизда ўзбек совет байрамларининг тараққий этиб боришига муносиб ҳисса қўшган.

Усмонжон ҚОРАБОЕВ,
Тошкент Давлат маданият институтининг доценти,

Клара МАҲМУДОВА,
катта ўқитувчи

ҚОРАҚАЛПОҚ ТЕАТРИ: ЎТГАН МАВСУМ ЎЙЛАРИ

ЯҚИН ВАҚТЛАРГАЧА мамлакатимизда, жумладан, бизнинг Қорақалпоғистон автоном республикамизда ҳукм суриб келган турғунлик йилларида бир группа такасалтанглар, учарлар, шаклбозлар, қоғозбозлар, товламачилар, мансабпарастлар ва манфаатпарастлар шаклланиб, илдиз отдилар. Ана шу ҳаётий далиллардан фойдаланган ҳолда ёш драматург Озод Олломуротов «Арқон узилганда...» комедиясини яратди. Режиссёр А. Ефремов бу асарни С. Хўжаниёзов номидаги Қорақалпоқ давлат Ёш томошабинлар театрида саҳналаштирди. Муаллиф томонидан пухта ўйланган қизиқарли сюжет персонажларни умумлаштириш, уларнинг ўй-мақсадлари ўзаро боғлиқлигини кўрсатиш учун имкон берган. Пьесанинг яна бир ўзига хослиги шундаки, ундаги асосий воқеалар қарши воқеаларга очиқ-ойдин эмас, эҳтиётлиқ билан, яширин, пардага ўралган ҳолда кураш олиб боради. Бош қаҳрамон Мақсат шундай нозик ҳаракат қиладики, салбий персонажлар ўзларини ўзлари фош этадилар. Албатта, пьеса камчиликлардан ҳоли эмас. Аввало, пьеса композиция жиҳатдан нотўғри қурилган. Бу ҳолни кўздан қочирган постановкачи режиссёр фақат диалоглар, монологлар ва баъзи кўринишларни қисқартириш билан чегараланади. Шунингдек режиссёр Бозорбой, Қурбон, Юсуп, Осиё каби образларга муаллиф юклаган сатирик хусусиятларга ҳам эътибор бермаган, тушунмаган, билъакс улардан чўчиган, пьесани фарс жанрида қўйган ва фақат қисман юмористик бўёқлар беришга ҳаракат қилган. Муаллиф билан ҳамкорликда бартараф этиш мумкин бўлган мавжуд камчилик ва нуқсонлар спектакль муваффақиятига соя солган.

О. Олломуротовнинг 1988 йил тугалланган «Ўйин қонуни» ёки «13-тираж» драмаси унинг биринчи комедиясидан кучсизроқ бўлиб қолган. Боз устига, асарни етарли иқтидорга эга бўлмаган режиссёр саҳнага қўйган. Масалан, постановкачи Б. Боймирзаев уста Мурот ва унинг қизи Света тилидан айтилган муаллиф ғоясини мутлақо бошқача тушунади. Шунинг учун ҳам асар номини ўзгартириб «Тубанлик» деб номлайдики, бу ном спектаклнинг мазмунига, ички моҳиятига тўғри келмайди.

Драматург ва режиссёр Муротни ижобий қаҳрамон, деб таърифлаб, бу образ воситасида Орол денгизининг қуриб битиши, Қорақалпоғистон ҳаётидаги салбий ҳодисаларни кўрсатишга ҳаракат қилсалар-да, бироқ Мурот она-ернинг ватанпарвари сифатида гавдаланмайди.

Пьесада ҳам, спектаклда ҳам Амударёнинг ифлосланишига, Орол денгизининг қуришига бевосита айбдор персонажларнинг аниқ хусусиятлари, характерларини кўрмаймиз. Ахир, драматургиямизда замон талаби билан ҳамоҳанг арзирли пьесаларни кўплаб учратиш мумкин-ку! Масалан, Тўлапберган Қайипбергановнинг «Фамилия» номли драмасини диққат билан ўқийдиган бўлсак, ундаги салбий персонаж Тимур Айтенов образида бюрократизм, манманлик, мансабпарастлик, ўз атрофига маънан нопок кимсаларни тўплашларни, 1965—1985 йилларда масъул лавозимларда ишлаган одамларнинг хусусиятларини кўриш мумкин...

1988 йили «Амударё» журналида чоп этилган Давлен Айтмуротовнинг «Аҳмоқлик гимни» комедиясида турғунлик даври иллатлари ва салбий ҳодисалар ёрқин бўёқларда берилади. Бироқ пьесанинг энг катта камчиликларидан бири шундаки, унда поэзия ва проза учун характерли бўлган баёнчилик устун туради.

Партиямиз Марказий Комитети бугунги кунда адабиёт ва санъат намояндалари ҳаётга дадил кириб боришлари лозим, деб уқтирмоқда. Жамият психологиямизда, маънавиятимизда инқилобий янгиланиш қилишга, қайта қуриш даврида салбий ҳодисалар оқибатларини дадил фош этишга қодир курашчилар тасвирланган асарларга муҳтож.

Истеъдодли драматурглардан бири К. Раҳмонов партия ва замоннинг бу талабига тезкорлик билан жавоб бериб, ўтган йили «Онамнинг еттинчи эри» номли сатирик комедиясини ёзди. К. Станиславский номидаги Қорақалпоқ давлат театри шу йилнинг ўзида асарни саҳналаштиришга муваффақ бўлди. Муаллифнинг ғояси шундан иборат: жамиятимизда, жумладан, автоном республикамизда ҳам ўтган йиллар давомида шаклланиб қолган салбий иллатлар севгида, этикада ва одамлар характерида пасткаш, бемаъни хусусиятларни шакллантирдики, буларни сатира олови билан йўқотмай, одамларнинг илгариги руҳиятларини кескин ўзгартирмай туриб, янгича тафаккур, маънавий принцип нормаларини қарор топтириш мумкин эмас. «Онамнинг еттинчи эри» комедиясининг марказида турувчи Буркит образида бу ҳаётий кўринишлар ўзининг аниқ ва ёрқин ифодасини топган. Буркит образида виждон масаласи аниқ намоён бўлади. Бу қаҳрамоннинг онасига муносабати ва унинг еттита эрига қарши курашда кўзга ташланади. Бироқ Буркит характерида қорақалпоқларнинг қадимий ажойиб урф-одатлари, —олижаноб тарбия усулларига очиқ қарама-қарши бўлган, томошабинни ниҳоятда ранжитувчи хусусиятларни кўплаб учратамиз. Масалан, онасининг ва ўзи яқиндан танишмоқчи бўлган Инкор исмли қизнинг олдида бўлмағур ибораларни, уят гапларни ҳеч иккиланмасдан айтаверади. Пьесадаги сийқа, ҳаёсиз кўринишлар спектаклга (постановкачи режиссёр Н. Ансатбоев) тўлалигича кўчирилади. Қаршиға (актриса Х. Сапарова) ўғлининг олдида ҳеч бир истиҳоласиз ечинаверади, ўйнашига ошкора чақириқ назари билан қараб, имо қоқади. Ўзининг олтинчи ўйнаши Зарип билан севги ишратларига тайёр ҳолда ётоқхонага киради. Улар шу даражага етиб борганларки, томошабин кўз ўнгида ифлос ниятларини амалга ошириш учун ётоқхонага беҳаёларча ошиқадилар.

АГАР ШУ СПЕКТАКЛЬ ва шунга ўхшаш фақат кулги учун яратилган бадиий саёз, ёшлар тарбиясига салбий таъсир этувчи асарлар бундан буён ҳам намойиш этилаверса, ўйлаймизки, бундай постановкалар томошабин тарбиясига салбий таъсир қилади, холос. К. Станиславский номидаги театрнинг бу каби ғоявий-бадиий номукаммал асарларни қўйишда сахийлик қилиши яқингинада давом этиб келган салбий кўринишларнинг оқибатидан бошқа нарса эмас. Ҳа, театр репертуарининг нобоп танланиши ҳам драматургиямиз ва театр санъатимизда, шунингдек, томошабинда шаклланган турғунлик даври эстетик дидининг ўзгармай қолишига таъсир этади.

Ҳамма бало шундаки, театрлар репертуарига киритилаётган пьесалар замонавий эстетик дид талабларига қараб танланмаётир. Кўпинча шундай бўладики, Қ. Матмуротов ва А. Ўталиевга ўхшаш драматургларнинг муваффақиятсиз пьесалари ўйламасдан қабул қилиниб, театр репертуарига киритиб юборилаверади. Таржима пьесалар постановкасида эса аҳвол бундан ҳам ёмон. Иккита давлат театрида қўйилаётган таржима пьесаларни умрида ҳатто ҳикоя ҳам ёзмаган актёр ва режиссёрларнинг ўзлари ўгирмоқдалар. Уларнинг бор-йўқ ташвишлари қалам ҳақини ундиришдан иборат. Қорақалпоқ давлат Ёш томошабинлар театри эса қорақалпоқ ёзувчилари, драматурглари билан мутлақо иш олиб бормайди, фақат таржима спектакллар постановкаси билан овора бўлиб ётибди.

Хуллас, биз қорақалпоқ театр санъатидаги, драматургиясидаги ва томошабинлар дидидаги турғунлик иллатларини бартараф этиш учун аввало қуйидагиларга эътиборни қаратиш лозим деб ўйлаймиз.

Биринчидан, театр драматургиямиз учун том маънода лаборатория бўлиши шарт. Бунинг учун театрларимизда драматургия назариясини нозик ва профессионал тушуна биладиган, ёзувчилар билан ижодий ҳамкорлик қила оладиган истеъдодли режиссёрлар ишлашлари керак. Бош режиссёрларни эса иттифоқдош республикалардан таклиф қилиш лозим. Ўзбекистон Театр арбоблари союзининг Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоғистон АССР Маданият министрлиги билан биргаликда бу вазифани тезда ҳал этишлари зарур. Икки давлат театри ва олтита халқ театри учун пьесалар, таржима асарлар танлаш ишини бевосита юқорида тилга олинган союзнинг қорақалпоқ бўлимига юклаш керак. Очиғини айтганда, ҳозир бу бўлим фақат солиқ йиғиш билан шуғулланмоқда.

Иккинчидан, бундан буён ҚҚАССР Маданият министрлигининг гўё совет театр санъатидаги янги реформани амалиётга тадбиқ этишга қаратилгандек таассурот қолдирувчи сохта тадбирлар белгилашини кескин тўхтатиш мақсадга мувофиқ. Масалан, К. Станиславский номидаги Қорақалпоқ давлат театридаги ички ижодий келишмовчилик, кескин нороziликни бартараф этиш мақсадида автоном республика Маданият министрлиги аралашуви билан Н. Ансатбоев Байрам Матчонов ўрнига (унинг асосий касби — қўшиқчи) Қорақалпоқ давлат филармониясига директор этиб сайланди. Театрнинг бош режиссёри вазифасига эса актёрлик факультетини тугатган Бауетдин Боймурзаев тайинланди. Афсуски, ҳеч қандай сайловсиз, ҳатто коллективнинг розилигисиз министрлик Н. Ансатбоевни яна театрнинг бош режиссёри вазифасига қўйди. Очиғи, бундай айёрона «операция» фақат зиён келтиради, холос.

Учинчидан, драматурглар — Қорақалпоғистон АССР Ёзувчилар союзи аъзолари томонидан ёзилган янги пьесалар, аввало, Ёзувчилар союзи қошидаги драматургия кенгаши йиғилишида муҳокама этилиши ва бу ҳол анъанага айланиши лозим. Шу кенгаш раиси Т. Оллоназаров ўз вазифасига лоқайд қараб, барча юкни Т. Сейтжонов елкасига ортиб қўйган. Ана шундай ўз вазифасини ўзгалар елкасига ортиш, ишга лоқайдлик оқибатида драматургия кенгаши фаолиятида турғунлик ҳукм сурмоқда. Агар Қорақалпоғистон АССР Ёзувчилар союзи президиуми бу масалани махсус кўриб, жиддий чора-тадбирлар орқали ўзгариш ясамаса, драматургиямизнинг бугунги турғунлик ҳолати, шубҳасиз, янада чуқурлашади.

БИЗНИНГЧА, ЮҚОРИДАГИ таклифларни амалга ошириш қорақалпоқ драматургиясини ачинарли аҳволдан қутқариб, театр санъатимиз ва режиссурани турғунлик ҳолатидан чиқаришга ёрдам беради.

Бектурғон ТУРСУНОВ,
театршунос

ТАЪМИРЛАШДАГИ ЛОҚАЙДЛИК

ҚЎҚОН МУЗЕЙЛАРИ ҚАЙ АҲВОЛДА?

ЎЗ ДАВРИНИНГ маҳобатини, халқимиз маънавиятининг қудратини, нафосат ва гўзаллигини ифодаловчи архитектура асарларини гўзаллик ва мангуликка битилган ҳайкаллар, десак янгилишмаган бўламиз. Ана шу меросимизнинг талайгина қисми Қўқон шаҳрида сақланмоқда эди. Янаям аниқроғи, сақланаяпти, деган хаёлда эдик. Шаҳар бўйлаб саёҳатимиз бошланди-ю, хаёлларимиз пучга чиқди. Биз тасаввур қилган обидаларнинг кўпчилигидан ном-нишон ҳам қолмабди. Қолганларининг ҳам узоқ сақланиб туриши гумон.

...Офат 30-йиллардан бошланди. Мударрислар таъқиб қилинди. Мадраса ва масжидлар ташландиқ жойларга айланди. Қўқондаги адабиёт музейининг кекса ходими Аҳмаджон ака Мадаминов ўтган кунлар ҳақида ҳикоя қилар экан, эшитганларимизни тасаввуримизда жонлантиришга тиришамиз. Айрим гаплар тасаввуримизга сиғмаса-да, шуни англаймизки, ҳали тарихимизнинг ўқилмаган саҳифалари ҳам, ёзилмаган саҳифалари ҳам кўп экан.

— Хонимойим мадрасасининг фақат дарвозасигина сақланиб қолди, — дейди Аҳмаджон ака. Биз бу мадраса қачонлардир меъморчилик обидасига киритилганлигини тасаввур қиламиз. Бу дарвоза ортида тарих бўлган, маданият ва санъат бўлган. Энди эса ҳеч нарса йўқ, фақат дарвоза сақланиб қолган.

«Туркистон вилояти газети»нинг 1907 йил 21 ноябрь сонида мухбир Юсуфжон Мирзо имзоси билан Қўқондаги мадрасалар рўйхати берилган. Бу рўйхатга қараганда, мухбир ўттиз саккиз мадрасани номма-ном санаб чиқади. Умуман, шу соҳа мутахассис олимларининг ҳисобларига кўра, Қўқонда мадрасалар сони мунтазам ўсиб, 1920 йилларда 50 дан ошган экан.

Мадрасалар — ўтмиш даврининг дорилфунунлари, десак янглишмаймиз. Чунки уларда машҳур олимлар адабиёт, табииёт, алжабр ва фалакиёт каби фанлардан дарс беришган. Асримиз бошларида айрим мадрасаларда рус тили ҳам ўқитила бошлаган. Бухородаги Улуғбек мадрасаси дарвозасига араб тилида «илмга талаб, интилиш ҳар бир мусулмон аёл ва эркак учун фарздир», деган сўзлар ўйиб ёзилган. Тарих дарсликлари ва айрим тарихчиларнинг маърузаларида «Улуғ Октябрь социалистик революциясигача Ўзбекистон аҳолисининг фақат икки фоизи саводли бўлган», деб қайд этилади. Лекин Қўқондаги 50дан, Бухородаги 300дан ортиқ, Хева, кўҳна Урганч, Самарқанд, Тошкент, Кармана, Яккабоғ, Шаҳрисабз ва бошқа шаҳарларда мавжуд бўлган мадрасалар сони юқоридаги мубҳам фактни инкор этадики, бу муаммони тарихчиларимиз қайта ўрганиб, тарихий ҳақиқатга мувофиқ чуқур илмий фикр билдиришлари лозим, деб ўйлаймиз.

Энди Қўқон архитектура ёдгорлигига қайтайлик. Хўш, бизнинг давримизга келиб улардан қанчаси сақланиб қолган?

— Санашга арзигулик 10 тадан ошар-ошмас архитектура ёдгорлиги бор, холос, — дейди Аҳмаджон ака.—Уларнинг ҳам кўпчилиги Аюббой уйи, Олимжон ҳожи уйи, Абдураҳмон қози уйи, Саиджон қози уйи каби бинолардир.

МАДАНИЙ МЕРОС ВА МУНОСАБАТ

ҒАРОЙИБ дарвозахонани кўриб, унинг қайси архитектура мактабига: Шарқми ё Ғарбга тегишли эканини тушунолмай қолдик. Дарвозахонанинг икки ёнига икки янги бино барпо қилинибди. Эндиликда бирор кишига бу бино XVIII асрда қурилган Миён Ҳазрат мадрасаси, десангиз асло ишонмайди. Ансамблни тўла кўриш учун мадрасанинг томига чиқишга тўғри келди. Обиданинг вайрона ҳолини кўриб, кўксингизни чангаллаб қоласиз. Ҳозир 3—4та ҳужра ва пештоқли, гумбазли дарвозахонагина бутун қолган. Олд қисмига қўшимча қурилган бинолар ансамблнинг қадимий қиёфасига путур етказган. Шарқий қисмидаги айвон бузилиб кетган. Ёдгорликнинг қолган қисмидаги аҳволни сўз билан ифода қилиш қийин. Мадрасага Қўқон шаҳар шойи-атлас тўқиш фабрикаси жойлашган бўлиб, ҳовлилардан бирига цех ҳам қурилибди. Қонун бўйича ёдгорликларга 20 метр масофагача яқин бўлган ерларга турар жой ва бошқа бинолар қуриш тақиқланади. Бинобарин, Миён Ҳазрат мадрасасининг олд қисмига фабрика идораси, ичкари қисмига эса цехлар қурилганига ҳайратланмай иложингиз йўқ. Мадраса деворида бошқа обидаларда бўлгани каби «Давлат томонидан қўриқланади. Ёдгорликка шикаст етказганлар қонун томонидан қораланади», деб ёзилган лавҳа бор. Тарихий ва маданий ёдгорликларни муҳофаза қилиш ҳақидаги қонун регионимизда ҳали тўла кучга кирмагани сезилиб қолмоқда. Улуғ демократ шоирларимиздан мавлоно Муқимий умрининг сўнгги кунларида ушбу мадрасада истиқомат қилган экан. Ҳозир ўша ҳужра ва яна қўшимча ҳужраларда музей ташкил этилибди. Бу иш таҳсинга лойиқ, албатта. Лекин ниҳоятда ночор аҳволда бўлган музейни саёҳатчиларга қайси юз билан намойиш қила оламиз?

Музей илмий ходими Абдулатиф Турдиев билан суҳбатлашдик. Мадрасанинг қурилиш тарихи қизиқ экан. Миён Ҳазрат (Миён Фазл Аҳат, Соҳибзода Ҳазрат номи билан машҳур) мадрасани қурдирган кишининг исми-шарифи бўлиб, у асли Пешавордан келиб қолган. Билими туфайли маҳаллий аҳоли орасида эътиборга сазовор бўлиб, хон саройида маслаҳатчи даражасига кўтарилади. Покистондан мерос олиб, ўз маблағига шу мадрасани қурдиради.

— Комплекснинг ҳовлилар системасига бўлиниши, — дейди Абдулатиф ака, — бу ерда ўқитиладиган фанларнинг группалаштирилиши билан боғлиқ. Мадрасада илоҳиётдан ташқари дунёвий фанлар ҳам ўқитилган. Агар у ердан фабрика кўчирилиб, таъмирланса, Қўқон демократ шоирларига бағишланган ажойиб музей ташкил қилиш мумкин. 1978 йилдан 1981 йилнинг ёзигача қадар фақат дарвозахона, музейга ажратилган ҳужралар ва фабриканинг чегарасига қарашли битта ҳужра таъмирланди, холос. Қолган қисми эса ҳамон эски ҳолича ётибди. Мадраса ичига ўрнатилган станоклар ёдгорлик умрини эговламоқда.

Абдулатиф аканинг ҳикоясича, фабрика бу ерга 1926 йилда жойлаштирилган экан. 1941 йили Қўқон шаҳар маориф бўлимининг ташаббуси билан Муқимий яшаган ҳужрада музей ташкил қилинган. 1961 йили шоир Ғафур Ғулом аралашуви билан Адабиёт музейи учун асримиз бошларида қурилган рус давлат банки биноси бўшатиб берилиб, музей мадрасадан кўчиб чиқади. Муқимий музейи эса адабиёт музейининг филиалига айлантирилади, ҳамда шароит анча яхшиланади. Афсуски, Муқимий ва Ҳамза музейлари Қўқон шаҳар Ўлкашунослик музейига бириктирилгандан сўнг аҳвол ёмонлашади. Ахир, Адабиёт музейларининг Ўлкашунослик музейига бириктирилиши кулгили ҳол эмасми?

Ҳозир Муқимий ҳамда Ҳамза музейларида жами 8 киши ишлар экан. Бор-йўғи битта илмий ходим бўлиб, у мудир, фонд қўриқловчи, экспонат йиғувчи, экскурсовод ва яна бир қанча вазифаларни бажаради (Сочи шаҳридаги Н. Островский уй-музейига 57та штат ажратилган). Ўзингиз ўйланг, битта илмий ходим музейни қай даражада обод қила олиши мумкин. Штатни кўпайтирмаслик учун масъул одамларимизга баҳоналар етарлича топилади. Масалан, кирувчилар сони камлиги, музейлар ўзини маблағ билан таъминлай олмаслиги ва ҳоказо. Аслида, шароит яратиб, маориф бўлимлари билан боғланиб, экскурсиялар ташкил қилинса, кирувчилар ҳам, маблағ ҳам етарли бўлар эди. Бу ишларнинг тарбиявий аҳамияти биздан кўра азиз газетхонларга кўпроқ маълум.

МАНГУ ОБИДА

Жонкуяр олим Ҳамид Сулаймоннинг аралашуви билан 80-йилларда фабрикани ёдгорлик ичидан кўчириш тўғрисида қарор чиқарилиб, шаҳар территориясидан жой ҳам ажратилган экан. Лекин қарор ҳамон қоғозда қолиб кетмоқда.

ҲАВОҚАНД?

КЕЧ ТУША бошлаганига қарамай, шаҳарнинг гавжум жойларидан бўлган Чорсудаги Жоме масжиди сари ошиқдик. Пештоқига катта ҳарфлар билан «Ҳавоқанд» деб ёзиб қўйилган бино қаршисида ажабланиб тўхтасакда, дарвозадан кириб, «наҳотки адашган бўлсак», деган хаёлдан қутулдик. Муҳташам айвон ва хонақони танидик. Лекин обиданинг қолган қисми...

Ҳавоқанд?! Ажабо, бу сўзнинг бинога нима алоқаси бор? Қизиғи шундаки, ёдгорликнинг бош қисми савдо растасига мослаштирилиб, дўкон вазифасини ўтамоқда. Сўраб-суриштиргимиз келди. Лекин қоронғу тушиб қолганлиги сабабли, масжид кимсасиз эди. Эртаси куни яна шу дарвозадан кирар чоғимизда патта сотаётган аёлга рўбарў келдик.

— Чойхонагами ёки масжидни томоша қиласизми?

— Сизга нима фарқи бор? — деймиз аёлнинг саволидан ажабланиб.

— Фарқи бор. Чойхонага бўлса ўтаверинг, томошага бўлса, марҳамат, патта олинг, — дейди аёл кулиб.

Маълум бўлишича, обиданинг ғарбий томонида масжидга уйғунлаштириб қурилган чойхона бўлиб, унга ҳам, Жоме масжидининг сақланиб қолган қисмига ҳам бир дарвоза орқали кирилар экан. Беихтиёр паттачи аёлга ачиндик. Ахир, эртадан-кечгача бир саволни қайтариш, одамларга тушунтиришдан ўнғайсизланиш осонми? Дарвозадан кирувчиларнинг эса кети узилмайди. Чойхона ёнида солинаётган янги бино ҳақида ҳали ҳеч нарса билишмайди. Масжиднинг рўпарасида ҳам қурилиш ишлари кетмоқда. Ўртада безаклардан холи, пишиқ ғиштдан ишланган минора қад кўтариб турибди. У конус шаклида қурилган бўлиб, тепаси олти қиррали қафаса — туйнуклар ва гумбаз билан тугайди. Эътибор берган киши миноранинг тепа қисми конус шаклида бўлганини англайди. Бироқ туйнуклар «зукко» таъмирчилар томонидан чиройли ғиштин панжаралар билан беркитилибди.

Сўраб-суриштиришлар натижасида Жоме масжиди тарихига оид анчагина маълумотларни билиб олдик. Яқин йилларгача қаровсиз ташлаб қўйилган масжиднинг (аслида мадраса таркибида бўлган экан) жануб тарафидаги ҳужралари ва катта гумбазли, сернақш дарвозахонаси бузилиб кетган. Бузилмай қолган 98 устунли айвон ва хонақо биносидан кўп йиллар давомида пойабзал базасининг омбори сифатида фойдаланиб келинган. Аммо қаровсизлик сабабли айвон ва хонақонинг муқарнас билан ишланган гўзал устунларининг бир қисми қийшайиб, бузилиш ҳолига келиб қолган. Шаҳар маъмурияти махсус қарор қабул қилиб, ёдгорликни таъмирлатибди. Яъни, шарқ томонидаги дарвозахона ўрнига янги дўконлар ва дарвозахона, ғарб томонига ҳашаматли чойхона қурдирибди. Айтинг-айтинг, жануб тарафидаги ҳужралар ўрнига ва чойхона ёнига қурилаётган бинолар, сартарошхона, видеосалон ёки ҳаммомга мўлжалланаётган бўлмасин-да.

Мадрасанинг омон қолган қисми таъмирлангани яхши. Лекин ана шу таъмирланган нақшу нигорлар ўз жилоларини йўқота бошлаган. Чунки таъмир ишлари учун республикамизда махсус бўёқлар топилмагани, янаям аниқроғи, таъминлайдиган ташкилотнинг ўзи йўқлиги сабабли таъмирчиларимиз оддий қурилиш бўёқларидан фойдаланишга мажбур бўлганлар. Ана шу манзараларни кўриб, бир нафас хаёлотга берилдик: қани энди, ансамблнинг кириш қисмидаги дўконлар ўрнига қадимий санъат намуналаридан кўргазмалар ташкил этилса, қурилаётган бинолар адабиёт музейи учун мослаштирилиб, бу ердан сўнгги 200 йил давомида Қўқонда етишиб чиққан 300 дан ортиқ ёзувчи ва шоирлар ўрин топсалар, «Бу бинода 1925 йилнинг февралида М. И. Калинин нутқ сўзлаган эди», деб ёзилган мармар лавҳа ёнига «бу бинода фалон шоир, ёзувчи, олимларимиз таҳсил кўрган» (Фурқат ҳам Жомеда таҳсил олган), деб ёзилган лавҳалар илинса... Биз бино пештоқидаги ёзув ҳақида сўрабсуриштирдик. Маълум бўлишича, Ҳавоқанд сўзининг ёдгорликка алоқаси бор-йўқлигини шу сўзни ёзиб қўйишни тавсия этган одамлар ҳам, ёзган одамлар ҳам билмайди. Фикримизча, бино пештоқига нақш ишланса ёки улуғ сиймоларимиз яратган бирор байт битилса, оқилона иш бўларди.

ТАЪМИР СИФАТИ НЕГА ЁМОН?

ШАҲАРНИНГ ЭНГ асосий диққатга сазовор ёдгорликларидан бири — Худоёрхон саройи бўлиб, у XIX асрда сунъий тепалик устига қурилган экан. Пештоқига араб имлосида «Арки олий Саид Муҳаммад Худоёрхон» сўзлари битилган дарвозага яқинлашар эканмиз, Қўқон саройи анъанавий кўринишга эга бўлса-да, кўзни қамаштирар даражада ажралиб туришини сездик. Ёдгорликнинг ички қисмини безашда Фарғона меъморчилигига хос бадиий услублар ўз ифодасини топган. 1876 йили капитан Н. Воронцов ҳамда топограф А. Борисовский чизган Қўқон ўрдасининг бош планида сарой олдида занжирбанд дарвозалар қурилган алоҳида майдон борлиги ва уни боғлар қуршаб турганлиги кўринади. Афсуски, бу боғ, майдон ва саройнинг иккинчи қисми бўлмиш ҳарам бузилиб кетган. Ёдгорлик 1956 ва 1977 йилларда таъмирланган. Шунга қарамай у жиддий таъмирга муҳтож. 1977 йилдаги таъмир ишларида Риштонда тайёрланган кошиндан фойдаланилган. Орадан 10 йил ўтар-ўтмас бу кошинларнинг ранги униқиб, ёрилиб, ивиб кетибди.

Шу ўринда кошинлар, ранглар ва бўёқлар сифати хусусида тўхталиш айни муддаодир. Қадимги кошинпазлар бўёқ тайёрлашда темир, мис, рух, қалай, сурма, қўрғошин ва бошқа кўпгина кимёвий моддалардан моҳирлик билан фойдаланишган. Ҳозирги кунда ҳам анъанавий усулда бўёқ тайёрлаш давом эттириляпти. Лекин бу анъана қоидалари кўп ҳолларда бузилмоқда. Риштонни қўя турайлик, Самарқанддаги махсус илмий ишлаб чиқариш ва таъмирлаш устахонасининг кошинкорлик устахонасида ҳам кўп миқдорда сифатсиз маҳсулотлар тайёрланяптики, бу таъмир ишларига, шубҳасиз, салбий таъсир кўрсатмоқда. Ваҳоланки, бу ерда сифатли кошин тайёрлаш имконияти йўқ эмас. Қисқасини айтганда, классик усулда кошин тайёрлашнинг ўзига хос қонун-қоидаларига риоя қилмасдан туриб, яхши натижаларга эришиш амри маҳол. Умрбоқий кошинлар тайёрлаш учун боболар зукколиги, покизалиги ва, энг муҳими, лабораториялар керак. Шу ўринда табиий, саволлар туғилади. Регионимиздаги кимёвий моддалар билан заҳарланган тупроқ ва сув таркиби қадимий кошинлар таркибига тўғри келармикан? Нима учун Риштондаги оддий керамика цехида тайёрланаётган маҳсулотлардан таъмир ишларида фойдаланишга рухсат берилмоқда?

Қўқон архитектура ёдгорликлари таъмирланаётган объектларда аянчли бир манзаранинг гувоҳи бўлдик. Уларнинг деярли барчасида ғишт ўрнига терракота (декоратив безак учун девор сиртига ёпиштириладиган европача ғишт тури) ишлатилмоқда. Қизиғи шундаки, терракота таъмирлаш сметасида кўрсатилиб, Маданият министрлигининг махсус эксперт комиссиясида тасдиқланган. Ёдгорликларнинг қадимий қиёфасига шикаст етказиш ўтмиш санъатини йўқотиш билан баробар эканини билган ҳолда, бу хил лойиҳа сметасини тасдиқлаш жиноят эмасми? Шунингдек, қурилиш материаллари ҳам ўта жўн. Ёғочнинг энг паст нав қайин тури, турли маркадаги цемент ва экспертизадан ўтказилмаган ғиштлардан фойдаланилмоқда. Рубероид — тўл қоғози ёпилганда, тўсинни ҳам, вассани ҳам чиритиб юбориши аниқланган. Шунга қарамай, ҳамон ундан фойдаланишга рухсат берилмоқда.

Фикримизча, Қўқондаги маданий ёдгорликларни юзаки таъмирлаш ишлари зудлик билан тўхтатилмоғи, мутахассислар томонидан жиддий ўрганилиб, зарур чора-тадбирлар кўрилмоғи лозим. Бу ишда бефарқлик ва лоқайдлик қилиш янги фожиаларга сабаб бўлиши муқаррар.

Мухтор КОМИЛОВ

ҚАДИМИЙ СОЗ ВА СОЗЧИ

Ғижжакни созларнинг сози деб атайдилар. Чунки унинг оҳанглари инсон руҳиятига жуда тез кириб боради ва ғоят кучли таъсир этади. Буюк табиб ва аллома Ибн Сино ғижжакнусха соз чалиб руҳий хасталарни даволагани ҳақидаги ривоятлар бежиз оғиздан-оғизга ўтиб юрмайди. Шуҳрат Йўлдошев ғижжакни замонавий усулда моҳирлик билан куйлатаётган созандалардан биридир. У бутун қобилиятини ўз созига бахш этади. Ш. Йўлдошев маҳорат поғонасига бир умр тинимсиз машқ қилиб, ўз устида ишлаб эришди. Ҳа, талантни, қобилиятни тарбиялаш учун ҳам чинакам меҳнат қилиш зарур. Шуҳрат қобилиятини жуда эрта намоён этди. Илк концертини ўн ёшида намойиш қилди. Унинг репертуарида «Андижон полькаси», «Ойижон» каби анъанавий куйлар билан биргаликда Николо Паганинининг «Доимий ҳаракат» асари ҳам бор эди. Шуҳрат меҳри тушган бу созни халқ куйлари асосида эгаллаган, ўзича тадқиқ этган бўлса, кейинчалик ижро имкониятини кенгайтириш ҳақида бош қотирди. Унда жаҳон халқлари куйлари ва композиторларининг асарларини ижро этиш истаги туғилди. Шуҳрат 1955 йилда Р. Глиэр номидаги музика мактабига ўқишга кирди. Музика мактабида ҳам, кейинчалик, Тошкент давлат консерваториясида ҳам унга ғижжак сози билимдони, тажрибали педагог Обид Холмуҳамедов мураббийлик қилди. Бугунги кунда у яна бир моҳир ғижжакчи — Абдуҳошим Исмоилов билан бирдай камолот сари интилмоқда. Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист А. Исмоилов ғижжакда миллий куйларни ижро этишда кучли маҳорат касб этди. Ш. Йўлдошев жаҳон куйларини чалишда беназир. Бироқ бу — Ш. Йўлдошев миллий куйларни ижро этишда моҳир эмас экан деган маънони билдирмайди, асло. Ўзга халқлар музикасини ўз халқи куйларини мукаммал билган, яхши ижро эта олган санъаткоргина юксак даражада адо этиши мумкин. Шуҳрат Йўлдошев репертуарининг бошида «Тановар», «Муножот», «Чўли ироқ» каби халқ куйлари, бобоси, илк устози — Т. Жалиловнинг «Отмагай тонг», «Наргизистоним менинг», «Эй кўнгил», И. Акбаровнинг «Алла», «Шарқ рақси» каби асарлари туради. Созанда ижросида И. Брамс, Н. Паганини, Л. Бетховен, Ф. Шопен, И. Бах, Ж. Бизе, П. Чайковский, Ж. Россини каби буюк композиторларнинг асарлари ғижжакда ўзгача жозиба билан садоланди.

1973 йилда Воронеж шаҳрида ўтказилган Бутуниттифоқ халқ чолғулари конкурси Ш. Йўлдошев ижодига катта шуҳрат келтирди. У биринчиликни эгаллади ва конкурс лауреати бўлди. Конкурс доирасидаги асарлари ижросини эшитган атоқли совет композиторлари А. Хачатурян созандани «Ўзбек Паганиниси» деб баҳолади. У топиб айтди. Ш. Йўлдошев Н. Паганинини асарларини севади. Уларни ихлос ва завқ билан ижро этади. Ҳозир жаҳон халқлари ва композиторларининг юздан ортиқ асарлари унинг ижросида республика радиосидан янграмоқда, 4 та грампластинкага созанда ижросидаги куйлар ёзилди. Бу санъаткорнинг ғоят катта ижодий имкониятидан далолатдир.

— Шуҳрат Йўлдошевнинг созанда сифатидаги маҳоратини юксак баҳолайман, — дейди СССР халқ артисти Тамарахоним. — Чинакам маҳорат бўлмаса ҳар қанча саъй-ҳаракату чиранишлар бир чақа! У — ғижжак орқали садолантириш хаёлга ҳам келмайдиган асарларни мисли кўрилмаган дадиллик билан ижро этади ва яхши ютуқларни қўлга киритади, муҳими, бу чолғу сози билан тингловчиларнинг қалбини забт этади.

Моҳир ғижжакчи ўз маҳоратини нафақат мамлакатимиздаги йирик шаҳарларда, балки Югославия, ГДР, Венгрия, Польша, Мўғулистон, Яман, Италия, Сурия, Жазоир, Кипр каби мамлакатлар музика ихлосмандлари олдида ҳам намойиш этди, олқишларга сазовор бўлди.

Ш. Йўлдошев ҳозир М. Қориёқубов номидаги Ўзбек давлат филармониясининг Т. Жалилов номидаги давлат халқ чолғу асбоблари оркестрида ишлайди. У ғижжак созини оркестрга қўшиш борасида ҳам катта тажриба тўплади. Бу жараёнда унга оркестр дирижери, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист Ф. Содиқов ҳамфикр ва маслаҳатчи бўлмоқда. Созанда билим тажрибаларини ҳамкасб, ҳамсоз дўстларига ўргатиб келмоқда. Оркестр бу йил ўзининг 50 йиллик тўйини нишонлайди. Бу ижодий коллективда Шуҳрат аканинг ўз ўрни бор.

Шуни ҳам айтиш керакки, кейинги пайтларда ғижжак созига ихлос қўйиб уни ўрганаётган ёшлар камчил. Бунинг асосий сабабларидан бири — ғижжак сози усталарининг концертлари томоша залларимизда, телевидение экранида тез-тез намойиш этиб турилмаганлигидир. Чолғу ансамблларида ҳам ғижжак камдан-кам кўринмоқда. Ҳолбуки, халқимиз бу қадимги созни ҳам, унда чалинадиган куйларни ҳам севади. Шуҳрат Йўлдошев каби юксак маҳорат эгаси созанда-санъаткорлар эса созининг умрига умр қўшадилар. Шуҳрат Йўлдошев ғижжакда куй чалганда, бу кекса олам бир зум яшаргандай бўлиб кетади.

Р. РАУПОВ

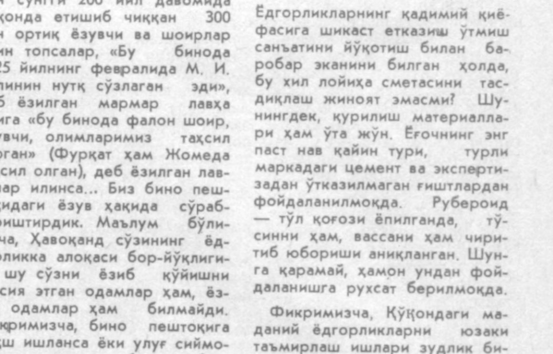

Чилонзор район «Ёшлик» вокал-чолғу ансамбли қатнашчилари ранг-баранг программада томошабинларга хизмат қилиб келмоқдалар. СУРАТДА: ансамбль қатнашчилари.

М. НУРИДДИНОВ фотоси

ТОШКЕНТДА ХОТИН-ҚИЗЛАР АНЖУМАНИ

Ўтган куни республикамиз пойтахтида Осиё ва Тинч океани регионы мамлакатлари хотин-қизлар жамоатчилигининг форуми очилди. Бу анжуман «Хотин-қизлар тинчлик учун ва тинчлик хотин-қизлар учун» деб аталади. Унда йигирмадан зиёд мамлакат хотин-қизлар ташкилотлари, Халқаро хотин-қизлар демократик федерацияси, Тинчлик ва озодлик учун хотин-қизлар халқаро уюшмаси, ижтимоий тараққиёт ва инсонпарварлик масалалари бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Вена марказининг вакилалари қатнашмоқдалар.

Анжуман иштирокчиларини 16 май куни Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Раиси Ғ. Ҳ. Қодиров қабул қилди. Учрашувда ўзбек хотин-қизларининг республика экономикасини, фани ва маданиятини ривожлантиришга қўшаётган ҳиссалари, турли жабҳалардаги раҳбарлик фаолиятлари хусусида сўз юритилди. Уларнинг қайта қуриш, демократиялаш жараёнларидаги ижтимоий-сиёсий фаолликлари тилга олинди. Бўлиб ўтаётган анжуман турли мамлакатлар хотин-қизларининг ер юзида тинчликни барқарор қилиш учун бирдамлигини янада мустаҳкамлайди, инсоният олдидаги жаҳоншумул муаммоларни ҳал этишда муҳим аҳамият касб этади, деб умид билдирилди.

Анжуман 21 майгача давом этади. Унда тинчликка, халқаро аҳволга, хотин-қизларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги ва жамиятдаги мавқеига бағишланган маърузалар тингланади. Турли мавзуларда баҳс-мунозаралар бўлиб ўтади.

Пойтахтимиз меҳмонлари, шунингдек, партия-совет ташкилотлари раҳбарлари, Тошкент шаҳри ва области ишчи-хизматчилари, дала меҳнаткашлари билан учрашадилар. Интернационал дўстлик кечаларида қатнашиб, чет эллар билан маданий ва дўстлик алоқалари жамиятининг Ўзбекистон бўлими фаолияти билан танишадилар.

ЁДГОРЛИКЛАР ЭЪТИБОРДА

Узоқ давом этган турғунлик даври иқтисодий-моддий, ахлоқий-маънавий ҳаётимизда жиддий асоратлар қолдирди. Биз ҳатто ўз тилимизга, тарихимизга ва маданиятимизга лоқайд бўлиб қолдик. Халқ даҳоси билан яратилган, асрлар оша дунё аҳлини ҳайратга солиб келган, миллий ифтихоримиз ҳисобланган бебаҳо осори-атиқаларни кўз қорачиғидек асрашга етарли эътибор бермай қўйдик. Оқибатда юзлаб, минглаб маънавий меросимиз йўқ бўлиб кетди. Агар бундан ўттиз йил муқаддам республикамиз бўйича ўн минглаб тарих, археология, архитектура ва монументал санъат ёдгорлиги ҳисобга олинган бўлса, бугунги кунда етти ярим мингтадан ошмайди. Уларнинг ҳам аксарияти таъмирлашга, ободонлаштиришга, инсон меҳр-муҳаббатига муҳтождир. Шунга қарамай, ҳозирги ошкоралик ва демократия жараёнида бу борада жиддий ижобий силжишлар сезилмаётир...

Ўзбекистон Тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш жамияти правлениесининг яқинда бўлиб ўтган III пленумида ана шу ҳақда сўз борди. Жамият правлениесининг раиси Нуриддин Муҳиддинов ўз маърузасида жамият фаолиятидаги ютуқ ва камчиликлар ҳақида мушоҳада юритиб, асосий эътиборни мавжуд муаммоларни тезроқ бартараф этиш лозимлигига қаратди. Музокараларда қатнашган олимлар, тарихчилар, меъморлар ва адиблар қайта қуриш шароитида республика аҳолисининг тарихий-маданий меросга қизиқиши кучайганини, одамларда осори-атиқаларни сақлаш, таъмирлаш ва маънавий янгилашда иштирок этиш истаги ортиб бораётганини таъкидладилар. Шу билан бирга, жамиятнинг фаолияти замон талабларига тўла жавоб бермаётганлигини қайд этдилар. Унинг правлениеси маҳаллий бўлимлар, илмий-тадқиқот ва жамоат ташкилотлари, олий ўқув юртлари ҳамда зиёлилар билан ижодий алоқаларни сусайтириб юборганлигини рўй-рост танқид қилдилар. Бу ҳолнинг салбий оқибатларини куюнчаклик билан таҳлил этиб бердилар.

Дарҳақиқат, жамиятнинг область ва районлардаги кўпгина бўлимлари оммадан ажралиб қолган. Улар аксарият ҳолларда ўз вазифаларини аъзолик бадаллари тўплашдан иборат деб билмоқдалар. Ёдгорликларни оталиққа олишда эса расмиятчиликдан нарига ўтилмаяпти. Осори-атиқаларни муҳофаза қилиш жамоат инспекторлари институтининг фаолияти яхши ривожлантирилмаяпти. Бу барча жабҳаларда маънавий қадриятларимизни тиклашга катта эътибор берилаётган ҳозирги пайтда асло кечириб бўлмас ҳоллардир.

Пленумда жамият фаолиятини янада такомиллаштиришга доир тадбирлар белгиланди. Қабул қилинган қарорда ўз-ўзини бошқариш, ошкоралик ва аҳоли фикрини ҳисобга олиш муҳим вазифалардан эканлиги қайд этилди.

Пленумда ЎзФА президиумининг академик-секретари А. Асқаров узоқ муддатга мўлжалланган «Буюк ипак йўли» программаси тўғрисида ахборот берди. ҚҚАССР Олий Совети Президиумининг Раиси, Автоном республика Тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш жамиятининг раиси Т. А. Ешимбетова маъруза қилди. Анжуман ниҳоясида Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари С. У. Султонова якунловчи сўз айтди.

ҲАМЗА ВА ЗАМОНА

●

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий бугунги кунда ўзбек маданияти тасарруфидан чиқиб, жаҳон маданияти минтақаларига етиб борди. Буни инқилоб куйчисининг 100 йиллик тўйида иштирок этиш учун республикамизга чет эллик меҳмонларнинг ташриф буюриши, Ҳамза асарларининг кўплаб хорижий мамлакатларда чоп этилгани ҳам тасдиқлаб турибди. Ҳамзани чет элларда нафақат эшитишган, айни пайтда уни чуқур ўрганишмоқда ҳам. Венгриялик шоир Иштван Даби, Францияда чиқадиган «Аксьон поэтик» журналининг бош редактори Анри Делюйи, шу журналнинг бош редактор ўринбосари Жан Пьер Балн, туркиялик адиблар Турсун Йилдирим, Ёуз Оқпинар, Германия Федератив республикасидан келган ёзувчи Йилдирим Дағели, Афғонистон ёзувчилар уюшмасининг раиси Акром Усмон ва бошқа кишилар шундай демоқдалар.

Юбилей тантаналари шу йил 12 майда, чет эллардан, қардош республикалардан келган меҳмонларни кутиб олишдан бошланди. Меҳмонлар ва республика адабий жамоатчилиги В. И. Ленин ҳамда Ҳ. Ҳ. Ниёзий ёдгорлиги пойига гулчамбарлар қўйишди.

14 май куни Ҳамза юбилейи қатнашчилари областлар бўйлаб сафарга чиқиб кетишди. Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи правлениесининг биринчи котиби Одил Ёқубов бошлиқ бир гуруҳ меҳмон ва мезбонлар Қорақалпоғистон АССРга боришди. Улар бу ерда Ҳамза яшаб, меҳнат қилган жойларда, Хўжайли, Элликқалъа, Тўрткўл районларида бўлишди. Қорақалпоғистонлик меҳнаткашлар, адабиёт мухлислари билан учрашувлар, суҳбатлар қилишди. Орол денгизи муаммолари ва шу регионда яшаётган халқларнинг турмуши билан танишдилар.

16 май куни меҳмонлар Хоразм областига ўтдилар. Гурлан районидаги «Қорақалпоғистон» колхозида бўлдилар. Область партия комитетининг секретари Э. А. Раҳмонов меҳмонларга воҳа меҳнаткашлари ҳаёти, Ҳамза юбилейи муносабати билан қилинган ишлар ҳақида гапириб берди. Сўнг, куннинг иккинчи ярмида юбилей иштирокчилари Урганч районидаги Ҳамза номидаги колхозга келишиб, шоир ҳайкали пойига гуллар қўйишди. Бу ерда Ҳамза музейи очилиш маросимида қатнашдилар. Шу куни Огоҳий номидаги область театрида Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг 100 йиллигига бағишланган тантанали кеча бўлиб ўтди. Кечада Одил Ёқубов Ҳамза ижоди ва фаолияти ҳақида гапирди. Ўзбекистон ССР халқ шоири Рамз Бобожон, Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Туроб Тўла, москвалик шоира Людмила Шипахина, танқидчи, Павел Ульяшов, ўзбек шоирлари Азим Суюн, Раҳим Бекниёз, Эркин Мадраҳимов шеърлар ўқишди.

Юқоридаги каби тўй танталалари Наманган, Бухоро, Самарқанд, Андижон областида ҳам бўлиб ўтди. Бур гуруҳ ижодкорлар Наманган ва Янгиқўрғон районларида бўлишди. Бу ерда улар табиат қийинчиликларини чидам ва бардош билан енгаётган деҳқонлар, боғбонлар билан учрашдилар. 15 май куни кечқурун Наманган шаҳрида, Алишер Навоий номидаги область театрида юбилей кечаси бўлиб ўтди. Кечани область партия комитетининг секретари Д. Дадажонова олиб борди. Кечада арман олими З. Аветисян, туркман шоири Ў. Эминов, ригалик шоир Петерс Бруверис, гагауз шоири Николас Бобоўғли, ўзбек ижодкорлари Наим Каримов, Ғ. Ҳотамов ва бошқалар сўзга чиқишди.

17 — 18 май кунлари барча юбилей иштирокчилари Фарғонага йиғилдилар. Меҳмонларни область партия комитетининг секретари Т. Эгамбердиева қабул қилди. Сўнг йиғилганлар Ҳамза мактаб очиб, ўқитувчилик қилган Аввал қишлоғига боришди. Бу ерда Ҳамзанинг уй-музейи очилди. Шунингдек, «Фарғона» совхози меҳнаткашлари билан ҳам учрашувлар бўлиб ўтди.

18 май куни юбилей тантаналари Шоҳимардонда давом этди. Бу ерда Ҳамзага ўрнатилган ёдгорлик комплексининг очилиш маросими бўлди. Тантаналарда шоирлар шеърлар ўқишди, Ҳамза ҳақидаги хотиралар тингланди. «Анор», «Зебо» каби халқ ансамбллари иштирокида дилрабо куй қўшиқлар тингланди.

Бугун Тошкентдаги Алишер Навоий номидаги академик Катта театрда тантанали юбилей кечаси бўлиб ўтади. Театр майдонида халқ сайиллари, ёйма савдо, китоб бозори ташкил этилади.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий туғилган куннинг 100 йиллик юбилейи 24 майда, Москвадаги союзлар уйида бўлиб ўтадиган тантанали кеча ва Ўзбекистон санъат усталарининг катта концерт намойиши билан ўз ниҳоясига етади.

●

Оташин шоиримиз, чин ватанпарвар Ҳамза 1914 йили «Садои Туркистон» газетасида босилган бир шеърида шундай ёниқ мисраларни айтган:

Минг жоҳил ўқи келса
жигар бирла сипар бўл,
Миллат йўлида кетса агар,
жондин ўтар бўл...
То чекмаса ғурбат,
ватаннинг қадри бўлурми?
Ғарқ ўлмаса дарё гуҳар
қўлга кирурми?

Она Ватан ҳақида ана шундай юракдан ёзган улуғ инсонни халқимиз ҳам юракдан севади, эъзозлайди. Айни кунларда республикамиз, қолаверса, бепоён мамлакатимиз бўйлаб ўтаётган Ҳамза байрамлари фикримизнинг далилидир.

Яқинда Ғафур Ғулом номидаги Сирдарё давлат педагогика институтида улуғ адибнинг 100 йиллигига бағишланган профессор-ўқитувчилар ва студентларнинг илмий-назарий конференцияси бўлиб ўтди.

●

Гулистон шаҳар жамоатчилиги ҳам Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий юбилейи муносабати билан катта адабий кеча ўтказди. Адабий анжуманни Сирдарё давлат педагогика институтининг профессори Акрам Каттабеков очди. Гулистон шаҳар партия комитетининг секретари Солия Давлатова Ҳамзанинг ҳаёти ва ижодий йўли ҳақида доклад қилди. Пединститут олимларидан профессор Мақсуд Мамедов, доцентлар — Қаршибой Самадов, Тамара Иванова, ўрта мактаб муаллимаси Холбуви Ҳазратқулова Ҳамза ижодининг турли масалалари юзасидан докладлар қилдилар.

Адабий кечада тошкентлик меҳмонлар — ТошДУ профессори Лазиз Қаюмов, республика Маданият институтининг профессори Собир Мирвалиев, Ҳамзанинг жияни журналист Баҳодир Аминов, шоир Муҳаммад Али қатнашиб, буюк санъаткорнинг адабиётимиз, санъатимиз тараққиётидаги унутилмас хизматлари, инсоний фазилатлари ҳақида сўзладилар.

Учрашув сўнгида Ҳ. Ҳ. Ниёзий асарлари асосида тузилган адабий-музикали композиция намойиш қилинди.

●

Тошкент шаҳрининг Чилонзор районида жойлашган Шотурсун Ғуломов номидаги 114- ўрта мактабда ўқувчилар адабиёт муаллимаси Озода Расулова ёрдамида ҳамда пойтахтимизнинг Акмал Икромов районидаги Назир Тўрақулов номидаги 283- ўрта мактаб ўқувчилари ўзбек тили ва адабиёти муллимаси Адолат Анорбекова раҳбарлигида ҳамзахонлик байрами ўтказдилар.

●

Ҳамза номидаги музика билим юрти халқ чолғу асбоблари бўлимининг ўқувчилари Ҳамза Ҳакимзода таваллудининг 100 йиллигига бағишлаб адабий-музикали композиция тайёрладилар. Ўқитувчилар Ш. Қурбонова ва Б. Отаев раҳбарлигида тайёрланган бу композицияда шоирнинг шеърлари, қўшиқлари, «Бой ила хизматчи» драмасидан парчалари ўрин олди. Композиция аввал билим юртининг ўзида, сўнгра «Баҳор» концерт залида намойиш қилинди. Томошабинлар ўқувчиларнинг чиқишларини яхши қаршиладилар. Шундан сўнг мазкур композиция Ленинобод, Қўқон, Фарғона шаҳарларининг билим юртларида, маданият саройларида ҳам кўрсатилди. М. Самадова, Д. Юнусова, Т. Қўзиев, Ш. Қосимова, Г. Ғафурова, Ш. Юсуфжонов, Ҳ. Турғунов каби ўқувчилар ижро этган шеърлар, нўшиқлар, драмадан парчалар барчага манзур бўлди.

Д. ТУРСУНОВА,
М. МАЖНУНОВА

●

Республикамизда Ҳамза таваллудининг 100 йиллигига бағишланган тантаналар давом этмоқда. Бу анжуман 12 май куни Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида шоир юбилейига бағишланган илмий конференция билан бошланди. Ўзбекистон ССР Фанлар академияси, республика Ёзувчилар союзи ва Маданият министрлиги томонидан ўтказилган бу илмий анжуманда Москва, Белоруссия, Қозоғистон Озарбойжон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон, Арманистон, Латвия ҳамда республикамиздан етакчи ижодкорлар, адабиётшунос олимлар иштирок этдилар.

— Таниқли совет ёзувчиси Константин Симонов Ҳамза ҳақида тўхталиб «Ишонч билан айтишимиз мумкинки, унинг ажойиб таржимаи ҳоли бутун совет адабиётининг қаҳрамонлик саҳифаларини ташкил қилади», деган эди. Дарҳақиқат, улуғ шоирнинг, устозимнинг қаҳрамонликка тўла ҳаёти ҳам, ижоди ҳам бизнинг адабиётимиз учун ўрнак бўлардир, — деди конференцияни очар экан Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, ёзувчи Комил Яшин. — У кўпқиррали истеъдод эгаси — биринчи ўзбек совет драматурги, режиссёри, композитори, публицисти, педагоги ва жамоат арбобларидан бири эди. Шунинг учун ҳам унинг ижоди ғоят эъзозланади.

Шундан сўнг филология фанлари доктори, ҳамзашунос олим Л. Қаюмов «Ҳамза ва ҳозирги замон» мавзуида доклад қилди. У шоирнинг ўша оғир шароитда олиб борган ишлари ҳақида, кейинги йиллардаги изланишлар натижасида Ҳамзанинг аввал эълон қилинмаган юздан ортиқ асари нашр этилгани, эндиликда унинг мактублари нашрга тайёрланаётгани хусусида тўхталиб ўтди. Филология фанлари доктори, А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтининг директори Б. Назаров «Ҳамза ижодини ўрганишнинг методологик проблемалари»га бағишланган маърузасида шоир ижодини методологик ўрганиш уч босқичда, жаҳон адабиёти, маданияти контекстида, кўпмиллатли совет адабиёти миқёсида ва ўзбек маданиятидаги ўрни борасида ўрганиш зарурлигини таъкидлади.

Конференцияда тожикистонлик адабиётшунос олим О. Сайфуллаев «Ҳамза ва тожик совет адабиёти», белоруссиялик олима Л. Турбина «Ҳамза ва Янка Купала ижодларини методологик ўрганиш», латвиялик филолог олим Х. Хирш «Ҳамза ва латиш адабиёти алоқалари», арманистонлик адабиётшунос олим З. Аветисян «Ҳамза ижодининг арман адабиёти билан алоқалари типологияси», озарбойжонлик олим В. Қулиев «Ҳамза ва озарбойжон адабиёти» мавзуларида докладлар қилдилар.

Конференция давомида А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида узоқ йиллар ишлаган ҳамзашунос олим Юсуф Султоновни дам олишга кузатиш маросими ҳам бўлиб ўтди. Олимнинг узоқ йиллар давомида ҳамзашунослик соҳасида катта тадқиқий ишлар олиб боргани таъкидланиб ўтилди. Олимни институт коллективи номидан Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси Ш. Шоабдураҳмонов ва Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи номидан ёзувчи И. Раҳим қутладилар.

Илмий анжуманда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзолари Ғ. Абдураҳмонов «Ҳамза ва ўзбек адабий тилининг тараққиёти», М. Раҳмонов «Ҳамза ва театр», филология фанлари докторлари С. Мамажонов «Ҳамза шеъриятининг новаторлик қирралари», Ҳ. Абдусаматов «Ҳамза ва ўзбек совет драматургиясининг тараққиёти», Н. Шукуров «Ҳозирги ўзбек шеъриятида Ҳамза анъаналари» деган темаларда докладлар қилдилар. Шунингдек, конференцияда Ўзбекистон ССР Фанлар академияси мухбир аъзоси И. Султон, филология фанлари доктори А. Ҳайитметов, олим М. Иброҳимов, Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Туроб Тўла ҳам сўзга чиқиб, инқилоб куйчиси ҳақида гапирдилар.

●

Республикамиздагина эмас, қардош республикаларда ҳам революцион шоир Ҳамзанинг 100 йиллик юбилейига бағишланган учрашувлар, ижодий кечалар, уюштирилмоқда. Яқинда Тожикистон ССР Ўратепа шаҳар Садриддин Айний номидаги мактабда «Ўзбек тили ва адабиёти ҳафталиги» бўлиб ўтди. Ҳафталикда райондаги бошқа мактаблардан ҳам ўқитувчи ва ўқувчилар иштирок этдилар. Ҳафталикнинг бир куни Ҳамза ижодига бағишланди. Мактаб ўқувчилари шоир шеърлари асосида адабий-бадиий композиция кўрсатдилар. Ўша куни Ҳамзанинг «Заҳарли ҳаёт» драмасидан парчалар намойиш этилди.

Х. БОЙНАЗАРОВ

●

ЎзФА Тил ва адабиёт институтининг «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг шу йилги 1-сони Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий юбилейига бағишланган.

Махсус соннинг илк саҳифасига «Журналга 1958 йил январда Ойбек асос солган» деган сўзлар битилган ва атоқли адибнинг чизма сурати берилган. «Ҳамза ва ўзбек совет адабиётининг тараққиёти» умумий сарлавҳаси остидаги анкета саволларига Комил Яшин, Зулфия, Ҳамид Ғулом, Мирмуҳсин, Асқад Мухтор, Туроб Тўла, Жуманиёз Жабборов, Ҳусниддин Шарипов, Муҳаммад Солиҳ, Миразиз Аъзам, Усмон Азимовнинг жавоблари эълон қилинган. Жавобларнинг диққатга молик жиҳати шундаки, улар муаллифларнинг нуқтаи назарларини ифодалайдилар.

«Ҳамза ижоди муаммолари» умумий сарлавҳаси остида адабиётшунос олимлардан Бахтиёр Назаров, Азим Раҳимов, Шерали Турдиев, Йўлдош Солижонов, Тўхтамурод Зуфаров, Уммат Тўйчиев, Раъно Иброҳимова, Саъдулла Мирзаев, Дўстмурод Абдураҳмонов, Бойқўзи Турдиалиев, Тешабой Алиқулов, Оллоназар Собировнинг инқилобчи адиб ижодининг муҳим масалаларидан баҳс этувчи мақолалари босилган. «Жажжи тадқиқот» рубрикасида эълон қилинган Наим Каримов, Машҳура Султонова фикралари, «Адабий мерос» рубрикаси остида чоп этилган қўқонлик ёш тадқиқотчи Рустам Тожибоевнинг «Ҳамза ва «Садои Фарғона» фикраси ҳамда шоирнинг ҳозиргача кенг ўқувчилар кўзидан пинҳон қолиб келаётган «Умид», «Ана ўзгалар — мана биз!, «Улуғ подшоҳимиза дуомиз» шеърлари, «Явмул-вафот» мақоласи журналхонлар учун яхши янгиликдир.

Умуман, «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг мазкур сонини Ҳамза таваллудининг 100 йиллигига муносиб совға дейиш мумкин. Бу махсус сон улуғ фидойи адибимиз ижодининг ҳали тадқиқ қилинмаган саҳифалари кўп эканини яна бир карра кўрсатиб турибди.

●

Ҳамзанинг 100 йиллик юбилейи республикамиз маданий ҳаётида жуда катта воқеа. Йил бошиданоқ жойлардаги жамоатчи мухбирларимиз, адабиёт ихлосмандлари редакцияга ёзган хат-хабарлардан инқилоб куйчисининг тўйи — бутун ўзбек адабиётининг тўйи сифатида нишонланаётгани маълум. Хусусан, мактабларда, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида Ҳамза ижодига бағишлаб ўтказилган ва ўтказилаётган кечалар, илмий конференциялар, учрашувларда минглаб кишилар қатнашди.

Куни кеча Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтида бўлиб ўтган илмий конференция ҳам ана шундан далолат беради. Ушбу анжуманда профессор Р. Ражабов «Ҳамза Ўзбекистонда совет мактаби ва педагогика фанининг ташкилотчиси», филология фанлари кандидати Т. Бобоев «Ўзбек поэзиясида Ҳамза образи», доцент Қ. Аҳмедов «Ҳамза ижодини мактабда ўрганиш» каби мавзуларда докладлар қилишди. Республикамиз олий ўқув юртлари ва мактабларда юзлаб ана шундай докладлар қилинди. Бу ҳақда фарғоналик **Х. Отажонов, М. Иброҳимова, Ж. Умаров**, сирдарёлик **Б. Шерматов**, ленинободлик **Ш. Асқарова, Х. Суяров, И. Шералиев**, панжакентлик **М. Худойбердиев**, самарқандлик **К. Ҳусанова, Н. Давронова**, тошкентлик **Д. Каломов**, бухоролик **Р. Рўзиев, Н. Раҳматова**лар ҳам ёзиб юборишган.

М. МАҲКАМОВА

Эргаш ЁНДОШ — 50 ЁШДА

Қутлаймиз!

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи правлениеси Сизни эллик ёшингиз билан табриклайди.

Сиз ҳаётини журналистика ва бадиий ижодга бағишлаган заҳматкаш қалам соҳибларидансиз. Поп районидаги «Коммунизм учун» газетасида бўлим мудири ва редактор ўринбосари бўлдингиз. Ҳозир область «Наманган ҳақиқати» газетасининг масъул ходимисиз.

Сизнинг шеър ва балладаларингиз республика газета ва журналлари саҳифасида 1956 йилдан бери босилади. Асарларингиз кўп тўплам ва альманахларда нашр этилган.

ЎзЛКСМ Марказий Комитетининг «Ёш гвардия» нашриёти «Қайдасан, оҳугинам», Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти эса «Бир тилда сўзлашамиз» шеърий китобларингизни китобхонларга тақдим этди. «Баҳодир белдор» асарингизни болалар севиб ўқишаётир. Наманган область Ленин комсомоли мукофотига сазовор бўлдингиз. «Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган маданият ходими» унвони билан тақдирлангансиз.

Республика ёзувчилар жамоатчилиги Сизни яна бир бор 50 ёшингиз билан табриклаб, янги ижодий парвозлар, саломатлик ва бахт тилайди.

ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
ҲАЙЪАТИ

«НАВРЎЗ» МАҲАЛЛАСИ

Тошкент шаҳар Сергели районидаги 1—Сергели массиви маҳалласи энди «Наврўз» номи билан атала бошланди. Яқинда шу маҳаллада меҳнат ва уруш ветеранлари билан қизиқарли суҳбат бўлиб ўтди. Унда ветеранлардан Икром Иноғомов, Олим Толипов, Умар Темиров, Йўлдош Қўлдошев, Асомиддин Илҳомов ва бошқалар қатнашиб, партиямиз амалга ошираётган қайта қуриш ва демократия сиёсати ҳақида суҳбатлашдилар.

— Бундай учрашувларни тез-тез ўтказиб турамиз, — дейди маҳалла комитети раиси Қудратилла Азимов. — Биринчи галда ветеранларимизни эъзозлаш бўлса, иккинчидан уларнинг ҳаёт йўллари ёшларимиз учун ибрат бўлади. Отахонларнинг таклиф ва илтимосларини инобатга олиб, маҳалла аҳли ҳашар йўли билан уларга чойхона қуриб берадиган бўлди.

ХАЛҚАРО МУКОФОТ

Шу йил март ойида Бангладеш пойтахти Дакка шаҳрида Осиё мамлакатларининг 4-санъат биеналли бўлиб ўтди. Бу анъанавий санъат биеналли ҳар икки йилда ўтказиб келинмоқда. Унда Япония, Хитой, Ҳиндистон, Туркия, Саудия Арабистони ва бошқа мамлакатлар иштирок этмоқдалар. Совет Иттифоқидан 45 рассом асарлари кўрсатилди.

Бу ерда намойиш этилган асарларга Бангладеш Бадиий академияси ва Халқаро жюрининг 5 Фахрий диплоим берилди. «Гран при» совринини япониялик рассомлар қўлга киритдилар.

Ўзбек рассоми, СССР Рассомлар союзининг аъзоси Ислом Охунов «Пичоқ боғ» триптихи учун Фахрий диплом билан мукофотланди. И. Охуновни мукофот билан табриклаймиз!

Озод ШАРАФИДДИНОВ:

КУТИШ БИЛАН ИШ БИТМАЙДИ

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси бундан икки йил бурун республикамизда шахматнинг аҳволи ва уни ривожлантириш йўллари ҳақида қатор мақолалар эълон қилган эди. Орадан шунча вақт ўтди, аммо бирон бир ўзгариш бўлмади. Шунинг учун бу мавзуга яна қайтишни лозим топдик. Қуйида профессор О. Шарафиддинов билан шахмат бўйича СССР спорт мастерлигига номзод А. Иноқовнинг суҳбатини ўқийсиз.

●

— Озод ака, сиз билимдон олимгина эмас, яхши шахматчи ҳамсиз. Шунинг учун бугун сиз билан республикамиз шахматининг айрим муаммолари тўғрисида суҳбатлашсак, нима дейсиз!

— Жоним билан.

— Ўзингизга маълумки, Грузия, Арманистон ва Озарбойжон республикаларидан жуда кўп йирик шахматчилар етишиб чиққан. Бунинг боиси, бу республикаларда шахматни билмайдиган одамнинг ўзи йўқ. Чунки уч республика мактабларида биринчи синфдан бошлаб шахмат ўргатилади. Наҳотки, бу тажрибани бизнинг республикамизда жорий этиш шунчалик қийин бўлса!

— Мактабда шахмат мавзуи чиндан ҳам жуда муҳим ва бағоят катта масала. Республикамизда шахматнинг истиқболи ҳақидаги, жаҳон миқёсида ўзини намоён эта оладиган бақувват ўйинчилар чиқмаётгани ҳақидаги ташвишингизни яхши тушунаман. Шахмат жуда оммавий ўйин, чойхоналарда ҳам, клубларда ҳам, мактаб ва институтларда ҳам, пионер лагерлари ва санаторияларда ҳам шахмат кўп ўйналади. Уни ёшлар ҳам, ўрта ёшлилар ҳам, кексалар ҳам бирдай севади. Лекин шундоқ бўлса-да, шахматнинг аҳволи кўнгилдагидек эмас. Айниқса, шахмат пропагандаси бобида уни пухта ўйланган, муайян самара берадиган ташкилий формаларда олиб бориш масаласида камчиликларимиз жуда ҳам кўп. Фикрингизга қўшиламан, Анваржон, ўзбек халқидан ҳам худди Грузия, Арманистон ёхуд Озарбойжондаги каби зўр шахматчи йигит-қизлар етишиб чиқмоғи мумкин. Аммо бу ўз-ўзидан бўлмайди. «Олма пиш, оғзимга туш» деб кутиб ётавериш билан иш битмайди. Уруғнинг кўкариб чиқмоғи учун яхши замин, об-ҳаво, сув, парвариш керак. Шахмат бобида ёрқин юлдузларнинг пайдо бўлиши учун ҳам шарт-шароит керак. Албатта, жаҳон миқёсида дона суришга қурби етадиган ўйинчилар етишиб чиқса, нур устига аъло нур бўларди. Лекин мен ундан ҳам шахматнинг том маънодаги оммавийлигини таъминлаш муҳим деб биламан, токи одамларимизнинг камида 70—80 фоизи лоақал 3-разряд кучида ўйнай оладиган шахматчилар бўлсин. Агар шунга эриша олсак, бу уммондан, албатта, дуру жавоҳирлар чиқади.

Бундай оммавийликка эришишнинг энг осон ва энг самарали йўли мактабларда шахматни жорий қилишдир. Бу иш, менимча, у қадар қийин ва мураккаб ҳам эмас. Аввало, шахмат мактабларда бошқа дарслар каби мажбурий эмас, кўнгилли (факультатив) дарс сифатида киритилиши мумкин. У ҳар куни эмас, ҳафтада икки марта ўқитилса ҳам кифоя. Фақат синфлар бошловчилар учун алоҳида, 4—3 разрядли ўйинчилар учун алоҳида бўлгани маъқул. Ундан кучлироқ шахматчилар учун (2—1 разряд) мактаб миқёсида бўлмаса, район миқёсида малакали шахматчилар синфини ташкил қилиш мақсадга мувофиқ. «Хўп, шундай қилиш мумкиндир. Аммо Маориф давлат комитетининг буйруғи йўқ-ку! Бу ёғи қандай бўлади?» дейишингиз мумкин. Менимча буйруқ кутиб ўтиришнинг сира ҳожати йўқ. Мана, Белоруссиядаги Бресть шаҳрининг мактабларида иккинчи синфдан бошлаб шахмат дарсини жорий қилишипти. Ҳеч кимдан сўрашмапти ҳам. Болалар жуда қизиқиш билан шуғулланаётган экан. Энди, ўқитувчилар масаласига келсак — бу ўринда Ўзбекистон шахмат федерацияси жиндай ташаббус кўрсатиши лозим. Федерация ихтиёрида жуда кўп малакали шахматчилар бор. Менга қолса, биринчи ва иккинчи разрядли шахматчиларни сафарбар этардим-у, ҳар бирининг лоақал битта мактабда жамоатчилик асосида дарс олиб боришини талаб қилардим. Кейинроқ, яъни 5—6 йилдан кейин бундай ўқитувчиларнинг ўрнини компьютерлар босиши мумкин. Бу масалада менимча, истиқбол жуда порлоқ. Яқинда «Советский спорт» газетасида бир мақола босилди. Унда озарбойжон олими, профессор Ч. Султоновнинг бир ажойиб фикри ҳақида гап боради. Олим ўтмишдаги истаган буюк шахматчи ҳақидаги, унинг ўйинлари тўғрисидаги маълумотларни электрон ҳисоблаш машинасининг хотирасига жойлаш ғоясини таклиф қиляпти. Шунда ЭҲМ худди Андерсондек, Морфидек ёки Талдек ўйнай олар экан. Ажойиб-а. Бугунги шахматчи ЭҲМ орқали ўтмишдаги буюк чемпионлар билан куч синашса!... Менга қолса, бу ғояни ривожлантирган бўлардим. Масалан, Тошкентдаги Ҳисоблаш марказида биронта машинанинг хотирасига шахматни ўрганиш учун зарур бўлган бутун программа, лекциялар, амалий машғулотлар, диаграммалар ва бошқалар жойланса-ю, истаган одам ўз шахсий компьютерини ишга солиб, зарур материални бир зумда топа олса... Бу фантастика эмас, тараққий этган мамлакатларда бу хилдаги ишлар аллақачон амалга оширилган. Унда ўқитувчигина эмас, дарсликлар масаласи ҳам анча ҳал бўларди. Ҳозирча эса, албатта, тегишли ташкилотлар дарсликлар чиқармоғи ёхуд борларини қайта нашр этмоғи керак. Яна бир гап. Шахматни мактабда ота-оналарнинг маънавий ва моддий ёрдамисиз жорий қилиб бўлмайди. Лоақал, дастлабки вақтда шахмат тахталари, демонстрация тахталари, шахмат адабиёти олиш учун муайян маблағ керак. Балки мактабларда «Тўрт алп клуби» ёхуд «Оқ руҳ» клуби каби кўнгилли тўгараклар ташкил қилинар-у, ота-оналарнинг розилиги билан уларга кириш бадаллари тўланар... Ҳар ҳолда бу қутлуғ ва савобли ишни амалга ошириш йўллари кўп. Фақат ташаббус керак, бу борада чинакамига жон куйдириш керак. Хуллас, юрак ёнмоғи керак, дўстлар!

— Ўзбекистонда шахматнинг оқсаётганига тарғиб ва ташвиқ ишларининг етарли эмаслиги ҳам катта таъсир қилаяпти. Республикамизда ўтаётган халқаро ва бутуниттифоқ мусобақаларни пропаганда қилиш ҳам жуда паст.

— Ҳа, республикамизда шахматни тарғиб ва ташвиқ қилиш ишлари кўнгилдагидек деб бўлмайди. Республика шахмат федерацияси бу борада муайян ишлар қилаётган бўлса керак. Мен бу ишларни камситмоқчи эмасман, лекин, барибир бугунги кунда шахмат соҳасидаги ишларни кескин жонлантириш керак.

Албатта, Тошкентда ҳар хил турнирлар ўтказилиб турилибди. Аммо улар кифоя эмас. Негадир олий ўқув юртларида ёхуд олий ўқув юртлари ўртасида биринчиликлар ўтказилмайди, қишлоқ шахматчиларининг мусобақалари ҳам, маориф ходимларининг биринчилиги ҳам ўтказилмайди. Кўп шаҳарларда кейинги йилларда шахмат фестиваллари расм бўляпти. Афсуски, бизда бундан ҳам дарак йўқ. Қани энди баҳор кунларидан бирини ялпи шахмат куни деб эълон қилинса, шахмат сайллари бўлса, шахмат мусобақалари ўтказилса, сеанслар бўлса, лекциялар ўқилса, шахмат адабиёти сотилса, газеталар шахматга саҳифалар бағишласа, телевидение кўрсатувлар берса, ҳар хил викториналарда ғолиблар аниқланса... Бу ахир, қилиш мумкин бўлмаган иш эмас-ку. Наҳотки, республикамиздаги юз минглаб шахмат мухлисларига битта якшанбани байрам сифатида тортиқ қилиб бўлмаса?..

Тошкентда марказий шахмат клуби бор. Йирик ўқув юртлари ёхуд баъзи корхоналарда ҳам бундай клублар мавжуд. Аммо ҳамма шаҳарларда, ҳамма районларда борми клублар? Ҳамма жойда ҳам иккита одам шахмат ўйнамоқчи бўлса, бемалол жой топа оладими? Бир вақтлар шаҳарларда ишқибозлар тўпланадиган ўзига хос марказлар бўларди. Масалан, Қўқонда Ғиштқўприкдаги чойхона шахматчилари билан шуҳрат қозонган эди. Афсуски, бундай марказлар йўқ бўлиб кетяпти. Ахир бизнинг шароитимиз шундайки, шахмат марказларини барпо этиш учун унчалик кўп маблағ керак эмас. Бундай марказларни очиқ жойларда, хиёбон ва боғларда ҳам ташкил этса бўлади. Уларда салкам тўққиз ой мобайнида иш олиб бориш мумкин. Масалан, Тошкентда Гагарин номидаги боғни ёхуд Анҳор соҳилини шахмат боғига айлантириш мумкин эмасми? Шахмат тахтаси 50—60 тийинга ёки нари борса 1 сўмга кирага берилса, асбоб-ускунанинг ҳам, мутасадди инструкторнинг ҳам ҳақи чиқиши мумкин.

Шахмат пропагандаси ҳақида гап кетар экан, ҳозирча бу иш ўз ҳолига ташлаб қўйилганини, фақат Муҳиддинов, Элбековга ўхшаган битта-иккита фидокорнинг куюнчаклиги, ҳаракати билан кўп ишни амалга ошириб бўлмаслигини айтиш керак.

Газета журналларининг бир бурчагида босиладиган шахмат лавҳаларидан бошқа (ўшалар ҳам кўпинча қўпол хатолар билан босилади) дурустроқ материал йўқ. Албатта ўзбек тилида кундалик бўлмаганида ҳам ҳафталик шахмат газетаси чиқарилса, жуда яхши бўларди. Бундай газетага маблағ бўлмаса, кооператив йўли билан чиқариш мумкин. Шахмат адабиёти мутлақо етишмайди. «Шахмат ўйини дарслиги» каби классик асарини, Фишер, Ботвинник, Таль, Карпов, Каспаров партиялари тўпламларини, шахматнинг ҳар хил қисмларига (дебют, эндшпиль, комбинация ва ҳ. к.) бағишланган китобларни таржима қилиб, катта тиражда нашр этиш, бу ишга малакали шахматчи журналистларни, ёзувчиларни жалб қилиш лозим.

Шахмат тарғиботида майда нарса бўлмайди. Шу жумладан ажойиб шахматчилар хотирасини эъзозлаш, уларга ҳурмат туйғусини тарбиялаш ҳам жуда муҳим. Ўзбекистондан чиққан биринчи гроссмейстер Георгий Аъзамов хотирасини абадийлаштириш зарур. Унинг номига кўча қўйиш билан чекланмай, унинг асарлар тўпламини нашр этиш керак ва унинг хотирасига бағишланган турнирлар ўтказиб туриш зарур.

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмасининг ҳайъати, СССР Адабиёт фондининг Ўзбекистон бўлими СССР Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Эътибор Охуновага отаси

Қосимжон ОХУНОВ

вафот этганлиги муносабати билан чуқур ҳамдардлик билдиради.

БИЛДИРИШ

25 майда ЎзФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида республика ёш филолог олимларининг анъанавий илмий конференцияси бўлади.

Конференция соат 10.00 да институтнинг катта мажлислар залида бошланади.

ЎЗФА А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ҲАЗИЛ—ЗИЛ БЎЛДИ

ЯНГИ ХОДИММАН. Бир хонада уч киши ишлаймиз. Уч стол хона ўртасида «П» ҳарфи шаклида жойлаштирилган. Тўрдаги стол Карим акага қарашли. Аваз билан мен қарама-қарши ўтирамиз. Карим ака ёши қирқларга борган, истараси иссиққина, қувноқ одам. Аваз эса йигирма саккиз-ўттиз ёшлардаги бир гапириб, ўн марта куладиган ҳазилкаш йигит. Кулганда ҳам тиззаларига шапатилаганича қийқириб кулади.

Биз ишлайдиган хонанинг рўпарасидаги кабинет бошлиғимиз Саид Расулевичникидир. Сиртдан қараганда, бошлиғимиз юмшоқ табиатли, кўнгилчан одамга ўхшайди. Аслида эса бир сўзли, жиддий ва қўли остидаги ходимларга нисбатан қаттиққўл киши. Мен ишга келган икки ой ичида тўрт марта йиғилиш ўтказди. Ножўя хатти-ҳаракатлари билан унинг назарига тушган киши фақат ишдан бўшабгина қутилади. Бўлмаса, ҳар мажлисда «мисол учун»дан кейин бечора «айбдор»нинг муборак номи зикр этилаверади-зикр этилаверади.

Мен умуман қандай бўлмасин, бошлиғимиз Саид Расулевичнинг ғазабига учрамасликка ҳаракат қила бошладим.

Бир куни нима бўлди-ю ишга сал кечикиб келдим. Хонада Карим ака столга бағрини бериб, нималарнидир ёзарди. Масхарабоз Аваз эса ҳали ҳам келмаган, шекилли, столининг устида иш қоғозлари йўқ эди. Хонага киришим билан Карим ака столдан бошини кўтарди-да:

— Қаёқларда юрибсиз? Эрталабдан бери бошлиқ сизни икки марта сўради, бир кириб чиқинг, — деди гарданини қашлаганча хиёл илжайиб.

Оббо, худо урди энди, роса пўстагимни қоқса керак, дедим ичимда. Қабулхонага кирганимда, котиба ҳам жойида йўқ эди. Бошлиғимизнинг эшигини оҳиста очдим. Саид Расулевич каттакон бир газетани бор бўйича ёйиб, ўзларини пана қилиб ўқирдилар.

Мен қўрқа-писа салом бердим:

— Ас-ас-салому алайкум, хўж-хўжайин...

— Ҳим... — деди у йўғон овозда, — мен хўж-жайин эмасман!

— Кеч-кечирасиз, СС... Саид Рр-расулевич! Баҳона қи-қи... қилишга ар-ар... арзимайди, шу-шу десангиз, эрталаб ухлаб қолган эканман, шу-шунга бироз ке-е-чикдим. Кеч-кечирасиз!... — дедим тутила-тутила.

— Ҳим... шунақами? — дейиш биланоқ хона ларзага келгандай бўлди. Этим увишиб, оёқларим дағ-дағ қалтирай бошлади. Полга йиқилиб тушмасам гўргайди.

Шу пайт эшик очилиб, хонада тиржайганича Карим ака пайдо бўлди. Ғижиниб қўйдим: «Биров ўламан деса, бу — куламан деб юрибди».

Бошлиғимиз ўрнидан туриб, ўша ҳолатича мен томонга келди-да:

— Нақ бўғиб ўлдирайми-а? — деди ва қўлидаги газетани бошимга ёпинтириб, бўйнимдан маҳкам қисди. Мен роса саросимага тушиб қолдим. Хонадан бирдан кулги кўтарилди. Карим ака диванга ётиб олганича бор овози билан хандон отарди. Саид Расулевич деб ўйлаганим — Аваз эса ўзини креслога ташлаганича, иккала қўли билан тиззаларига шапатилаб қиқирлади. Мен ҳам зўрма-зўраки сал илжайдим ва тезда жаҳлим чиқди. Эшикни сиртидан тарс эткизиб ёпдим-да, хонамизга бориб, ўз ишларим билан машғул бўлавердим. Бироздан сўнг хонага кула-кула кўзларидан ёш чиқиб кетган Карим ака билан Аваз кириб келишди.

— Ука, энди хафа бўлмийсиз-да, хўжайиннинг мажлисга кетганлигидан фойдалани-иб, бир-ир ҳазиллашувдик, —деди Аваз кулгидан ўзини зўрға тутиб, қўли билан эгнимга қоқаркан.

— Ҳечқиси йў-ўқ! — киноя аралаш қўлимни силтадим.

Орадан икки кун ўтди. Одатдагидай иш вақти. Ҳамма ўз юмуши билан андармон. Шу пайт котиба қиз хона эшигини қия очди:

— Аваз жон, кечаги масала юзасидан ғизиллаб милицияга бориб келаркансиз!

— Бормасам бўмийдими? — Аваз қўлларини икки томонга ёйиб, эринибгина керишиб қўйди.

— Ихтиёрингиз, Саид Расулевичга ўзингиз жавобини берсангиз бўлди! — котиба қиз хона эшигини шартта ёпди.

Аваз узоқ эснади-да, бармоқлари билан оғзига оҳиста-оҳиста уриб қўйди.

— Ишлаганиям қўймади-қўймади-да, — дея у истар-истамас хонадан чиқди.

Бирпасдан кейин котиба қиз мени ҳам бошлиқ ҳузурига чақираётганлигини айтиб кетди. Бошлиқнинг кабинетига кирганимда, Саид Расулевич ўнг томонига энгашганича стол тортмасини титкилаб, ниманидир ахтарарди. Мени яна титроқ тутди...

— Хўш... — деди бошлиғимиз ўша энгашганича.

— Чақ-чақиртирган экансиз, шу-шунга кел-келувдим!

— Хўшш?..

Мен билан бошлиқ ўртасида бўлаётган мана шунақа диалог ўн минутча давом этди. Бу пайтда котиба қиз билан Карим ака ҳам кабинет эшигидан бош суқиб, тиржайиб туришарди. Тавба, буларга бир нарса бўлганми, ўзи?..

Бошлиғимиз йўқ, Аваз бошини кўтарди-да:

— Э, яшшаворинг-е, яна бир тушдийиз-тушдийиз-да?! — деди хохолаб кулганича бурама креслода уёқдан бу ёққа айланиб.

Хонада қаҳқаҳа авжига чиқди, мен эсам ғазаб билан ташқарига отилдим.

Тушлик пайти учовимиз муюлишдаги ошхонага бордик. «Ҳамкасбнинг хафалигини би-ир ёзайлик», деб Аваз бир шиша ароқ олди. Мен ичмайман деган эдим, у бир қизиқчилик қилди-да қадаҳни қўлимга тутқазди-қўйди...

Кайфларимиз жой-жойига тушиб, ишхонага қайтиб келдик. Бироздан сўнг Аваз магазинлардан алланималар оламан, деб ташқарига чиқиб кетди. Шу орада телефон жиринглади. Трубкани Карим ака қулоғига тутди.

— Ҳа, эшитаман, Салимовман! Ээ... Бу — сизми? Яхшимисиз? Ҳа, ишлаб ётибмиз. Дуруст, раҳмат, бор, шу ерда, майли, — дея у трубкани жойига қўяркан, менга юзланди ва:

— Сизни Саид Расулевич сўраяпти, — деди жиддий ҳолда.

— Ахир у бугун мажлисга кетган эдику! — дедим таажжубланиб.

— Ҳозир кепти чоғи, —дея Карим ака ўз иши билан машғул бўлаверди.

«Бу ерда яна бир ҳийла бўлмасин, тағин?» — шу фикр лоп этиб хаёлимдан ўтди ва бормай ўтиравершга қарор қилдим.

— Боринг, энди, нега ҳаяллаб қолдингиз? Хўжайиннинг одатини биласизку! — қистади Карим ака.

«Майли, бораман, лекин бир боплайки, бутун умр эсидан чиқмасин!» Шундай ўй билан шахт ўрнимдан турдим-да, Саид Расулевичнинг кабинети томон йўналдим. Бошлиқ «роли»ни бажараётган Аваз тўрда креслода чалқайиб ўтириб, юзини яширганича газета ўқирди. Магазинларга бир бориб келай деганидан ҳам кўнглим сезувди-куя...

— Э, сендақа ярамас, муттаҳам бошлиқдан ўргилдим! — дея шиддат билан бордим-да, бир уриб газетани икки бўлак қилдим ва бор кучим билан Авазнинг башарасига боплаб тарсаки тортиб юбордим. Буларнинг ҳаммаси тезлик билан бир муддат ичида бўлиб ўтди. Ҳайҳот!.. Қай кўз билан кўрайки, Авазнинг ўрнида бошлиғимиз Саид Расулевич юзига тарсаки тушган ҳамона дик этиб ўрнидан туриб, ғазабдан ёнган кўзларини менга тиккан эди. У тугмачани зарб билан босди. Зум ўтмай хонада котиба қиз пайдо бўлди. Саид Расулевич қўлини «бигиз» қилиб мени кўрсатди:

— Манови безорини мукофотдан ўчиринг-да, бошқа буйруқ тайёрланг! — деди жаҳл билан.

ИЧИМДА БИР НАРСА узилгандай бўлди, бошим айланиб, кўз олдим қоронғилашиб кетди. Бошлиқнинг кабинетидан қандай қилиб чиққанимни билмайман, бир пайт йўлакда сетка тўла нарса кўтарган Авазга рўпара келдим. Менинг ҳозирги ҳолатимни кўриб, унинг ранг-қути ўчди:

— Ҳа, нима бўлди?

— Ҳаз-зил-зил бўлди! — дея олдим зўрға...

Эртаси куни котиба қиз қўлимга буйруқни тутқазди. Унда шундай сўзлар ёзилганди: «Иш пайтида бошлиққа маст ҳолда қўл кўтарганлиги учун ишдан бўшатилди».

Ҳазил эмас, энди менинг чинакамига эсим кетиб қолди...

Абдуқаюм БЕККАМОВ

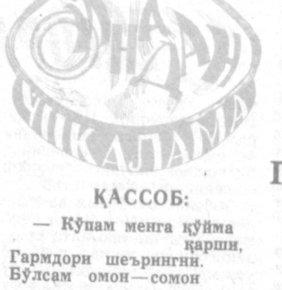

Абдулла ТУРДИЕВ

ҲАЖВЧИ ШОИРГА ПЎПИСАЛАР

ҚАССОБ:

— Кўпам менга қўйма
қарши,
Гармдори шеърингни.
Бўлсам омон—сомон
тиққум —
Бир кун шилиб терингни...

БЮРОКРАТ:

— Фариштами дейсан
боқсак,
Сумбатингга, сўзингга?!
Эртага кел! Бандман
бугун!
Шоир бўлсанг ўзингга!..

ЧАЙҚОВЧИ:

—Сен —одаму, бизлар —
итми,
Қани сўйла, қизталоқ?
Ёзибсан-ку бир шеърингда:
«Чайқовбозор —итялоқ?!»

МЕНИНГ ХОТИНИМ:

— Сиз ҳам бундоқ..
эрдай бўлинг,
Куйиб кетдим! Бош қотар!
Бунга қанча пул келарди,
Ёзганингиз... тўрт қатор?

ЖУДОЛИК

Сатира дунёси бахтли жудоликка учради. Кўп йиллар давомида софдил кишиларни ўз ғийбат-туҳматлари билан беайб-бесабаб изтиробга дучор қилган, қанча одамларнинг сочларига оқ, бошларига қора кунлар солиб инфарктга мубтало этган, ҳаммага душман Юмалоқхат Анонимчиев оғир талвасадан сўнг тўнғиз қавмида оламдан ўтди.

Марҳумнинг ҳаёт йўли ўта ибратсиз эди. Умрида мактаб остонасини хатлаб ўтмаган ва тарбия кўрмаган бу бепадар бадкирдор муртад аср бошида қанча-қанча эркпарвар кишиларни чор ҳукумати исканжасига рўбарў қилди. Инқилоб йиллари сон-саноқсиз ватанпарварларни оттириб юборди. Тарихда сталинизм даври деб аталган машъум кунларда мингларча софдил коммунистлар унинг қурбони бўлдилар. Юмалоқхат Анонимчиев фаолиятининг энг учига чиққан даври рашидовчилик йиллари эди. Ғирромлар унинг ёрдамида юзлаб софдил кишиларнинг ёстиғини қуритгани маълум...

Халқ Юмалоқхат Анонимчиевнинг ярамас фаолиятини муносиб баҳолаган эди. Унга «Қора юрак иғвогар», «Онаси ғар туҳматчи» каби ўнлаб нофахрий унвонлар берилган эди.

Ғишт қаланган қабрингдан қайта чиқма! Қалбимиздан сени умрбод юлиб отиб, хотирамиздан сени мангу ўчирамиз!

БИР ГРУППА ЎРТОҚЛАРИ

(Қўшимча: Таъзияномага имзо чекканларнинг аниқ исм-фамилиялари, ишлаш, ўқиш ва яшаш жойлари чойхона маъмуриятига маълум. Бироқ марҳумнинг қариндош-уруғлари, «ташаккури»дан уларни муҳофаза қилиш ниятида шундай имзо қўйишни лозим топдик).

«ШУМ БОЛА ЧОЙХОНАСИ»НИНГ ЭЪЛОНЛАР ТАХТАСИ

БУЙРУҚ № 13

I

Охирги пайтда чойхонанинг чойнаклар цехида мутлақо чидаб бўлмас шароит юзага келган. Мавжуд чойнакларнинг қопқоғи йўқ, ҳисобда турган қопқоқларнинг эса чойнаклари йўқотилган. Буларнинг бари чойнак цехи бошлиғи ўртоқ Халча хола Ҳақурдиеванинг ўз ишига совуққонлик билан қараши туфайлидир.

Юқоридагиларга кўра ўртоқ Халча хола Ҳақурдиевани ишни эплай олмагани учун лавозимидан бўшатилсин. Чойхонанинг чойнаклар цехи бошлиғи лавозимига ўртоқ Мастир хола Облобердиева тайинлансин.

II

Охирги пайтда чойхонанинг пиёлалар цехида ҳам юқоридаги каби аянчли, мутлақо чидаб бўлмас ҳолат юзага келган. Аҳвол шу даражага бориб етганки, пиёлаларни косалардан, косаларни пиёлалардан ажратиш имкони йўқ — косалар чети учиб кичрайиб, пиёладек, пиёлалар чирк босиб косадек бўлиб қолган. Бу камчиликларнинг айбдори цех бошлиғи Мастир хола Облобердиева экани текширишда аниқланди.

Юқоридагиларга кўра ўртоқ Мастир хола Облобердиева ишни эплай олмагани учун лавозимидан бўшатилсин. Чойхонанинг пиёлалар цехи бошлиғи лавозимига ўртоқ Халча хола Ҳақурдиева тайинлансин.

Навбатдаги чойхоначи
С. СОДИҚОВ

САИДЖОН ТУРСУНОВИЧНИНГ ТУШИ

— А, лаббай хўжайин, ҳозир кафт... кафтимга вазелинжондан қитдек суртиб олай-а. Ҳозир бошлаймиз-да, хўжайинжон. Жаҳлингиз жуда тез чиқади-да, аямасдан сўкасиз-эй. Қўлимиз кўкрагимизда, сўкаверинг хуморжонингиздан чиққанисча сўкаверинг, ўзимни акам, ҳам хўжамсиз-а. Хўжайинжон, сизди сўкишларингиз кишига мойдай порийди-ей. «Имиллама ўл» дедингизми? Тилларингиздан ўпай, ўлишга-ку ўлавераман, рухсат берсангиз. Аммо бу юмшоқ этларизди ким мендек «массаж» қилади, хўжайинжон. «Вайсамай ўл, бўл тезроқ»! дедингизми? Вой хўжайиним-ей, ҳамма нарсага шоширасиз-а. Озгина жиз-бизни ҳидини билиб қолгудек бўлсангиз, ичийизда «момақаймоқ» ўйнайди. «Момақаймоқ»ни мен ўйнатиб еймам. «Ичимда ўйнаб бўпти», дедингизми? Албатта, сиз-да. Хов анави куни «маёвка»га чиққанимизда бир косасини бармоқларингизда ўйнатиб-ўйнатиб еб қўйдингиз. «Нега куласан, эшшак» дедингизми? Эшшак десайиз, эшагингизман-да хўжайин, ўша куни югуришдан рекорд қўйдингиз-ов. Қорнингизни қулдираши худди музикадай бирам поримли эшитилгандиёй. Ўша куни қўлингиз қорнингиздан тушмай бирам мулойим ўтирдингизки... бирам сипо бўлдиз-эй. Кишини ҳаваси келади. Ўша куни худодан ҳам хафа бўлиб кетдим. «Эй худо, хўжайинжонимнинг қоринчаларидаги ғулдур-қулдурни меникига ўтказ. Мен ҳам бироз яйраб қолай», деб шунча илтижо қилсам-да, қулоқ солмади. «Сув олиб ич, қонимни яримта қилмоқчимисан, ҳали шошмай тур» дедингизми? Йўқ, хўжайин, сиз турган жойда сув ичмайман, нонийизниям ярмини емайман. Кўрнамаклик бўлади. Шундай ихчам кабинет бериб қўйибсиз-а. «Сволич?» Майли мен «сволич», лекин шу сўзингизга ҳеч тушунмадим-тушунмадим-да. Сизга ҳавасим келади, хўжайин, қоғоздан пул ясайсиз. «Ҳасад қиляпсанми?» дейсиз-а. Сизга қиладиган ҳасадни қийма-қийма қилиб ташлайман. Сиз бор, мен бор-а, хўжайин. Сизга беш кетаман, хўжайин. А, лаббай. Бир йилда олтмишини думини гажак-гажак қилиб тугиб юбордингиз. «Нега ишшаясан», дедингизми? Хўп бўлади, Ғулом Ғуломович. «Бўл тезроқ?» Бажарамиз, хўжайин. «Сени ҳам изингни куйдираман», дегандек бўлдингизми? Мен сизни хўжайиним, отам, акам, онамдек кўрсам... «Ҳазил?» Ҳазилингиз қурсин, хўжайин, мендек садоқатли қулни беш қитъани катта лампочка ёқиб қидирсангиз ҳам тополмайсиз. «Йиғлама» деган тилгинангиздан ўзим айланай, хўжайинжоним. Ўзимни, танҳо ўзимни хўжамсиз. Биласизми, сизга ҳадеб ходимларни чақавериб тилгинам ўрганиб қолган-да. Бировга айтиб қўйишимни ҳам биласиз-да. Ўзимнинг Ғулом Ғуломовичгина акам, гап бу бўпти-да. Сиздек одамнинг йўлларига поёндоз бўлгим келади, отам. Тирноқларингизнинг учидан сочларингизнинг учигача уқалаганим бўлсин, хўжайин. Уқалайверайми? Яна бир уқалай. «Бас!» Нега энди? Эндигина илҳом келганди, а лаббай, отам, хўжайинжоним. Мана, бошладик, мана шундай уқалайки, онадан энди туғилгандек олтин этларингиз яйраб-яйрақлаб янгахонимнинг кафтлари сирғалиб-сирғалиб кетсин.

Саиджон Турсуналиевич кафтларини кафтларига шапатилаб урди-да билакларини қайтадан шимарди. Хотинининг оёқларини уқалашга қайтадан тушиб кетди. Эрининг яна уқалашга тушганини кўрган хотин Саиджон Турсуновичнинг лўппи юзига эркалаб шапатилаб қўяди:

— Хўжайин, бу мен.

— Биламан, хўжайинжон, мени «хўжайин»имсиз, бошқага бермайман, — деб яна бошлади.

— Йўқ, мен — хотинингиз, болаларингизнинг онасиман. Кечаси билан одамни эзиб юбордингиз, —хотини куйиниб ўзига-ўзи ҳасратланди: — Шўрликкинам-ей, кечаси ҳам хўжайиннинг дастидан тинч ётолмайди. Ҳар кеча шу кўргилик.

— Нима, нима, ким гапирган? Мешат берилмасин. Хужайин дам олмоқдалар.

— Мен, хотинингизман, адаси.

Саиджон Турсунович сесканиб уйғонди. Жаҳлдан ранглари қизарди.

— Тур бадбахт. Мазахўрак бўлмай ўл! Сенга неча марта айтдим. Ўғри мушукдай кириб олаверасан-а?

Хотин шўрлик кўрпанинг бир четидан эрига мўлтираб боқарди...

Мирзапўлат ТОШПЎЛАТОВ

Рассом Рашид АБДУЛЛА

Рассом Иброҳим ЖИЯНОВ

Саодат ТОЖИ

ҚУШ БОЗОРИ

БОЙҚУШ

Нима учун Бойқушни,
Ёмон кўрар одамлар.
Қайси куни ҳовлидан,
Ҳайдаб қолди дадамлар.
Сабабини сўровдим,
Бехосиятмиш бу қуш.
Хирсин қўйиб бойликка,
Қилган, деди, ёмон иш.

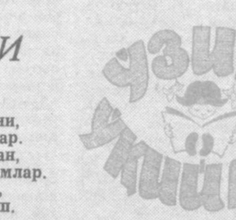

МУСИЧА

Ҳовлимизда мусича,
Яшайди кундуз-кеча.
Қушни яхши кўраман,
Донлар сочиб тураман.
Сайраб берар кукулаб,
Тонгдан туриб эрталаб.
Йўқ заррача озори,
Қушларнинг беозори.
Тахтачадан хўп создлаб,
Ҳатто бўяб, пардозлаб,
Уйча қурдим айвонга,
Қушлар келар меҳмонга.

ЎҒРИ ХАККА

Бор битта хакка,
Яшар у якка.
Каптардан кичик,
Читтакдан катта.
Қарар аланглаб,
Уёқ-буёққа.
Нодон қуш эмас,
Бўлсин-ку омон.
Шу бир қилиғи,
Жуда ҳам ёмон.
Ўғирлигини,
Хакка ташласа.
Ҳамма севарди,
Тўғри яшаса...

АДАБИЁТ ГАЗЕТАЛАРИГА ОБУНА

Жамиятни демократиялаштириш даврида ёзувчилар, маданият ходимлари зиммасига халқнинг турмушини, мавжуд ижтимоий-маънавий муаммоларни очиқ-ойдин, барча мураккаблиknown билан кўрсатиш, уларни ҳал этишга яқиндан ёрдам беришдек улкан вазифалар юкланган. Бу вазифаларни бажаришда адабиёт ва санъат газеталарининг ҳиссаси катта бўлмоқда.

Ўрта Осиё, Қозоғистон ва Озарбойжон республикаларидаги адабиёт ва санъат газеталари кейинги йилларда халқнинг меҳр-муҳаббатини қозонди. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасига барча республикаларда обуна бўлишганидек, республикамизда ҳам «Қозоқ адабиёти», «Қирғизистон маданияти», «Адабиёт ва инжасанат», «Адабиёт ва сунъат», «Адабиёт ва санъат» газеталарига қизиқиш катта. Масалан, бугунги кунда «Қозоқ адабиёти» газетаси юз минг нусхада чоп этилади. Озарбойжоннинг «Адабиёт ва инжасанат» ва Ўрта Осиё республикаларида чиқадиган бошқа адабиёт газеталари ҳам шунга яқин нусхада чиқади. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг тиражи эса қарийб етти юз минг нусхани ташкил этади.

Адабиёт газеталарига чекланмаган тарзда обуна қилинади. Обуна бўлишни унутманг!

ВОЙ, ЭШИТДИНГИЗМИ...

Савол туғилади: ҳамма ёқда қирғин-барот қамашлар, қувғинлар кечган даврда, наҳотки, рост сўз айтилмаган бўлса, ҳамма матолар фаровонлик ҳақида шиорлар ёзишга сарфланиб эл яланғоч қолганда, қашшоқликдан тинчиб қолмаслик учун: «Тўқман, тўқман», — деб зинғирлаб югурганда, наҳотки, ҳамма жим турган?! Наҳотки, ҳамма оғзига талқон солган эди — ўз ғалламиз етмай хорижнинг экспертига қараб ўтирган пайтда, бунча талқон қайда эди?!

Йўқ одамлар жим турмаганлар — кичик давраларда тиззага шаппатилаб куладиган латифалар тўқиганлар, қариндошлардан бошқага айтишдан ҳайиқадиган термалар яратганлар. Бугун шундай латифалардан айримларини тақдим қилар эканмиз, сизнинг орангизда ҳам каттароқ даврада айтишга қўрққан, сиёсий қитмирроқ латифалар бор, кўнглингизнинг тубида чўкиб ётган ҳангомалар кўп, энди уларни бизга ёзиб юборарсиз, деб умид қиламиз. Ахир, бизда ҳам озмунча латифабоп ишлар бўлдими, ёронлар...

Шумгина БОЛА

●

Сталин ва Трумен СССР-да эркинлик кўпми, ё АҚШ-да, деб баҳслашишмоқда. Трумен деди:

— Мана бизда истаган одам Оқ уйнинг олдига келиб: «Йўқолсин Трумен!» — деб истаганича қичқириши мумкин — ҳеч ким ҳеч нима демайди.

— Нима бўпти! — деди Сталин. — Бизда ҳам истаган одам Қизил майдонга чиқиб истаганича: «Йўқолсин Трумен!» — деб қичқириши мумкин — мушугини ҳеч ким пишт демайди.

●

Судья суд залидан чиқа солиб хандон кулиб юборди.

— Нима бўлди? — сўрашди ундан.

— Сталин ҳақида шундай латифа эшитдим, кулавериб йиқилиб қоласан!

— Қани, айтиб бер-чи.

— Йўқ, айтмайман, уни айтган кишини ҳозиргина ўзим ўн беш йилга қамадим.

●

Қамоқхонада қоровул маҳбусдан сўради:

— Нега қамалгансан?

— Ҳеч нарсага.

— Алдаяпсан, ярамас! Ҳеч нарса учун ўн йил беришади, сенга ўн беш йил беришган.

●

— Сен нега қамалгансан?

— Ивановни сўкканим учун.

— Сен нега қамалгансан?

— Ивановни мақтаганим учун.

— Хўш, сен нега қамалгансан?

— Мен Ивановман, шу учун.

●

Колхозда умумий мажлис бўлмоқда. Кун тартибида икки масала: 1. Саройнинг томини ёпиш. 2. Коммунизм қуриш.

Колхоз раиси шундай деди:

— Тахта йўқ, бирданига иккинчи масалага ўта қоламиз.

●

Ленин давлатни бутун халқ бошқариши мумкинлигини кўрсатди.

Сталин давлатни бир киши ҳам бошқариши мумкинлигини кўрсатди.

Хрушчев давлатни ҳар ким ҳам бошқаришини исботлади.

Брежнев шуни исботладики, давлатни бошқармаса ҳам бўлар экан.

●

— Баҳорда буғдой, маккажўхори, тариқ экасан. Хўш, кузда нима йиғасан?

— Пленум.

●

«Қачон ойда яшаш мумкин бўлади?» — деган мавзудаги лекция тугади.

— Саволлар борми? — сўради маърузачи.

— Айтинг-чи, қачон бизнинг Одессада ҳам яшаса бўлади?

●

— Нима учун бизда қурғоқчилик?

— Чунки биз: «Ҳар доим бўлсин қуёш!» — деб қаттиқ қичқирдик.

●

— Нима учун бизда қурғоқчилик?

— Чунки ҳамма оғзига сув солиб олган, ҳамма жим.

●

— Нима учун коммунизмга бунча секин бораяпмиз?

— Чунки ҳар бир пленумдан кейин юксак марраларни забт этаяпмиз.

●

Дейлик, поезд изидан чиқиб кетди: нима қилган бўлардик?

Ленин даврида — шанбалик қилиб, йўлни тузатар эдик.

Сталин даврида — йўл қурувчисини отиб ташлардик.

Хрушчев даврида — орқадаги рельсларни йиғиб, олдинда қайтадан тиклардик.

Брежнев даврида — вагонларни жойида тебратиб, ўзимизни кетаётганимизга ишонтириб, бекатларни эълон қилиб ўтирардик.

●

Қамоқхонада.

— Сен сиёсий маҳбусмисан ё оддий жиноятчимисан?

— Сиёсий маҳбусман. Сантехникман. Мени горкомга чақиришди. Трубаларни кўздан кечириб: «бутун системани ўзгартириш керак», — деб айтган эдим...

«Литературная газета»нинг шу йил 17 май сонидан олинди.

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ
БАҲОСИ 10 ТИЙИН

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»
Издается на узбекском языке

Орган Союза писателей Узбекской ССР и Министерства культуры Узбекской ССР

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ.
Таҳрир ҳайъати: Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Усмон АЗИМОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Рамз БОБОЖОН, Одил ЁҚУБОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Асқад МУХТОР, Абдулла ОРИПОВ, Тоҳир ШАМСИЕВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Тўлапберган ҚАЙИПБЕРГАНОВ, Малик ҚАЮМОВ, Тўлқиной ҚОДИРОВА, Пиримқул ҚОДИРОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ (масъул котиб)

РЕДАКЦИЯ АДРЕСИ: Тошкент — 700083, Ленинград кўчаси, 32.
ТЕЛЕФОНЛАР: бош муҳаррир — 33-52-91, 32-57-42; бош муҳаррир ўринбосари — 33-43-65, 32-54-66; масъул котиб — 33-49-93; секретариат — 32-58-49; БЎЛИМЛАР: ижтимоий-сиёсий — 32-56-50; танқид ва адабиётшунослик — 32-55-98; поэзия ва проза — 32-55-78; санъат — 32-56-48, 32-54-56; хатлар ва оммавий ишлар — 32-56-49; сатира ва юмор — 32-54-71.

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар авторларига қайтарилмайди. Ҳикоялар уч интервалда 14 бет, очерк ва мақолалар 12 бетдан ошмаслиги керак.

Р. 04109.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс 64593.

Б. — 3133.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12